SAULS GIBEA

AKADEMISK AVHANDLING

AV

SVEN LINDER

UPPSALA 1922
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

SAULS GIBEA

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV HÖGVÖRDIGA OCH VITTBERÖMDA TEOLOGISKA FAKULTETEN I UPPSALA FÖR VINNANDE AV TEOLOGIE DOKTORSGRAD OFFENTLIGEN FÖRSVARAS LÖRDAGEN DEN 27 MAJ 1922 KL. 10 F. M. Å LÄROSAL V

AV

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

SVEN LINDER
TEOL. LIC., FIL. KAND., VG.
VICE PASTOR I VAKSALA

UPPSALA 1922
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Far

tillägnas denna undersökning
med sonlig vördnad och tack.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523710_0028

FÖRORD

Följande undersökning har tillkommit som en frukt av studier i Heliga Landet under senare delen av år 1921, då jag såsom Svenska Jerusalemsföreningens ombud vistades i Jerusalem. Min första bekantskap med det gamla Benjamins stamområde och särskilt dess hjärtpunkt — den historiskt betydelsefulla bergsbygden norr om Jerusalem — gjorde jag redan år 1912, då jag såsom Olaus-Petristiftelsens stipendiat hade förmånen att få vistas i Jerusalem såsom medlem av Tyska evangeliska arkeologiska institutet därstädes. Institutets föreståndare, Professor Gustaf Dalman, samtidigt också svensk generalkonsul i Jerusalem, skänkte mig redan under min första vistelse i Jerusalem sin handledning vid mina studier. Även under min senare vistelse i Jerusalem år 1921 hade jag den stora förmånen att få åtnjuta hans handledning vid mina fortsatta filologiska och arkeologiska studier, och det är även han som givit mig uppslaget till undersökningen av det här behandlade ämnet. Hans välvilliga intresse har jag också under arbetets gång fått röna, och han har också lovat, att den här framlagda undersökningen må räknas såsom ett från Tyska evangeliska arkeologiska institutet i Jerusalem utgånget arbete. Samtidigt med att jag här alltså frambär mitt vördsamma tack till vår främste palestinakännare, framträder jag såsom hans vetenskaplige lärjunge och gäldenär.

Ett vördsamt tack frambär jag här också till min lärare Domprosten Erik Stave, under vars ledning mina studier inriktats på och fyllts av kärlek till Gamla Förbundets värld, samt till Olaus-Petristiftelsens Inspektor Ärkebiskopen Natan Söderblom, som genom att låta min första studieresa till

Jerusalem förverkligas skänkt mig kärleken till Heliga Landet som en skatt för livet. Även till Svenska Jerusalemsföreningens Styrelse frambär jag ett vördsamt tack för den möjlighet, som jag i Föreningens tjänst erhöll att år 1921 fortsätta mina studier i Palestina. Till ledaren för Amerikanska arkeologiska institutet i Jerusalem Professor William Albright och Palestinska Orientsällskapets sekreterare Pastor Herbert Danby framför jag här också mitt tack för välvilligt intresse för mitt arbete. Konsul Hol Lars Larsson i Jerusalem tackar jag för hjälp med mina fotografier och Föreståndaren för Grenlands folkhögskola i Norge Jens Vevstad för hjälp vid mätningar.

Föreliggande undersökning är utförd på ort och ställe och är i allt väsentligt ett förstahandsarbete. Först efter min hemkomst till Sverige hava i dess resultat inarbetats de ståndpunkter i hithörande frågor, som intagits av andra författare. För min undersökning vågar jag alltså kräva självständighet gentemot den förefintliga litteraturen på området, ehuru dess studium givetvis verkat befruktande på mina redan genom egen undersökning vunna synpunkter. Givetvis har jag vid bearbetningen av mina på ort och ställe nedskrivna anteckningar måst märka, att här och var ännu en prövning skulle behövts, men jag hoppas dock att alla väsentliga uppgifter skola vara tillräckligt noggranna för att tillåta säkra slutsatser.

Några påpekanden torde här behöva göras. De behandlade gammaltestamentliga texterna hava i allmänhet anförts efter den svenska bibelöversättningen av år 1917, men samtidigt bristande noggrannhet eller osäkerhet i denna flerstädes måst påvisas. Författare och arbeten hava angivits i texten. Transskriptionen av de hebräiska texterna och de arabiska namnen torde lätt förstås utan närmare förklaring. Utom genom innehållsförteckningen har jag sökt genom register underlätta läsningen av mitt arbete.

Vaksala den 14 maj 1922.

Sven Linder.

INNEHÅLL

Sid.

Inledning 1

Kort geografisk överblick av de för gammalisraelitisk tid viktigaste benjaminitiska nejderna 3

Vad de gammaltestamentliga texterna samt senare traditioner förutsätta om läget av Sauls Gibea 19

1. *Gibea i Benjamin, Guds Gibea och Sauls Gibea* 19
2. *Sauls Gibea enligt texterna om Sauls liv* 49
3. *Jes. 10: 28 f. och 2 Sam. 2: 12 f.* 96
4. *Gibea hos Josefus, Eusebius och Hieronymus* 106
5. *Judenybygget Sauls Gibea* 114

Boplatser som komma i fråga för Sauls Gibea 115

1. *Ḫirbet ʿAdāse* 116
2. *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* 129
3. *er-Rās* 136
4. *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ* 144
5. *Šaʿfāṭ* 144
6. *Zētūn Mišʿal* 153
7. *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl* 154
8. *Ḫirbet el-ʿAdase* 157
9. *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* 175
10. *Tell el-Fūl* 184

Återblick 214

Anförda bibelställen 222

Anförda författare, sagesmän och arbeten 224

Geografiskt register 226

Sakregister 230

Register över illustrationer 232

Illustrationer.

FÖRKORTNINGAR

Mem.: The Survey of Western Palestine, Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography, and Archaeology, London 1881—1883.

MNDPV: Mittheilungen und Nachrichten des Deutschen Palästina-Vereins, Leipzig.

PJB: Palästinajahrbuch des Deutschen evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des heiligen Landes zu Jerusalem, Berlin.

RB: Revue Biblique internationale, publiée par l'École pratique d'études bibliques établie au couvent dominicain Saint-Étienne de Jérusalem.

ZDPV: Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, Leipzig.

QS: Palestine Exploration Fund, Quarterly Statement, London.

LXX: Grekiska översättningen av Gamla Testamentet, anförd efter Swete, The Old Testament in Greek², Cambridge 1895—1896.

Rättelser.

Läs	ʽΑραμαθά, varvid ʽΑ	sid.	68	rad	10	uppifrån.
»	*maṣṣēḇā*	»	78	»	3	nedifrån.
»	*I̯ālo*	»	113	»	11	uppifrån.
»	*Ṭāḥūnet el-hau̯ā*	»	180	»	12	nedifrån.

Inledning.

Då Domaretidens oroliga och dunkla tider lida mot sitt slut och klarare ljus börjar falla över det israelitiska folkets vandring hän emot tidens fullbordan, möter oss ett namn i samma klarnande och vemodiga belysning som faller över Sauls tid och hans snart förgångna konungadöme. Det är namnet Sauls Gibea, namnet på hans fädernestad, som genom honom blev den första verkliga huvudstaden i Israel. Och Sauls Gibea är så sammanvävt med den tappre och duglige, men av ofrid, svårmod och ofärd drabbade förste israelitiske konungen, att för kännedomen om hans liv och historia frågan om hans hemorts och huvudstads läge får en verklig betydelse. Den följande framställningen gör därför till sitt syfte att undersöka var Sauls Gibea legat samt vilken belysning som av denna historiskt-topografiska undersökning kan vinnas för Sauls liv och historia.

Det har förvisso sina i landets egen skapnad och beskaffenhet djupt grundade orsaker, att i Benjamins hjärtpunkt ett verkligt och betydelsefullt centrum uppstod för att ena Israel till en stat med fastare sammanhållning. Första försöket att ena Israel, eller åtminstone en del av folket, gjordes i en annan av det västjordanska landets hjärtpunkter, Sikem, som sedan gammalt på grund av sina vatturika, bördiga omgivningar och sina goda förbindelseleder varit en betydelsefull ort. Men ännu hade icke hos Israels olika stammar det vaknande medvetandet om samhörighet som folk blivit så starkt, att de kunde samla sig kring en medelpunkt med tillräckligt stark dragningskraft för att hålla dem tillsammans. Abimeleks konungadöme föll. Det blev icke Sikem förunnat, trots dess på många sätt gynnsamma förutsättningar, att bliva en verklig huvudstad för Israel.

Mot slutet av Domaretiden flyttas tyngdpunkten i Israel söderut till hjärtpunkten av Benjamins område; här förverkligas genom konungadömet så långt sig göra lät en verklig förening av stammarna. Här uppstår en verklig huvudstad, som är konungens säte och som försvaras av en ständigt väpnad skara, redo att värna enheten inåt och gränserna utåt. Och denna huvudstad är Sauls Gibea. Visserligen blev dess glanstid kort och orolig som Sauls stormiga dagar, och med Davids erövring av Jerusalem blev denna stad den politiska och snart även den religiösa medelpunkten, en betydelse som Jerusalem sedan trots skiftande öden fick behålla. Men för kännedomen om Israels liv mot Domaretidens slut och under det saulska konungadömet är frågan om läget av Sauls Gibea av vikt. Särskilt för kännedomen om Sauls liv finnas flera topografiska och historiska frågor, vilka endast i samband med en undersökning av den sannolika platsen för Sauls huvudstad kunna med större säkerhet besvaras.

För att med största möjliga sannolikhet finna det ställe, där en gång Sauls Gibea legat, torde den bästa gången av undersökningen vara att, efter en kort geografisk överblick av de för gammalisraelitisk tid viktigaste benjaminitiska nejderna, för den närmare orienteringen rådfråga i främsta rummet de gammaltestamentliga samt dessutom övriga äldre texter, som kunna lämna någon antydan om läget av Sauls Gibea, samt att sedan i den nejd dessa texter förutsätta undersöka de boplatser som kunna komma i fråga, för att genom en topografisk arkeologisk undersökning av dem söka avgöra, vilken som genom läge, skapnad och fornminnen bäst lämpar sig för Sauls fädernestad och huvudstaden i hans konungadöme.

Kort geografisk överblick av de för gammalisraelitisk tid viktigaste benjaminitiska nejderna.

Sauls Gibea måste, enligt vad som förutsättes av samtliga gammaltestamentliga texter, som för frågan om Sauls Gibea äro av någon betydelse, sökas i den del av Benjamins stamområde, som kan betecknas som det gamla Benjamins hjärtpunkt, nämligen det smala men på historiskt viktiga orter rika benjaminitiska landbälte, som norr om Oljebergskedjans västliga utlöpare, Skopus, Spejarehöjden, sträcker sig tvärs över bergsbygden. Märkligt är, att många orter som på det närmaste äro förknippade med Israels äldsta öden efter landets erövring under Josua, här ligga tätt inpå varandra, i en bergsbygd som icke erbjuder några särskilt rika livsbetingelser utan tvärtom är i stort sett karg och vattenfattig. Denna landsändas rikedom på historiskt betydelsefulla orter måste därför sannolikt förklaras genom själva dess eget läge i förhållande till den övriga bergsbygden i söder och norr samt de angränsande lägre trakterna i öster och väster. En överblick av det benjaminitiska områdets geografiska skapnad visar också, att det bildar den naturliga nordliga avslutningen av den judeiska, sydpalestinska bergsbygden samt likaledes den enda bekväma ingångsbryggan norrifrån till denna bergsbygd, vilken såväl i väster som i öster begränsas av svårtillgängliga, branta, på vilda dalgångar rika sluttningar. Ajalons dalslätt och dess östliga utlöpare i djupt nedskurna dalgångar samt något längre norrut den djupa dalgången på norra sidan om Bet-Horonvägens åsar bilda i väster samma nordliga avslutning av den sydpalestinska bergsbygden som i öster den ödsliga

U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ med dess övre förgreningar och nedre, östliga fortsättning i den dystert vilda och otillgängliga *U̯ādi el-Ḳelt,* jfr Smith, The Historical Geography of The Holy Land 289 f., Stave, Israels land och dess historia 86 f.

Benjamins land var alltså ett gränsområde mellan den sydpalestinska och mellanpalestinska bergsbygden, en gränsbrygga där de möttes och nöttes mot varandra och där deras gräns försköts än mer i sydlig, än mer i nordlig riktning, jfr Stave, Israels land 87 f. Därför har Benjamins land, såsom Smith i sitt anförda arbete målande påpekar, måhända mer än någon annan del av Palestina varit skådeplatsen för befästningar, belägringar, rövartåg, strider och blodbad. Det politiska innehavet av denna gränsbrygga var särskilt i äldsta tider, innan Palestina politiskt samlades i en eller ett par stora enheter, av mycket stor betydelse, enär härifrån och från den närmast norrut angränsande bergsbygden det palestinska berglandet såväl söderut som norrut i rätt stor utsträckning kunde behärskas. Här funnos talrika helt eller delvis fristående, höga och branta kullar, bergutsprång och höjdtungor, som genom jämnare hjässor, tvära krön och branta, klippiga sluttningar samt ett vallgravsnät av närbelägna dälder och skarpt nedskurna klyftor förträffligt lämpade sig att med ringa konst utbyggas till trygga boplatser, hotfulla vägborgar eller fasta spärrfästen. Villsamma, rikt förgrenade, slingrande sänkor, dälder och smådalar med sluttningarna höljda av kullersten eller klippiga hällar och i bottnen en bäckbädd av rundslipade stenar, fåra mer eller mindre djupt den benjaminitiska bergsbygden på ömse sidor ända upp till dess vattendelande ryggrad, som från Hinnomsdalens västra krön i en svag västlig båge når Spejarehöjden, och därifrån i nästan rakt nordlig riktning fortsätter till *er-Rām*'s kulle samt därifrån i nordnordvästlig riktning till *el-Bīre*'s passhöjd. I sitt nedre, alltså mera västliga eller östliga lopp gå dessa dälder och dalar ofta tillsammans i allt djupare, klippigare, ödsligare dalar och klyftor, som bjuda den med nejden förtrogne okända smygvägar och gömslen för angrepp, återtåg eller flykt.

Vilt var Benjamins land samt till följd därav kargt och ofruktbart, ett hemvist för ett släkte vant att umbära samt att lita till egen möda för sin nödtorft och till egen kraft för sin räddning i fara och för sin frihet. Om också kraften parades med vildhet och råhet, blev det dock mot Domaretidens slut befolkningen i Benjamins land, som bjöd måhända det segaste motståndet mot kustslättens inkräktare och gick i spetsen för befrielsestriderna.

Livsmöjligheterna voro i den benjaminitiska bergsbygden knappa. Myllrikare sänkor, dälder, lider och åsar, bredare dalbottnar och smärre dalslätter förekomma där sparsamt och samla sig i berglandet liksom uppåt dess höjdrygg, vattendelaren mellan Medelhavets och Jordansänkans vattenområden. Uppåt vattendelaren måste därför även av detta skäl bebyggelsen redan tidigt sökt sig för att utnyttja dess myllas odlingsmöjligheter och dess kullars trygghet samt har här uppe på vattendelaren efterlämnat en rad av boplatser och orter, vid *Rās el-Mašārif, Šaʿfāṭ, Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ, Tell el-Fūl, er-Rām, Tell en-Naṣbe.* Där på ömse sidor om den benjaminitiska bergsbygden denna under sin sluttning utför liksom hejdar sig med en kedja av kullar och åsar för att sedan på nytt och allt brantare stupa utför, bjuder det eljest så karga landet också på myllrikare lider, dälder och dalfält och här samlar sig på ömse sidor liksom var sin kedja av bebyggelse, *el-ʿĪsāu̯i̯e, ʿAnāta, Ḫirbet ʿAlmīt, Ḥezme, Ǧebaʿ, Muḫmās* i öster, *Bēt Iksa, en-Nebi Samu̯īl, eǧ-Gīb* i väster, de flesta urgamla orter, som vid landets erövring övertogos av benjaminiterna.

Mellan boplatserna upptrampades vägarna, liksom orterna en frukt av mänsklig bebyggelse och liksom de tvungna att inrätta sig efter de av landet självt givna förutsättningarna. Och dessa vägar, som därför ännu i dag i stort sett äga samma sträckning som i äldsta tider, äro av stor vikt för kännedomen om det benjaminitiska området och dess orter. Hjärtpunkten av det gamla Benjamins område är knutpunkten för vägar, som förmedla förbindelserna såväl åt öster och norr som söder och väster. Givetvis voro dessa vägar ofta blott oländiga bergstigar, där vandraren måste gå fram försiktigt och ännu mera åsnedrivaren eller kamelföraren. Men befolkningen i denna nejd hade dock möjligheten att medelst dessa samfärdsleder, som väl ej voro sämre än de palestinska bergsbygdernas vägar i allmänhet voro, hålla förbindelsen uppe sinsemellan samt med de rikare sädestrakterna i norr och väster, med ödemarkens fria nomader och den rika Jerikobygden i öster samt de gamla stamfränderna i söder. Även för förbindelsen med helgedomarna i norr och söder voro dessa samfärdsleder betydelsefulla och säkerligen ofta begagnade. Och slutligen var det för denna nejds befolkning ur krigisk synpunkt en förmån att från sin jämförelsevis otillgängliga bergsbygd lätt kunna företaga härnadståg till de rikare trakterna norrut och västerut, medan den själv ägde möjlighet att för en överlägsen fiende draga sig undan bland sina passhöjder och hålvägar och där bjuda motstånd, eller att i nödfall draga sig än vidare undan bland den ytterligt svårtillgängliga ödemarkens klyftor österut för att över denna nejd draga vidare till beduinlandet öster om Jordan, den vida och nästan oåtkomliga tillflyktsorten för Västjordanlandets besegrade och biltoga, som där icke nås av fiender eller blodshämnd.

Den viktigaste förbindelseleden, som genomkorsar det gamla Benjamins hjärtpunkt, är givetvis den stora farvägen mellan Västjordanlandets norra och södra delar, som från Negeb och Hebron i söder följde berglandets höjdrygg upp igenom Efraims bergsbygd, jfr Stave, Israels land 85 f. I stort sett följer den nuvarande landsvägen från Hebron norrut den gamla färdevägens sträckning, med smärre avvikelser, där en mera utvecklad vägbyggnadskonst bekvämare kunnat övervinna de djupt inskurna dalarnas och de branta sluttningarnas hinder. Där den gamla färdevägen nödgas sänka sig ända ned till dalgångens steniga bäckbädd för att gå över denna på dess rundslipade stenar, löper den under de senare årtiondena byggda landsvägen på sin höga bank och sin väl murade och välvda stenbro över dalbädden, obekymrad om den strida, forsande vinterbäck som efter ett starkt regnfall uppe i bergsbygden plötsligt kan göra det svårt att övervada den eljest torra bäckbädden. Och där den gamla färdevägen ofta mellan söndertrasade klippblock och över hala hällar letar sig uppför en brant sluttning, går den nya landsvägen bekvämare förbi denna med i berget utsprängda eller på dess sluttning med ansenliga bankar anlagda slingor.

En betingelse har dock här liksom eljest den nya vägen gemensam med den gamla, nämligen nödvändigheten att tämligen nära följa berglandets höjdrygg för att undvika de talrika, ofta djupa och svåröverkomliga dalar, som överallt från denna höjdrygg draga sig nedåt, såväl åt öster som åt väster. Följden är, att enär berglandets höjdrygg är vattendelare mellan Medelhavets och Jordansänkans vattenområden, vägen kommer att i stort sett hålla sig uppe på vattendelaren eller i dennas omedelbara närhet. En annan följd härav är vidare det förhållandet, att från den stora huvudvägen, som löper från norr till söder utefter berglandets höjdrygg, sidoförbindelser åt väster eller öster måste begagna de vägmöjligheter, som erbjudas av högbergets nedlöpande sidoåsar eller dalar och deras sluttningar. Och en nejd eller en ort, som genom de av landets skapnad omedelbart givna samfärdsbetingelserna ägde ett antal goda förbindelser åt olika håll, hade därigenom en av de viktigaste förutsättningarna för att bliva en medelpunkt för det politiska, religiösa och ekonomiska livet.

Det har sin stora betydelse att ur denna synpunkt närmare giva akt på, huru det gamla Benjamins område genomkorsas av landets nordsydliga huvudväg. Från Betlehem går denna uråldriga väg norrut över Refaimslätten, *el-Baḳʿa*, som tillhör Medelhavets vattenområde, och är här på slättens sydöstra sluttning en ännu stundom begagnad, stenig klövjeväg. Den nya, turkiska landsvägen löper något högre upp mot den vattendelande åsen i öster. Äldsta vägen som går över Refaimslätten blir mitt på denna jämnare. Vid slättens norra ända äro dess spår numer utplånade av järnvägen med Jerusalems bangård samt de strax väster härom uppvuxna grekiska och tyska kolonierna. Förmodligen följde vägen, sedan den vid Refaimslättens norra ända överskridit vattendelaren och därmed kommit över på dennas östra sluttning, västra randen av Hinnomsdalens fortsättning norrut samt överskred enligt Dalman denna allt grundare dalsänka ungefär utanför, måhända något söder om den nuvarande Jaffaporten i Jerusalem och fortsatte över norra ändan av den landtunga, som här åt söder skjuter ut mellan Kidrons och Hinnoms dalar. Härifrån gick den gamla färdevägen vidare över Kidrondalens övre, breda och grunda del, den nuvarande *Uādi eǧ-Ǧōz,* samt översteg vid Flintliden, *ʿAḳabet eṣ-Suu̯ān*[1], Oljebergskedjans nordvästliga utlöpare, Skopus, här 818 m. hög, och fortsatte över dennas norra sluttning fram emot sydvästra foten av *Rās eṣ-Ṣalāḥ,* där nordsydvägen delade sig i tvenne grenar, som först vid Betel, det nutida *Bētīn,* åter förenade sig, alltså något norr om Benjamins nordgräns. Från Betel kunde färden vidare norrut genom det sydefraimitiska berglandet likaledes fortsättas på tvenne vägar, av vilka den västliga gick över Gofna, det nutida *Ǧifna,* och den östliga över *ʿĒn I̯abrūd.* Båda dessa nordsydvägens sydefraimitiska grenar voro huvudsakligen dalvägar och förenade sig åter vid *ʿĒn el-Ḥarāmii̯e* samt fortsatte sedan norrut mot det mellersta Palestinas hjärtpunkt, Sikems vatturika dal med dess fruktbara omgivningar och utmärkta förbindelser.

På den nämnda landtungan, som väster om Oljebergskedjan skjuter ut mellan Kidrons och Hinnoms dalar, själv delad av en mindre dal, Tyropojondalen, låg på Sydostkullen mellan Kidrondalen och Tyropojondalen samt alltså söder om den nutida Tempelplatsen, en ort av urgammal betydelse, Jerusalem, med förbindelseleder såväl österut ned emot Jordansänkan vid Jeriko som västerut nedåt Schefela och kustlandet. Säkerligen ägde nordsydvägen, som väl på något avstånd gick förbi detta äldsta Jerusalem, genom en biväg god förbindelse med den urgamla staden. Här fanns alltså på landets nordsydliga huvudväg en betydelsefull samfärdsknutpunkt, som genom senare tiders historiska utveckling kommit att bliva dess huvudsakliga. Men under de första århundradena efter Israels bosättning i Västjordanlandet hade denna ort, det gamla Jerusalem, ännu ingen egentlig betydelse för Israel, enär den ända till Davids tid alltjämt innehades av sin ursprungliga befolkning, jebusiterna. För det äldsta, fördavidiska Israel kunde alltså denna stad med dess förbindelsemöjligheter ej bliva någon enande punkt. Såväl från Betlehems nejd i söder som från det gamla Benjamin norr om jebusiternas alltjämt framgångsrikt försvarade stad måste mera sydliga och nordliga vägar begagnas ned till Jordansänkan med Jerikos alltjämt viktiga oas samt västerut.

---

[1] Det torde förtjäna anmärkas, att enligt uppgifter av flera arabiska sagesmän från trakten Flintliden, *ʿAḳabet eṣ-Suu̯ān,* är den vanliga benämningen på södra sluttningen av *Rās el-Mašārif* vid nordsydvägens passhöjd. Enligt Lugscheider MNDPV 1900: 33 är namnet *ʿAḳabet eṣ-Suu̯ān* knutet till Oljebergskedjans däld upp emot *ʾUmm eṭ-Ṭalaʿ.* Men även för södra passhöjden vid *Rās el-Mašārif* är namnet väl berättigat, enär också här flinta finnes i riklig mängd. Troligen förekommer namnet flerstädes vid flintrika lider. I det palestinska bondespråket betecknar *ʿaḳabe* en lid eller stigning på en väg, medan en stigning eller lid utan väg benämnes *ṭalaʿ.*

För de israelitiska stammar, som kommit att vid bosättningen i landet på sin lott få nejderna norr om den fasta jebusiterstaden med dess goda förbindelsemöjligheter, kunde det politiska och ekonomiska läget alltså synas vara ganska besvärligt. Men ett studium av dessa nejders skapnad visar, att även här goda betingelser funnos för en fast och välbelägen politisk och ekonomisk medelpunkt.

Strax nordväst om Oljebergskedjan, som från högberget sträcker sin arm ut åt sydost hägnande Jerusalem och skiljande det från landets sluttning österut nedåt Judeiska öknen, fortsätter högberget närmast norrut med en skarpt mejslad ås, vilken som nämnt här bildar vattendelaren med stark sluttning såväl västerut som i synnerhet österut. Denna skarpskurna vattendelande ås är genom flera tvärsänkor i sin ordning delad i flera fristående höjder eller toppar, som ur försvarsynpunkt erbjuda ett förmånligt läge.

Högst av dessa toppar är med sina 840 meter *Tell el-Fūl*, "Bönkullen", eller, som den av traktens befolkning ofta blott kallas, *et-Tell*, "Kullen". Strax söder om *Tell el-Fūl* och skild från denna av dalen *U̯ādi ibn ʿĪd* ligger *Ḫirbet eṣ- Ṣōmaʿ*s 800 m. höga kulle och ännu ett stycke sydöst om denna och norr om Skopushöjden ligga de mjuka, bredkröniga kullarna *Rās el-Meḥu̯ara*, *Rās eṣ-Ṣalāḥ* och *Rās abu Ḥalāu̯e*. Österut sänker sig som nämnt högberget från sin av dessa toppar utmärkta ås hastigt i kedjor av fallande kullar ned emot ett dalbäcken, fyllt av jämförelsevis smärre höjder och dalar samt mot öster avgränsat från Benjamins östra, ökenartade stamområde av *Ṣuu̯ēnīṭ*-dalens vilda klyfta. Vid detta dalbäckens östra rand lågo Benjamins östra gränsstäder, Anatot, det nutida *ʿAnāta*, och Para, det nutida *Tell Fāra* i *U̯ādi Fāra*, i sydost, Bet Asmavet, Geba och Mikmas, de nutida byarna *Ḥezme*, *Ǧebaʿ* och *Muḫmās*, i öster och nordöst. Åt väster avgränsas högbergets vattendelande ås från dess västliga utlöpare av den djupa och breda *U̯ādi Bēt Ḥanīna* med dess talrika sidodalar. Norr om *Tell el-Fūl* sänker sig den vattendelande åsen för att med höjderna norr om *U̯ādi el-Ḥāfi*'s dalhuvud åter stiga mot *el-Bīre*'s passhöjd.

Redan landets skapnad i denna nejd och fördelningen av dess höjder och dalar giva alltså vid handen, att högbergets vattendelare norr om Oljebergskedjan med *Tell el-Fūl* som sin högsta punkt bildar ett geografiskt centrum för det närmast kringliggande landet. Men härmed är icke utan vidare givet att denna ås därjämte varit ägnad att utgöra ett politiskt centrum, och den närmaste uppgiften blir därför att undersöka, om de härför ytterligare nödvändiga förutsättningarna funnits, främst förbindelseleder.

Av största vikt är härvid att ihågkomma och närmare undersöka, huru den gamla västjordanska nordsydliga huvudvägen grenade sig vid sydvästra foten av *Rās eṣ-Ṣalāḥ* strax norr om Oljebergskedjans nordvästliga passhöjd vid Skopus, för att åter sammanlöpa vid den uråldriga viktiga kultorten *Lūz*, det senare Betel och det nutida *Bētīn*, en ort i betydelsefullt läge på landets höjdrygg norrut i närheten av den en gång viktiga orten Ai, jfr ovan sid. 8. Det var den gamla nordsydvägens huvudgren, som följde den västra sluttningen av högbergets vattendelande ås och var stora färdevägen. Från vägskälet vid sydvästra foten av *Rās eṣ-Ṣalāḥ* vände sig denna åt nordväst och böjde sig utmed västra foten av *Ḫirbet eṣ-Ṣōma*ʿs kulle och *Tell el-Fūl* norrut samt löpte i nästan nordlig riktning över *ʿAḳabet en-Nafāḳ* ned på den lilla slätten *Kṭēʿ el-Ḥanāine.* Sedan den här vid *Bāb el-Muʿallaḳa* utsänt en sidogren åt väster, Bet-Horonvägen, fortsatte den i nordnordostlig riktning genom *U̯ādi ed-Damm*'s i sitt övre lopp jämna och breda dalbotten samt böjde sig vid *Ḫarāib er-Rām* ett stycke sydväst om *er-Rām* återigen mot nordnordväst och fortsatte därifrån i ungefär samma nordnordvästliga riktning genom den trånga dälden öster om *Tell en-Naṣbe* och över *el-Bīre*'s passhöjd till *Bētīn.* Flerstädes på denna sträcka kan ännu den äldsta vägen urskiljas väster om den turkiska landsvägen från Spejarehöjden till *ʿAḳabet en-Nafāḳ* samt på fältet *Kṭēʿ el-Ḥanāine.* Den östra grenen av nordsydvägen, som övervägande var en dalväg och var betydelsefull därigenom att den förband orterna Geba, Mikmas och Ai, och som vid tillfällen av historisk vikt förutsättes såsom begagnad, är något längre än västra huvudgrenen och genomlöper det ovan omtalade dalbäckenet, som utgjorde Benjamins östra odlade bygd. Förgreningen av nordsydvägen börjar strax sedan denna övervunnit passhöjden *Rās el-Mašārif,* och den östra grenen böjer här utefter västra sluttningen av höjden *Rās eṣ-Ṣalāḥ* och östra sluttningen av *Rās el-Meḥu̯ara* genom dälden mellan *el-Ḳuʿme* och *Rās el-Ḫamīs* mot öster och fortsätter över *U̯ādi Ḫalaf* och *U̯ādi Zimri* samt genom dälden mellan höjderna *Tīn ᵉḤsēn* och *Rās ez-Sḳīr* väster om byn *Ḥezme* över *U̯ādi el-Ḥāfi* i en båge åt öster uppför sluttningen mot *Ǧebaʿ*, jfr Dalman ZDPV 1905: 172, PJB 1916: 49 f., Féderlin RB 1906: 267, Baumann MNDPV 1907: 45 samt nedan sid. 96 f. Benämningen *Wādy el-Khulf* på den engelska kartan är oriktig, det verkliga namnet är *U̯ādi Ḫalaf,* jfr Dalman ZDPV 1905: 172. Det torde vidare förtjäna anmärkas, att från det ställe, där den gamla östliga grenen av nordsydvägen korsar *U̯ādi Ḫalaf*, en väg går i nordöstlig riktning till *Ḥezme*, samt att denna by är förbunden med *Ǧebaʿ* genom en väg i rakt nordlig riktning, som närmast *Ǧebaʿ* sammanfaller med nordsydvägens östliga gren, jfr Féderlin RB 1906: 266 samt nedan sid. 97. Från *Ǧebaʿ* löper denna vidare utför den ganska branta sluttningen ned i *U̯ādi eṣ-Ṣu̯ēnīṭ*'s sänka mellan *Ǧebaʿ* och *Muḫmās* och går på södra sidan förbi den rundade kullen *Tell Miri̯am* samt klättrar sedan uppför sluttningen igen mot *Muḫmās* och fortsätter över bergen öster om *U̯ādi el-Medīne* till denna dals övre lopp söder om den nutida byn *Dēr Diu̯ān*. Därifrån går vägen nedanför och söder om *et-Tell*, där förmodligen det gamla Ai är att söka, genom en mindre dalsänka och över en passhöjd till *Bētīn*, där den åter möter den västliga huvudgrenen av nordsydvägen.

Visserligen är denna östliga gren av nordsydvägen något längre än den västliga och har även mellan vägskälet vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* i söder och *Muḫmās* i norr flera obekväma lider och dalövergångar. Men enär vägen gick över de i gammal tid viktiga orterna Geba, Mikmas och Ai samt från dessa orter ledde till den viktiga kultorten Betel, var den helt visst ofta befaren ej blott av de berörda orternas befolkning utan även av mera långväga resenärer. För benjaminiterna torde denna väg varit en av deras viktigaste vägar inom eget område. Ännu i dag begagnas enligt Féderlin RB 1906: 270 denna väg av befolkningen i *Ǧebaʿ* vid besök i Jerusalem, jfr dock Dalman PJB 1916: 49 f.

Nordsydvägens båda grenar genom det benjaminitiska stamområdet förenades av flera förbindelsevägar, särskilt i södra delen av sin sträckning. En dylik förbindelseväg utgick från den västliga huvudgrenen strax väster om *Rās el-Meḥu̯ara* samt fortsatte mellan *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle och *el-Ḳuʿme* över *U̯ādi ibn ʿId*, uppför *Šeʿᵉb et-Ṯuṛra*, över den lilla passhöjden mellan *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar*, utmed *Tell el-Fūl*'s nordöstra sluttning genom *Šeʿᵉb abu Rīše*, i nordöstlig riktning över *U̯ādi Zimri*'s övre lopp förbi *Ḫirbet el-ʿAdase* på dennas nordvästra sida och träffade ett stycke öster om *Ḫirbet el-ʿAdase* nordsydvägens östra gren, jfr Féderlin, RB 1906: 267. Från denna förbindelseled utgick vid den lilla passhöjden mellan *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar* även en väg, som genom *Šeʿeb et̲-T̲uṛra* och över *Tell el-Fūl*'s sydöstra sluttning samt genom *U̯ādi ibn ʿĪd* nådde nordsydvägens västliga huvudgren ungefär vid nordvästra foten av *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle. Denna väg utmed södra sluttningen av *Tell el-Fūl* till landsvägen är i våra dagar mycket mera än sydliga sträckningen av den närmast ovanför skildrade vägen begagnad av från *Ḥezme* över *Ḫirbet el-ʿAdase* kommande färdemän på väg söderut. Förmodligen var den det även i forna tider.

En förbindelseväg mellan nordsydvägens båda grenar kan vägen från *Ḥezme,* det gamla Bet Asmavet, västerut på södra randen af *U̯ādi el-Ḥāfi* sägas utgöra. Kommande från *Ḥezme* korsar denna nordsydvägens östliga gren strax söder om *Rās ez-Zḳīr* och *Tīn ᵉḤsēn,* sammanfaller sedan med den senast här ovan beskrivna förbindelsevägen till *Ḫirbet el-ʿAdase* sydväst om *Rās eṭ-Ṭau̯īl* samt fortsätter härifrån söder om *U̯ādi el-Ḥāfi*'s dalhuvud ungefär rakt västerut över vattendelaren, som den överskrider ej långt norr om *Tell el-Fūl*'s fot, samt träffar nordsydvägens västra huvudgren strax nedanför och norr om *ʿAḳabet en-Nafāḳ.* Vägen fortsätter sedan till *Bēt Ḥanīna.* Denna vägs sträckning mellan *Ḥezme* och *ʿAḳabet en-Nafāḳ* torde vara en gammal förbindelseled.

Från landryggens vattendelande ås strax norr om Spejarhöjden ledde alltså i gammal tid tvenne viktiga vägar norrut, i trakten av *Tell el-Fūl* förenade genom ett par mindre förbindelsevägar. Och givetvis måste en stark stad, som legat här någonstädes, lätt kunnat behärska båda dessa den nordsydliga huvudvägens grenar samt därigenom fått stor politisk och ekonomisk betydelse.

Även förbindelserna västerut och österut voro från denna nejd fördelaktiga. Strax norr om landryggens ås med *Tell* *el-Fūl* som sin högsta punkt utsänder såsom redan nämnts nordsydvägens västra huvudgren, som här löper över den lilla dalslätten *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* eller *Maḳāṭaʿ el-Ḥanāine,* vid *Bāb el-Muʿallaḳa* en viktig västlig sidogren, Bet-Horonvägen, så kallad efter sitt historiskt bekanta farliga pass vid Bet Horon, jfr Stave, Israels land 70. Att denna väg nedåt kustslätten tidigt varit av mycket stor vikt, synes framgå därav, att på Davids tid nordsydvägen närmast norrut från Jerusalem kallades Bet-Horonvägen i stället för Sikemvägen, Dalman PJB 1913 :16. Denna viktiga väg kringgår i norr den för varje östvästlig förbindelse tämligen obekväma *U̯ādi Bet Ḥanīna* men överskrider dess nordöstliga förgrening *U̯ādi ed-Ḍamm* samt fortsätter söder om *Ḫirbet ʿAdāse*'s kulle i svagt nordvästlig riktning norr om byarna *Bīr Nebāla* och *eǧ-Ǧīb* över Övre och Nedre Bet Horon, *Bēt ʿŪr el-Fōḳa* och *Bēt ʿŪr eṭ-Taḥta,* till kustslätten vid *Rās el-ʿĒn*, romartidens Antipatris. För den fredliga samfärdseln var denna väg ned till kustlandet av stor betydelse för hela det norra och nordöstra Benjamin, och från dessa nejder var det också jämförelsevis lätt att i krigiska tider ofördröjligen kunna med en jämförelsevis ringa skara spärra denna västliga väg upp till bergsbygden vid det starka, lätt försvarade Bet-Horonpasset.

Liksom västerut funnos från det gamla Benjamins hjärtpunkt norr om Spejarehöjden goda förbindelser även österut. En viktig mindre väg torde härvid vara värd att uppmärksammas. Från den lilla passhöjden mellan *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar* går, utmed norra sluttningen av *Rās Eʿmar* mot *Šeʿʿb abu Rīše*, en mindre väg, som sedan fortsätter vidare utmed södra sluttningen av *U̯ādi Zimri,* korsar nordsydvägens östliga gren och letar sig i trakten av *Ḫirbet Kaʿkūl* vidare mot *ʿAnāta.* Denna väg torde vara en av ålder begagnad förbindelseled. Till *ʿAnāta* leder också utmed södra sluttningen av *U̯ādi Ḫalaf* en väg västerifrån, som norr om *Rās abu Ḥalāu̯e* och *Rās eṣ-Ṣalāḥ* korsar den östliga nordsydvägen och ett litet stycke väster om *ʿAnāta* förenar sig med en annan väg, som över Oljebergskedjan ett stycke norr om *ʾUmm eṭ-Ṭalaʿ*, genom *U̯ādi Salēm* och över norra sluttningen av *Rās el-Ḫarrūbe* kommer från Jerusalem. *ʿAnāta*'s förbindelse vidare österut är en väg på södra sluttningen av *U̯ādi el-Ḥarīḳ* samt norra sluttningen av *U̯ādi es-Sidr*, som sedan fortsätter över *ʿArāḳ ʾIbrāhīm* och *el-Fau̯u̯ār* utmed södra randen av den vilda och ödsliga *U̯ādi el-Ḳelt* österut, där den strax väster om *Bēt Ǧabr el-Fōḳāni* förenar sig med den från Jerusalem över Adummimhöjden kommande vägen till Jeriko. Från Jeriko är det sedan möjligt att på den nordliga vägen österut över *Rōrānīi̯e*-vadet komma till det gamla Mahanaims nejder eller på de sydligare vägarna över *Ḥaǧle*-vadet och *Ḥenu*-vadet komma till trakten av Nebo och Moabs land längre söderut. Ville färdemannen från Anatot och Benjamins östra område utan att beröra Jeriko färdas nedåt det moabitiska gränslandet, kunde han följa vägen över *el-Fau̯u̯ār* utmed *Ḳelt*-dalens södra rand till vägskälet väster om *Bēt Ǧabr el-Fōḳāni* samt härifrån på vägen, som ännu något mera åt väster tager av från vägen Jerusalem-Jeriko, söder om *Bēt Ǧabr el-Fōḳāni* i nästan rakt östlig riktning fortsätta nedåt genom bergsbygden samt över *Ḥaǧle*-vadet eller *Ḥenu*-vadet till östra Jordanlandet. Även den möjligheten fanns att under färden från Anatot öster om *Rās en-Nuḫēle* taga av i sydligare riktning på den från *ʿĒn Fāra* ledande vägen samt sedan följa denna utmed norra sluttningen av *U̯ādi es-Sidr* och ett stycke väster om Adummimhöjden nå Jerusalem-Jerikovägen och fortsätta färden på denna. Från trakten av *Ǧebaʿ* kunde färden österut med minsta tidsfölust göras på en väg, som från denna by går i sydöstlig riktning över *Sah^{e}l Ǧebaʿ* fram emot västra randen af *Ṣu̯u̯ēnīṭ*-dalens djupa och långa klyfta, som den sedan följer till dess förening med den söder därom västerifrån kommande *U̯ādi Fāra*. Vid *Ṣu̯u̯ēnīṭ*-dalens utmynning i *Fāra*-dalen korsar vägen den sistnämnda dalen och når på dennas södra rand den från *ʿAnāta* till *el-Fau̯u̯ār* och vidare österut ledande vägen. En annan möjlighet att från *Ǧebaʿ* i ett farligt läge hastigt och obemärkt begiva sig österut lämnade en väg, som från *Ǧebaʿ* till att börja med i nordöstlig riktning följer den vanliga vägen åt *Muḫmās* samt sedan, där denna väg kröker i nordlig riktning, fortsätter rakt österut och över de ofta oländiga, klippiga sluttningarna letar sig nedåt *U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ* som den når strax ovanför det ställe, där dalens sidor forma sig till branta, stupande klippväggar. Nere i själva den ödsliga dalen löper vägen sedan på sydvästra dalväggens halva höjd som en ofta farlig bergstig förbi *Ṣuu̯ēnīṭ*'s källa ned till dalens utmynning i *U̯ādi Fāra* och förenar sig där med den över *Sah*^{e}*l Ǧebaʿ* utmed södra randen av *Ṣuu̯ēnīṭ*-dalen kommande vägen samt med den från *ʿAnāta* över *el-Fau̯u̯ār* österut ledande vägen.

Ännu en förbindelseväg från den stora nordsydliga huvudvägen fanns i denna trakt. Från nordsydvägen ett stycke norr om passhöjden vid Skopus gick i trakten av den ännu här befintliga romerska milstenen, jfr nedan sid. 110, en förbindelseväg i sydöstlig riktning uppåt Skopus ås samt följde sedan dennas höjdrygg till södra randen av *ʾUmm eṭ-Ṭalaʿ*, där den från Jerusalem kommande gamla romarvägen gick över denna ås för att fortsätta österut. Även här stod en romersk milsten, som enligt Dalman fanns för omkring tjugu år sedan men nu försvunnit. Korsvägen låg strax utanför sydöstra hörnet av Tyska Oljebergshospitsets område. På denna förbindelseled kunde man alltså från trakten norr om Skopus lätt komma till trakten av Oljeberget och Betania samt fortsätta österut utan att beröra själva Jerusalem. Säkert är att den begagnades av den romerska belägringshären under Titus, som förlade en legion, den tionde, till Oljeberget, och måhända är även denna väg att förutsätta för den barmhärtige samariten i liknelsen Luk. 10: 30 f., enär denne troligen ej hade någon anledning att besöka själva Jerusalem.

Utom dessa sydligare förbindelseleder med Jerikos viktiga oas och det östjordanska landet därbakom hade Benjamins område även en nordligare över Mikmas och alltså norr om *U̯ādi Fāra* och *U̯ādi el-Ḳelt*'s vilda klyfta. Från Mikmas, Benjamins nordöstliga gränsstad, ledde en ökenväg utmed södra sluttningen av *Rās eṭ-Ṭau̯īl* samt södra randen av *U̯ādi Riǧān*, *U̯ādi abu er-Reteme* och *U̯ādi Tēsūn* nedåt Jeriko, där den med en krök söderut kring bergmassivet söder om *Ǧebel Ḳaranṭal* löpte ned på steppen samt över Jeriko anknöt till vägarna från denna stad österut. I sin östligare sträckning användes denna väg nedåt Jeriko även från trakten av Betel och Ai, därifrån vägen då togs norr om *Rās eṭ-Ṭau̯īl.* Vid *U̯ādi Riǧān* nåddes sedan den från Mikmas söder om *Rās eṭ-Ṭau̯īl* kommande vägen. Givetvis kunde färden från Betel och Ai till Jeriko även ställas över Mikmas, ehuru färden i så fall blev något längre. Denna ökenväg från Benjamins norra gränsområde nedåt Jeriko och Jordanlandet hade vid Israels erövring av landet under Josua stor betydelse och torde under dess första århundraden varit en viktig förbindelseled österut, ända tills Davids erövring av Jerusalem frigjorde den bekvämare vägen från denna stad till Jeriko.

Det fanns alltså flera förbindelseleder för Benjamins mellersta och östra områden nedåt Jeriko, och allesammans kunde dessa förbindelseleder lätt nås och begagnas från den i Benjamins hjärtpunkt belägna vattendelaren med dess boplatser. Särskilt trakten av *Tell el-Fūl* hade ett från denna synpunkt gynnsamt läge. Det var därifrån lätt att på vägen utmed norra sluttningen av *Rās Eʿmar* utmed *U̯ādi Ḫalaf* nå Anatot och därifrån fortsätta österut, eller också att över Geba—*U̯ādi Fāra* eller Mikmas—*Rās eṭ-Ṭau̯īl* göra färden till Jeriko. Och lika väl som dessa förbindelseleder voro värdefulla för den fredliga samfärdseln med den fruktbara oasen och det på säd och hjordar rika ostjordanska landet, voro de jämförelsevis rika vägmöjligheterna till de ensligare trakterna österut ovärderliga för en befolkning, som för ett övermäktigt anfall västerifrån eller norrifrån måste draga sig undan till svårframkomliga trakter, där det var lättare att sätta sig i säkerhet. Även förbindelseleden från kustlandet över Bet-Horon österut behärskades, om den togs över *Ǧebaʿ* eller *ʿAnāta,* fullständigt från trakten av *Tell el-Fūl,* enär den korsade landets höjdrygg strax norr om och nedanför denna kulles sluttning. Längre norrut däremot, över Betel och Ai samt Mikmas, kunde vägen tagas österut utan att egentligen kunna stängas eller besväras från *Tell el-Fūl'*s nejd.

Enär vägmöjligheterna i den palestinska bergsbygden oftast äro ganska begränsade samt vanligen mycket tidigt utnyttjats, är vägarnas sträckning i Palestina ofta uråldrig. Även om det ej låter sig göra att alltid omedelbart från våra dagars gamla vägar och stigar sluta till sträckningen av de forntida, torde det dock kunna förutsättas, att åtminstone samma vägmöjligheter som i våra dagar varit kända i gamla tider och åtminstone i nödfall kunnat begagnas. Såväl åt norr som söder, åt öster som åt väster ägde alltså det gamla Benjamins hjärtpunkt goda förbindelser, och en stad i denna nejd med starkt läge hade alltså möjlighet att behärska ej blott sin närmaste omgivning utan även de längre bort belägna trakterna runt omkring. Tack vare dessa förbindelseleder ägde också en dylik i hjärtpunkten av Benjamins område belägen stark stad möjlighet att redan i god tid möta en fiende och hindra honom att tränga längre inåt det benjaminitiska landet. Såväl för anfall som försvar erbjödo alltså dessa förbindelseleder en på landryggens vattendelande ås belägen huvudstad gynnsamma betingelser.

Vad texterna förutsätta om läget av Sauls Gibea.

1.

Gibea i Benjamin, Guds Gibea och Sauls Gibea.

Närmaste uppgiften är att undersöka de gammaltestamentliga texterna för att se, vad dessa förutsätta om läget av Sauls Gibea. Enär inom det jämförelsevis lilla benjaminitiska området flera orter med namnet Gibea nämnas, Sauls Gibea, Guds Gibea, Gibea i Benjamin och mera allmänt blott Gibea, kräver en undersökning av frågan om läget av Sauls Gibea att först och främst det inbördes förhållande klargöres, vari dessa olika benjaminitiska Gibea stå till varandra samt deras därav följande sannolika läge i Benjamins område. Sauls Gibea, *Giḇʿaṯ Šāʾūl,* LXX Γαβαά, nämnes 1 Sam. 10: 26, 11: 4, 15: 34, 22: 6, Jes. 10: 29. Guds Gibea, *Giḇʿaṯ ʾ*^{ă}*lōhīm,* nämnes 1 Sam. 10: 5, 10. Gibea i Benjamin, *hag-giḇʿā ʾ*^{a}*šär l*^{e}*bini̯āmīn,* LXX Γαβαά, omnämnes Dom. 19: 12—16, 20: 4 f. Även den mera allmänna benämningen Gibea, *Giḇʿā,* förekommer flerstädes med tydlig hänsyftning på ettdera af dessa benjaminitiska Gibea, så Hos. 5: 8, 9: 9, 10: 9, där tydligen det i Domarebokens slut omnämnda Gibea i Benjamin åsyftas.

Innan de texter, som uttryckligen nämna Sauls Gibea, här upptagas till behandling, torde det vara gagneligt att först undersöka en text, som är av största betydelse för kännedomen om läget av ett viktigt benjaminitiskt Gibea, nämligen det “Gibea i Benjamin“ benämnda. Denna text är berättelsen Dom. 19—21 om det skändliga dådet i Gibea i Benjamin, då denna stads befolkning med otrolig råhet förbröt sig mot en efraimitisk levit, som under natten var gäst hos en annan i staden inflyttad efraimit.

Från Betlehem i Juda anträdde den efraimitiske leviten, hvars färd norrut enligt berättelsen blev så ödesdiger såväl för honom själv som för Gibea i Benjamin och för hela Benjamins stam, sin hemresa först när middagen redan var förliden. Bästa och vanliga tiden för uppbrottet till en dylik långfärd hade varit ottan eller den tidiga morgonen, men hans svärfader gjorde enligt den österländske värdens plikt och med hans ännu i dag övliga vändningar allt för att hålla gästvännen och mågen kvar ett stycke frampå dagen och så fördröja avfärden till nästa morgon. Visserligen torde i den enträgna uppmaningen att stanna sådana uttryck som “Det lider mot aftonen! Dagen nalkas sitt slut!“ innebära samma överdrift som det nutida palestinska “Solen är nedgången: *ṛābat eš-šems!*“ eller “Kvällningen har kommit: *ʿatmat ed-dini̯a!*“, eller “Det har blivit natt: *ṣār lēl!*“ hvarmed gästvännen ursäktar sitt uppbrott. Men tydligen fördröjdes levitens avresa så länge, att han snart nog fann sig nödsakad att tänka efter, var han skulle kunna tillbringa natten. Han befann sig då “mitt emot Jebus“, Dom. 19: 10, alltså troligen på Hinnomsdalens västra krön med det dåtida Jerusalem tvärs över dalen i öster. Uttrycket *ʿaḏ-noḵaḥ i̯ᵉḇūs* måste här syfta på Jerusalem. Visserligen kallas denna stad i Amarnabreven alltid Urusalim, och Jebus är namnet på stammen som bodde i staden och dess omnejd. Den enskilde medlemmen av stammen kallades jebusit, *i̯ᵉḇūsī*, och Jerusalem benämndes därför “Jebusiternas stad“, *ʿīr hai̯i̯ᵉḇūsī*, Dom. 19: 11. När *i̯ᵉḇūs* här 19: 10, 11 a användes som namn på själva staden, där jebusiterna bodde, beror detta förmodligen på en senare användning eller lärd tolkning av *i̯ᵉḇūs* i denna bemärkelse. Budde påpekar, att v. 11 “die Bezeichnung *diese Stadt der Jebusiter* erfordert durchaus in a *Jerusalem* statt Jebus“, och Nowack förmodar att icke blott v. 11 a *i̯ᵉḇūs* insatts i stället för *i̯ᵉrūšālai̯im* utan att v. 10 *i̯ᵉḇūs hī* är inskjutet i texten, jfr Budde, Das Buch der Richter 130, Nowack, Buch der Richter 162, Moore, Judges 413, Buhl, Geographie des alten Palästina 133. I vilket fall som helst måste det äldsta Jerusalem vara åsyftat.

När det heter att leviten, som från Betlehem i Juda färdades norrut, "kom .... fram till platsen mitt emot Jebus, det är Jerusalem" och han där rådslog med sin tjänare, huruvida de skulle taga in i jebusiternas stad och stanna där över natten eller draga vidare, är platsen för samtalet förmodligen att söka på västra randen av Hinnomsdalens fortsättning mot nordväst. Här befunno sig färdemännen verkligen "mitt emot Jebus" med en dalsänka mellan sig och staden. Men i stället för att, sedan vägen gått över dalens övre och grunda sänka, följa stadsvägen mot sydöst, jfr ovan sid. 9, fortsattes resan på stora vägen mot norr, och färdemannen med sina följeslagare kom aldrig att under sin resa beröra den jebusitiska staden. Där hade han möjligen kunnat finna härbärge över natten, men enär han icke ville "taga in i en främmande stad, där inga israeliter bo", v. 12, var enda möjligheten, såvitt han ej ville begagna den av österlänningen i det längsta undvikna nödfallsutvägen att övernatta under bar himmel, att raskt fortsätta färden norrut och före solnedgången nå en av de israelitiska städerna invid vägen. "Kom, låt oss försöka hinna fram till en av orterna här och stanna över natten i Gibea eller Rama!" säger färdemannen, v. 13, till sin tjänare. Gibea och Rama nämnas som de orter vid nordsydvägen, vilka här egentligen kunna komma ifråga, och enär Gibea nämnes först, måste det varit beläget närmast Jerusalem. I bästa fall hoppades det lilla resföljet hinna ända till Rama, men även om detta icke lyckades, var dock Gibea så närbeläget, att solnedgången ej skulle förr än där nödga att avbryta färden.

Berättelsens fortsättning synes antyda, att vägen som efraimiten färdades vidare norrut från Jerusalem gick alldeles förbi Gibea i Benjamin. "När de voro invid Gibea i Benjamin, gick solen ned", v. 14. Han behövde alltså icke använda ännu en stund för att taga av från stora vägen och söka härbärge i Gibea, utan när solnedgången och den därpå följande snabba österländska skymningen hindrade honom att fortsätta vägen framåt till Rama, hade han Gibea alldeles inpå sig och kunde utan vidare taga in där, v. 15. Den svenska bibelöversättningen synes emellertid här ej vara fullt noggrann. Uttrycket *u̯ai̯i̯āsūrū šām* torde nämligen bättre översättas “togo de av däråt“, jfr Budde och Nowack till stället. Härigenom undvikes den upprepning, som onekligen förefinnes i den svenska bibelöversättningen: “Då togo de in där och kommo för att stanna över natten i Gibea“. Bättre mening gåve, om den förefintliga grundtexten skall tagas sådan den är, att översätta: “Då togo de av däråt för att begiva sig ditin och övernatta där i Gibea“. Även om man med Budde i v. 15 urskiljer tvenne källor, kan berättelsens mening ej gärna bliva någon annan än den, att leviten med sitt sällskap tog av från huvudvägen på en biväg som ledde till Gibea samt begav sig in i staden för att där tillbringa natten. *u̯ai̯i̯āsūrū* uttrycker alltså, att de lämnade stora vägen men säger ingenting om en längre stunds färd på en sidoväg och innebär alltså intet hinder att tänka sig detta Gibea i omedelbar närhet av huvudvägen, men väl kan däri ligga att avtagsvägen till Gibea krävde en stunds möda, enär den ledde uppför en kulle. Det är därför omöjligt att pressa *u̯ai̯i̯āsūrū* som ett bevis för att det Gibea i Benjamin, dit leviten ställde färden, skulle legat ett stycke från stora farvägen. Hela sammanhanget här synes alltså förutsätta, att Gibea i Benjamin legat mycket nära invid den vanliga färdevägen norrut från Jerusalem samt ej så särdeles långt, måhända på sin höjd en knapp timmes färd, norr om denna stad, jfr nedan sid. 44 och Möller ZDPV 1915: 53.

Berättelsen skildrar vidare, huru mannen fann gästvänskap i staden hos en inflyttad efraimit samt huru “männen i staden“, varmed väl menas en del av dess manliga befolkning, begingo det råaste övervåld mot hans bihustru, som enligt gamla tiders lägre uppskattning av kvinnan offrades för mannens säkerhet, samt huru budskapet om det råa dådet överallt väckte rättvis harm i det övriga Israel och huru dess stammar samfällt drogo till Mispa för att se till vad som borde göras. Närmast beslöts att av benjaminiterna kräva, att de brottsliga männen i Gibea skulle utlämnas för att dödas, och då benjaminiterna vägrade att göra detta, beslöts att alla Israels övriga stammar med vapenmakt själva skulle utkräva straffet. Så bröt inbördeskriget ut mellan benjaminiterna och Israels övriga stammar, vilka med Betel som sin stödjepunkt började anfallet mot Gibea. Betel torde med all säkerhet böra sökas vid det nutida *Bētīn*, alltså strax norr om det benjaminitiska området. Tvenne gånger blevo de med svåra förluster tillbakaslagna, men slutligen intogs dock det starka och tappert försvarade Gibea genom en list, liknande den som Josua en gång framgångsrikt använde mot det fasta Ai. Genom låtsad flykt lockades Gibeas försvarare för långt bort från staden, som under tiden erövrades och antändes av en i bakhåll lagd styrka, och för de överlistade benjaminiterna återstod intet annat än att söka rädda sig genom flykten bortåt ödemarkerna i öster. Men endast ett fåtal lyckades komma undan i nordöstlig riktning till Rimmons klippa.

Berättelsens text synes ej vara fullt enhetlig, och den torde, såsom allmänt av utläggarna antages, jfr Budde och Nowack, i sitt föreliggande skick härstamma från jämförelsevis sen tid. Det är icke längre domaretidens gudasände ledare, som samlar Israel och leder det till seger, utan här framträder Israels folk som Guds folks heliga menighet, *haḳ-ḳāhāl*, Dom. 20: 2, 21: 5, 8, *hāʿēḏā*, Dom. 20: 1, 21: 10, 13, 16, och låter sig ledas omedelbart av det gudomliga svaret på sina frågor, ett kronistiskt betraktelsesätt som icke är förexiliskt och som måste tillskrivas prästerlig bearbetning. Berättelsens överdrivna uppgifter om de kämpande styrkornas storlek liksom den med känslosam gråt och skoningslöst blodbad förenade blinda lydnaden för det heliga gudasvaret äro för Prästbokens åskådning så betecknande drag, att ursprunget därifrån är omisskänneligt.

Det är dock enligt Budde blott berättelsens mellersta stycke, Dom. 20: 1—21: 14, som bär denna sena prägel, under det berättelsens början och slut äro äldre. I 19 kapitlet finner Budde tvenne källor, vilka förhålla sig till varandra som J till E i Domarebokens övriga delar och som måste vara förexiliska. Även i det mellersta stycket måste gammalt gods finnas. Det torde till och med skarpare än Budde gör böra betonas, att blodiga minnen säkerligen voro förbundna med det gamla Gibea samt att dessa måst fortleva i främsta rummet hos ortens och traktens egen befolkning. Även om den senare prästerliga bearbetningen tagit hand om berättelsestoffet och givit detta sin prägel, måste dock det ursprungliga stoffet finnas kvar särskilt i allt, som sammanhänger med tidsfärg och ortsfärg. Och det torde icke kunna förnekas, att båda dessa finnas i den egentliga stridsskildringen Dom. 20: 29 ff. Särskilt ortsfärgen är här stark och äkta, även om en och annan ortsuppgift, måhända genom senare textskada, blivit dunkel. Att minnet av ett svårt nidingsdåd i Gibea och därav förorsakade blodiga, för orten olyckliga strider länge friskt hållit sig kvar i Israel, torde framgå av det sätt, varpå Gibea omnämnes av Hosea, alltså ända fram emot Nordrikets sista dagar, Hos. 9: 9, 10: 9. Säkrast torde vara att med Budde tillskriva JE den äldsta berättelsen och fatta mittstycket, vars text ej heller är enhetlig och därför ej med Moore, Judges 405 f, utan vidare kan tänkas vara en här i stället för den ursprungliga texten infogad midrasch, såsom i likhet med berättelsens övriga delar av jehovistiskt ursprung men med en stark efterexilisk inarbetning av midrasch-stoff, jfr Budde och Nowack. Det bör dock härvid ihågkommas, att i så fall det äldsta berättelsestoffet såväl delvis omedelbart bevarats som även medelbart genom midraschisk förmedling, och särskilt torde detta gälla den sida av den ursprungliga berättelsen, som den senare prästerligt-kronistiska bearbetningen hade minsta anledningen och största svårigheten att förändra, nämligen berättelsens anknytning till de lokala förhållandena. Och det är i den föreliggande undersökningen givetvis ur denna synpunkt, som berättelsen i första hand äger betydelse. Även frågan om berättelsens historicitet i allmänhet och i enskilda drag träder här i bakgrunden för frågan om dess trohet mot nejden, där den spelar.

Störande för berättelsens anknytning till sin nejd och dess orter äro några uppenbara textskador eller förväxlingar, som däri insmugit sig. Särskilt gäller detta de befryndade, för frågan om läget av Sauls Gibea viktiga ortnamnen *Giḇʿā*, *Gäḇaʿ* och *Giḇʿōn*. Med lätthet kunde i synnerhet namnen *Gäḇaʿ* och *Giḇʿā* förväxlas, enär de utgöra blott den maskulina och feminina formen av samma ortnamn.

När det Dom. 20: 10 säges, att nödiga munförråd skulle anskaffas åt det vid Mispa församlade israelitiska manskapet, så att det “när det kommer till Geba i Benjamin kan göra med staden, såsom tillbörligt är, för all den galenskap som den har gjort i Israel“, är grundtextens *Gäḇaʿ* här påtagligen misskrivning för *Giḇʿaṯ*, varför det här åsyftade ortnamnet torde vara *Giḇʿaṯ Bini̯āmīn*. Med nödvändighet måste nämligen här samma ort åsyftas som Dom. 19: 14 ff. och 20: 4, 9, 13, 19 ff. Det är därför omöjligt att förstå, varpå Macalister QS 1912: 75 grundar sitt omdöme att Gibea Dom. 20: 10 är “more correctly written Geba“.

När Macalister vidare på samma ställe förmodar, att även Dom. 20: 33 ett Gibea riktigare skrivits som Geba, torde envar gärna erkänna, att Geba här är den riktiga läsarten, men samtidigt nödgas avvisa föreställningen, att detta Geba skulle vara samma ort som den eljest Gibea benämnda. Ty det är i trakten av Geba bakhållet lägges mot Gibea, Dom. 20: 19, 33, 36, och dessa båda namn kunna därför ej åsyfta samma ort. Att Geba och ett benjaminitiskt Gibea måste vara skilda orter, framgår även otvetydigt av den jesajanska skildringen av assyrernas tåg mot Jerusalem, Jes. 10: 29, jfr nedan sid. 96, 99. Det är därför egendomligt att finna, att Macalister här återvänder till Robinsons första förslag att fatta Gibea och Geba som i själva verket en och samma ort, belägen vid det nutida *Ǧebaʿ*, Robinson, Palästina und die südlich angrenzenden Länder II: 324 f., jfr Birch QS 1911: 105.

Anmärkningsvis torde i detta sammanhang också förtjäna påpekas, att Macalister vid sitt försök QS 1912: 75 f. att vid det nutida *Ǧebaʿ* återfinna det gamla *Giḇʿā* samt fatta detta och *Gäḇaʿ* som en och samma ort förbiser det viktiga förhållandet, att en gammal nordsydlig väg verkligen gått från passhöjden vid Skopus förbi *er-Rām* och *el-Bīre* till *Bētīn* och vidare norrut, samt att om leviten färdats den östliga grenen av nordsydvägen över Geba det för honom legat närmare till hands att söka hinna vidare på samma väg till Mikmas, det nutida *Muḫmās,* än att taga omvägen åt Rama, som måste sökas västerut från Geba, jfr nedan sid. 41 f. Även är det förmodligen oriktigt att med Macalister låta leviten, om denne färdats den östliga vägen, komma till *Ḥezme,* enär den genaste gammalisraelitiska vägen från Jerusalem till *Ǧebaʿ* gick ett gott stycke väster om *Ḥezme* utan att alls beröra denna by, jfr ovan sid. 11 och nedan sid. 96 f.

Möjligt är också, att Dom. 20: 10 en rent saklig förväxling av *Gäḇaʿ* och *Gibʿā* föreligger, beroende på bristande kännedom om ortsförhållandena och nödvändigheten att strängt hålla i sär *Gäḇaʿ* och *Giḇʿā* som skilda städer. Omvänt förväxlas Dom. 20: 43 Gibea med Geba, när det här berättas, att de österut flyende benjaminiterna eftersattes och förgjordes ända fram emot Gibea, österut. Här har *Giḇʿā* kommit att insättas i stället för *Gäḇaʿ*, det enda som verkligen ger någon mening. Om påtagligen tvenne dylika misskrivningar eller förväxlingar av *Gäḇaʿ* och *Giḇʿā* i denna berättelses text förekomma, torde möjligheten av ännu ett liknande misstag förefinnas även på ett tredje ställe i berättelsen, där den riktiga läsarten dock icke med samma säkerhet kan fastställas, nämligen Dom. 20: 31. Här berättas, huru vid det slutliga anfallet mot Gibea "Benjamins barn drogo ut mot folket och blevo lockade långt bort från staden; och liksom det hade skett de förra gångerna, fingo de i början slå ihjäl några av folket på vägarna, både på den som går upp till Betel och på den som går till Gibea över fältet". Frågan är huru här uttrycket *giḇʿāṯā baś-śāḏā:* "till Gibea över fältet" skall tolkas. Givetvis är det möjligt att fatta det så, att vid utfallet, samtidigt med att en del av Gibeas försvarare skyndade norrut på nordsydvägen, den kortaste och väl också vanligaste vägen till Betel, en annan del av försvararna sökte driva undan de angripare, som på vägen “över fältet“ ryckte fram mot Gibea. Bet-Horonvägen kan i så fall åsyftas, enär ett utfall mot nordsydvägen också helt visst skulle gällt denna väg, men uttrycket har också, Féderlin RB 1906: 272, fattats om en väg, som österifrån ledde upp till Gibea från det av kullar och dalar genomfårade bäckenet öster om vattendelaren. Detta bäckenområde skulle alltså här betecknats som *śāḏā,* “fält“, en beteckning som dock ej är träffande, medan den passar utmärkt till dalslätten *Kṭēʿ el-Ḥanāine* väster om vattendelaren, över vilken Bet-Horonvägen går. Och även om händelseförloppet genom Féderlins tolkning kan göras klart, är dock själva det språkliga uttrycket egendomligt. Här är tydligen fråga om att berätta, huru de anfallande israeliterna till en början låtsades vika för utfallet från Gibea. Detta utfall tänkes från staden företagas bortåt de vägar, som leda från staden i den riktning, varifrån anfallet kommit, och likaväl som den nordliga vägen kallas “den som går upp till Betel“ torde den andra här nämnda vägen betecknats såsom en väg från staden åt ett annat håll. Full likformighet och klarhet vinner skildringen av utfallet på de båda, tydligen här såsom de båda viktigaste, nämnda vägarna, om *gib̠ʿāṯā* med Budde och andra ändras till *gib̠ʿōnā.* I så fall berättas nämligen, huru utfallet företogs dels utmed den nordliga vägen åt Betel till och dels utmed den nordvästliga vägen åt Gibeon till. Har denna närmare uppgift om den riktning, vari utfallet från Gibea företogs, sedermera som en förklarande anmärkning inryckts i texten, torde den allmänna föreställningen om Gibeas belägenhet och omgivningar föresvävat anmärkningens författare, men de lätt förväxlade ortnamnen har han sammanblandat, såvida ej här en ren misskrivning föreligger.

Möjligheten av att *Gib̠ʿā* och *Gäb̠aʿ* i denna text förväxlats, styrkes av ännu en påtaglig förväxling i en av de historiska gammaltestamentliga texterna, nämligen 1 Sam.

14: 16. Det berättas 1 Sam. 13, huru under Sauls strider mot filisteerna dessa hade trängt långt in i Israels bergsbygd ända fram till Benjamins nordöstra gränsområde och lägrat sig vid Mikmas, medan Saul och hans son Jonatan med sin skara höllo Geba på sydöstra sidan om passet. Skildringen är här fullkomligt klar och dess ortliga riktighet vitsordas av svårigheten för filisteerna att genom passet tränga fram mot det högt på södra dalkrönet belägna Geba, som genom sitt passet behärskande läge var den yppersta punkt, varifrån Saul kunde hejda den fientliga hären att tränga vidare. Det kan alltså icke råda något tvivel om, att *Gäḇaʿ* här är den riktiga läsarten. Men när det sedan i det följande kapitlet berättas, huru Jonatan genom sin tappra bedrift att över *Ṣuu̯ēnīṭ*-dalens vilda och djupa klyfta överrumpla och delvis nedhugga en från Mikmas mot söder framskjuten fientlig förpost spred skräck och förvirring i det filisteiska lägret, säges det 1 Sam. 14: 16, att "Sauls väktare i Gibea i Benjamin fingo se, att hopen var i upplösning och att man sprang hit och dit". Förvirringen gällde tydligen det filisteiska lägret, som var slaget vid Mikmas på dess ås, och Mikmas med dess närmaste omgivning kan också i själva verket utan svårighet överblickas från det tvärs över passet belägna, knappa tre kilometer från Mikmas avlägsna Geba. Sauls väktare där voro dessutom förmodligen mot passet i riktning mot Mikmas framskjutna förposter. Men från Gibea i Benjamin, som måste legat invid nordsydvägens västra huvudgren på vattendelaren och alltså betydligt längre västerut från Mikmas, torde det även med Österlandets ofta underbart klara sikt och österlänningens skarpa öga varit omöjligt att iakttaga någon mänsklig rörelse på höjderna invid Mikmas. Enda utvägen att här vinna klarhet i läget är därför att 1 Sam. 14: 16 fatta *giḇʿaṯ bini̯āmīn* som misskrivning för eller ren förväxling med *gäḇaʿ bini̯āmīn,* jfr Budde, Nowack och Kittels text. Genom en dylik textändring försvinner den påpekade svårigheten, och hela stridsläget blir fullkomligt klart.

Förmodligen föreligger ännu en dylik förväxling av *Gäḇaʿ* och *Giḇʿā* 1 Sam. 13: 3, där det berättas, huru Sauls son

Jonatan dräpte filisteernas fogde i Geba. Hela sammanhanget blir mycket klarare, om här läses *Giḇʿā*. Men behandlingen av detta textställe torde bäst företagas i samband med frågan om förhållandet mellan Guds Gibea och Gibea i Benjamin jfr nedan sid. 46 f., 90.

Har även i dessa texter en eller ett par dylika misskrivningar eller förväxlingar skett, bör det ej förvåna att finna samma misstag i de befryndade historiska texterna i Domareboken. En förväxling av de båda ortnamnen *Giḇʿā* och *Gäbaʿ* är knappast ägnad att väcka förvåning, enär de båda namnen till sin rent språkliga form äro ganska lika. Även innebörden är den samma. Såväl *Giḇʿā* som *Gäḇaʿ* äro nämligen bildningar av stammen *gbʿ*, vars grundbetydelse förmodligen är "vara hög, höja sig över", och i senare och mera överförd bemärkelse "äga ett högt läge, ett behärskande läge". Denna stammens senare, mera strategiska innebörd torde vara den som präglar de båda bildningarna *giḇʿā* och *gäbaʿ*, vilka alltså båda beteckna en högt belägen ort med ett ur försvarssynpunkt gynnsamt läge. En tredje bildning av samma stam och med samma innebörd är säkerligen *giḇʿōn*, Gibeon. Och såväl Geba som Gibeon äro också genom sitt enligt forntida förhållanden höga, behärskande läge vid viktiga vägar berättigade till ett namn med denna innebörd. Förmodligen var detsamma fallet också med Gibea i Benjamin.

Det saknar icke sin betydelse att i detta sammanhang iakttaga, att ett par andra gamla palestinska stadsnamn finnas, som till sin uppkomst och innebörd äga en viss likhet med gruppen av från stammen *gbʿ* bildade stadsnamn och som med dessa dela missödet att lätt vålla förväxling mellan de därmed betecknade orterna. Dessa andra stadsnamn äro Gilgal och Rama, som i det gamla Palestina tämligen ofta förekomma. Namnet Gilgal är en bildning av stammen *glgl*, vars innebörd är "vara rund". Tolkningen av *Gilgāl* såsom "stensättning, stenkrets" torde i flera fall vara riktig, men denna betydelse är dock säkerligen överförd och senare. Ursprungligen torde Gilgal enligt Dalman blott betecknat något rundat, och att ordet senare kom att få särbetydelsen “rund stensättning“ eller “ort med stenkrets“ utesluter icke, att även en annan särbetydelse utvecklats, nämligen “rund kulle, ort på rundad kulle“ eller mera allmänt “rund boplats“. En dylik betydelse av det gammaltestamentliga namnet Gilgal ligger flerstädes nära till hands, och det är alltså icke nödvändigt att vid varje gammaltestamentligt Gilgal förutsätta en stenkrets. Ortens eget läge torde även kunna giva förklaringen till namnet. Om ortnamnet Gilgals ursprung och betydelseutveckling varit den som här förmodats, är det lätt att förstå, att ett flertal orter kommit att benämnas med detta namn, samt att dessa orter sedermera redan i gammal tid och hos de forntida skriftställarna lätt förväxlats. Så har också tydligen skett, och här föreligger alltså ett med förväxlingen av *gb*ʿ-namnen analogt förhållande. Alldeles detsamma gäller ortnamnet *Rāmā*, den feminina formen av *rām:* hög. Att även ett dylikt ortnamn ofta skulle finna användning i Palestina, är lätt förklarligt, liksom att bland de olika orterna med namnet Rama lätt förväxlingar kunde förekomma, jfr nedan sid. 67 f.

Domarebokens skildring av striden vid Gibea i Benjamin bjuder ännu åtskilliga svårigheter. En sådan vållar beskrivningen av det mot Gibea lagda bakhållet. När det Dom. 20: 29 säges, att Israel “lade . . . manskap i bakhåll mot Gibea, runt omkring det“, är detta tydligen ej fullt noggrant uttryckt. Bakhållet, det ligger i en dylik krigförings väsen, måste läggas på den sidan om den anfallna staden, mot vilken anfallet icke riktades, och i v. 33 säges också uttryckligen, att “de israeliter som lågo i bakhåll bröto fram ifrån sin plats vid Maare-Geba“. Det i bakhåll lagda manskapet låg alltså på något ställe åt Geba till, varifrån det sedan i västlig riktning bröt fram mot Gibea. Och det säger sig självt, att stormningen av staden, även om denna för tillfället förmodligen var alldeles blottad på försvarare, ägde rum på den sida, där tillträdet var lättast.

En svårighet vid den hithörande textens tolkning vållas av det osäkra uttycket v. 33 *mim-maʿ*^{a}*rē-ḡāḇaʿ*. Texten är här, därom äro utläggarna tämligen enhälliga, skadad, och den svenska bibelöversättningens utväg att blott återgiva de hebräiska orden är ofullständig och dessutom missvisande. Enligt betydelsefulla vittnesbörd av de gamla översättningarna torde textens mening här vara den, att bakhållet lades väster om Geba, och i enlighet härmed har texten förbättrats till *mim-maʿarāb̲ lᵉḡāb̲aʿ*, "väster om Geba", vilket sannolikt torde vara riktigt, jfr Kittels text. En dylik textändring passar nämligen förträffligt in i händelseförloppet i dess helhet. Bakhållet kunde med lätthet läggas i den av dalar och kullar fyllda nejden väster om Geba, där en skara krigare utan svårighet kunde dölja sig och osedd smyga sig fram västerut upp mot den vattendelande åsen, där Gibea måste sökas.

Ett egendomligt försök gör Birch, QS 1911: 105, att Dom. 20: 33 läsa *Gib̲ʿā* i stället för *Gäb̲aʿ*. Skälet som Birch giver för sin textändring är blott, att "this is demanded by the context", men verkliga skälet är tydligen hans strävan att kunna närma stridshändelserna så mycket som möjligt till *Ḫirbet ʿAdāse*, där enligt hans mening Gibea legat, jfr nedan sid. 128.

För den riktiga uppfattningen av de i v. 33 skildrade händelserna är även viktigt att om möjligt kunna närmare bestämma läget av den plats, Baal-Tamar, varifrån den israelitiska huvudstyrkan företog framryckningen mot Gibea. Namnet Baal-Tamar antyder, att här fanns eller funnits ett heligt palmträd, förmodligen vid en helgedom, och knutet till fruktsamhetsgudens dyrkan, men om dess plats kan intet närmare sägas, än att det måste hava stått väster eller nordväst om det angripna Gibea, så Budde, Novack m. fl. Eusebius sammanställer i sitt Onomastikon med detta Βααλθαμάρ ett Βηθθαμάρ i närheten av Γαβά, Gibea, men vinsten härav är från den föreliggande undersökningens synpunkt icke stor, enär även detta Βηθθαμάρ bestämmes genom närheten till Γαβά, Gibea. Egendomligt är visserligen över huvud taget att finna en palm här uppe i högberget, men enär i våra dagar några dadelpalmer utan svårighet växa i det ungefär lika högt belägna Jerusalem, låt vara att de icke bära mogna frukter, finnes ingen anledning att av sådant skäl finna ortsnamnets sammansättning med *tāmār* misstänkt. Viktigare är, att palmen såsom Nowack påpekar eljest är Astartes särskilda sinnebild, samt att baalskulten oftast var knuten till steneken eller terebinten, som utgjorde bergsbygdens resliga och mäktiga, skuggrika träd.

En lösning av den svårighet, som ligger i den för övrigt ej omnämnda heliga platsen Baal-Tamar, torde kunna vinnas genom att sammanställa *baʿal tāmār* Dom. 20: 33 med *ʾēlōn tāḇōr* 1 Sam. 10: 3, som omnämnes i samband med Sauls vandring hem till Gibea från Rakelsgraven vid Benjamins gräns, jfr nedan sid 89. Förmodligen är “Tabors terebint“, varmed den svenska bibelöversättningen återgiver *ʾēlōn tāḇōr*, att ändra till “Tabors ek“. Terebinten och steneken äro som nämnt båda resliga och kraftiga träd med skuggrika kronor, och det är förklarligt att de båda kommo att betraktas såsom heliga samt lätt förväxlades med varandra. Med *ʾēlōn* torde dock i främsta rummet steneken betecknats.

Dalman föreslår PJB 1913: 15 att söka ett språkligt och även ortligt samband mellan Deborapalmen Dom. 4: 5 och Taboreken 1 Sam. 10: 3. Båda söker han i “*el-bīre*, das wohl der Deborapalme von Ri. 4: 5, vielleicht auch der Taboreiche von 1. Sam. 10: 3, entspricht“. Enligt ett senare meddelande brevledes förmodar emellertid Dalman Baal-Tamar och Taboreken i trakten av den på en liten höjd västnordväst om *er-Rām* belägna *Ḫirbet Erzīi̯e* och söker endast Deborapalmen vid *el-Bīre*. Att sammanställa Deborapalmen, som enligt Dom. 4: 5 stod “mellan Rama och Betel i Efraims bergsbygd“, med det heliga Tabor-trädet, torde ej heller gärna låta sig göra, enär detta träd ej kan sökas så långt norrut, jfr Budde. Möjligt är att, såsom Budde förmodar, det ursprungliga Deboraträdet stod längre norrut, och att först senare ett Deboraträd började visas längre söderut, kanske sedan det äldre och nordligare Deboraträdet försvunnit. Men det ligger då nära till hands att förmoda, att om senare det heliga Deboraträdets namn flyttats söderut, anledningen var att också där längre söderut fanns ett för sin storlek bekant, heligt träd, som kommit att förväxlas med det försvunna Deboraträdet. Så kunde detta nordliga Deboraträd givit sitt namn åt det heliga trädet vid färdevägen i trakten av Rama, och under formen Tabor skulle det gamla Deboranamnet hållit sig kvar. Att ett gammalt heligt träd kan låta sitt namn överflyttas på ett annat för sin storlek bekant träd i samma nejd, visar i våra dagar Abrahamseken vid Hebron. Även skulle den möjligheten kunna tänkas, att en Debora-helgedom med ett heligt träd funnits i trakten söder om Betel och därjämte haft ett enstaka heligt träd ett gott stycke därifrån. Ett dylikt förhållande kan förekomma i det nutida Palestina. Åtminstone ett dylikt fall är känt i våra dagar, då *Sitt Bedrīi̯e* vid *Bēt Ṣafāfā* sydväst om Jerusalem, enligt uppgift av Tewfik Canaan i Jerusalem, jämte sin ståtliga stenek vid *Bēt Ṣafāfā* äger också ett heligt träd i trakten av *er-Rām.*

Det torde alltså vara säkrast att med Budde och Dalman tänka sig det gamla Deboraträdet ensamt längre norrut, enligt Dalman vid *el-Bīre*, samt att med Dalman språkligt sammanställa *baʿal tāmār* och *ʾēlōn tāḇōr.* Troligt är nämligen, att genom felskrivning på endera stället platsens ursprungliga namn förvanskats, och enklast är, trots det av Eusebius omnämnda Bet Tamar, som enligt honom var ett i nejden gängse namn, men som kan hava tillkommit i anslutning till Domarebokens Baal Tamar, att fatta *tāmār* som felskrivning för *tābōr*. Ett hebreiskt *m* och *bu̯* skulle nämligen jämförelsevis lätt kunna felskrivas för varandra. Härigenom vinnes den fördelen, att ingen palm behöver på detta ställe förutsättas, samt att det heliga trädet vid Baalshelgedomen blir den i bergsbygden sannolikare och med baalskulten oftare förknippade steneken eller terebinten. Den riktiga läsarten skulle alltså Dom. 20: 33 vara *baʿal tāḇōr*, och den här dyrkade fruktsamhetsguden skulle alltså efter ställets namn Tabor betecknats som "Tabors Baal", "Baal vid Tabor". Den här föreslagna sammanställningen av *tāmār* Dom. 20: 33 och *tāḇōr* 1 Sam. 10: 3 omöjliggöres givetvis, om *tāḇōr* på detta sistnämnda ställe antages vara felskrivning för *bāḥūr*, jfr Kittels text! Men den av Kittel, med en viss tvekan, föreslagna sammanställningen av *tāḇōr* med det 2 Sam. 16: 5, 17: 18, 19: 16 omnämnda *baḥūrīm* är icke gärna möjlig. Det skildras nämligen 2 Sam. 17: 18, huru Jonatan och Ahimaas på sin bråda flykt från Rogelkällan till David, som redan befann sig på väg nedåt Jeriko och Jordan, komma till Bahurim och där gömma sig i en brunn, och det torde därför vara omöjligt att söka orten så långt mot norr som ett stycke söder om *er-Rām*. Av samma skäl torde det ej vara möjligt att med Macalister QS 1912: 76 förmoda Bahurim vid det nutida *Hezme*. Förmodligen är Bahurim enligt Dalman att söka vid *Rās ez-Ziāmbe* öster om Oljebergskedjan eller åtminstone någonstädes i denna nejd.

Dalman förmodar, såsom redan nämnts, att det heliga i namnen *baʿal tāmār* och *ʾēlōn tāḇōr* åsyftade trädet stått vid *Ḫirbet Erzīi̯e*, ett ställe med några obetydliga spår av fornlämningar, jfr Mem. III: 112, västnordväst om *er-Rām* och strax på västra sidan om gamla nordsydvägen. En viss svårighet låter sig dock ej härigenom undanröjas. Det är nämligen för läget av Baal-Tamar av en viss betydelse, att platsen nämnes som det ställe, där den israelitiska huvudhären uppställdes i slagordning. Att icke Rama här nämnes, måste innebära att Baal-Tamar legat så långt från Rama, att det heliga trädet självt gav namn åt sin närmaste omgivning, och enär vidare det fast belägna Rama ej begagnats som den närmaste utgångspunkten för israeliternas stormlöpning mot Gibea, torde denna utgångspunkt få sökas söder om Rama. Baal-Tamar, där det heliga trädet stod, synes alltså hava legat ett gott stycke söder om Rama, och *Ḫirbet Erzīi̯e* skulle såsom alltför nordligt ej gärna kunna komma i fråga. Enär Israels huvudhär vid Baal-Tamar befann sig på lagom avstånd från Gibea för att därifrån företaga stormlöpningen mot staden, måste vidare denna plats sökas invid gamla nordsydvägen förmodligen något söder om det nutida *Ḫarāib er-Rām*.

Förloppet av utfallet från Gibea och den slutliga striden enligt Domarebokens skildring torde alltså kunna tänkas på följande sätt. Från Gibea gjordes ett utfall mot en rakt norrifrån på stora nordsydvägen anfallande israelitisk styrka, som lät sig drivas undan och skingras ett stycke åt norr och nordväst på vägen till Rama och Betel samt på vägen till Gibeon och Bet-Horon. Genom det till synes lyckade utfallet avlägsnade sig alltså Gibeas försvarare troligen ett betydligt stycke från staden samt splittrades dessutom utefter tvenne från varandra särgående och av bergshöjder skilda vägar. När Gibeas försvarare på detta sätt avlägsnats från staden åt norr och nordväst samt splittrats, så att de icke utan avsevärd tidsförlust kunde hinna återvända samlade till staden, bröt från bakhållet, som bäst tänkes bland kullarna i sydöst, det här väntande israelitiska manskapet fram och intog raskt den på försvarare väl så gott som blottade staden samt antände denna. Fädernestadens brand visade benjaminiterna, som kämpade utmed vägarna i norr och nordväst, att stödjepunkten i deras rygg förlorats och förvandlats i fara, samt att enda räddningen låg i flykt till den ensliga, svårframkomliga ödemarken österut, bland vars vilda dalgångar, grottor och gömslen den förföljde lätt döljer sig undan och förföljaren lätt tappar spåret. Men vägen mot sydöst var stängd genom det i denna trakt befintliga israelitiska manskapet, som från sitt bakhåll redan erövrat staden och behärskade dess förbindelseleder. Norrut utefter vägen till Betel eller mot väster bortåt Bet-Horon kunde benjaminiterna icke heller fortsätta, ty de hade då kommit till israelitiskt land, och här vände sig för övrigt de vikande israeliterna om och förnyade segervissa striden. Enda räddningen i det förtvivlade läget var alltså för benjaminiterna att söka åt nordöst taga sig fram till ödemarken. “Och de vände om för Israels män, bort åt öknen till, men fienderna hunno upp till dem. Och de som bodde i städerna där, nedgjorde dem som hade kommit mitt emellan. Och de omringade benjaminiterna, de satte efter dem och trampade ned dem på deras viloplats, ända fram emot Gibea, österut“, Dom. 20: 42—43. Svenska bibelöversättningen torde här icke vara hållbar. Om förföljelsen, så som texten nu föreligger, synes hava varit långvarig, är läsarten *gib̠ʿā* omöjlig och måste med Moore och Kittel ändras till *gäb̠aʿ*. Men såsom Budde påpekar, lönar sig en dylik textändring endast under förutsättning att v. 43^b är gammal. Texten synes här emellertid vara mycket skadad. I synnerhet synes *m*^{e}*nūḥā:* "deras viloplats" giva ingen eller dålig mening. För att här vinna en bättre text föreslår Moore, Judges 443, att betrakta *hid̠rīk̠ūhū* v. 43^b som upprepning av *hirdīfūhū* v. 43^a samt att läsa *min-nōḥā* och fatta *nōḥā* som egennamn under hänvisning till 1 Krön. 8: 2, där *nōḥā* nämnes som Benjamins son. Men större klarhet kan knappast härigenom vinnas.

Trots dessa otydliga enskildheter ger skildringen i stort sett en klar bild av benjaminiternas flykt österut och förkrossande nederlag. De voro i själva verket, i och med Gibeas erövring från bakhållet, instängda från söder och sydöst av bakhållets manskap samt från norr och nordväst av de övriga israeliterna, och från alla håll ansatta av fienderna trängdes benjaminiterna förmodligen samman i *U̯ādi el-Ḥāfi*'s dalbäcken, sydväst om *Ǧebaʿ*, där de alltså på sätt och vis omringades. Här nedgjordes större delen av benjaminiterna under förtvivlade försök att slå sig igenom österut mot Geba och de därifrån till den räddande ödemarken ledande vägarna. Möjligen kunde ett försök vågas att låta uttrycket "de omringade benjaminiterna", v. 43, syfta på den längre åt väster utefter Bet-Horonvägen befintliga benjaminitiska styrkan, samt att i samma vers tolka uttrycket "de satte efter dem och trampade ned dem . . . ända fram emot Geba, österut" om den benjaminitiska styrka, som företagit utfallet på Betelvägen norrut och alltså kunnat fly rakt österut över vattendelarens här låga åsar och hunnit längre bort emot öster. Men textens tydligen skadade tillstånd och sannolikheten av senare tillägg göra det osäkert att så begagna smådragen i den senare överarbetade stridsskildringen. För övrigt påpekar Budde, att v. 42 sannolikt förutsätter, att benjaminiterna i Benjamins övriga städer vid Gibeas nederlag vände sig mot dess flyende försvarare, och dessa nya fiender skulle då från Benjamins östra städer strömmat de flyende till mötes. Budde finner det dock säkrast att häri se ett senare tillägg. För frågan om den riktning, i vilken Gibeas slagna försvarare flydde, har saken ingen betydelse.

Någon ort med namnet Gideom är icke för övrigt känd, och lyckligast torde den av Moore och efter honom Budde föreslagna utvägen vara att i stället för ett ortnamn här läsa en infinitiv *ʿaḏ gidʿām:* "tills de skuro av dem", "bröto dem sönder". Ordet skulle då uttrycka det fullständiga nederlaget. En besynnerlig tolkning av *gdʿm* har Birch QS 1911 : 108, i det han, förmodligen med utgångspunkt i den engelska bibelöversättningens namnform Gidom och utan hänsyn till att ett ʿ tydligen är en av det hebreiska ordets stamkonsonanter, härleder Gidom av "Gai-Dummim", som alltså skulle betyda "Blodsdalen" och av Birch sammanställes med det nutida *U̯ādi ed-Damm.* Syftet är hos Birch uppenbart att förlägga striden vid Gibea så långt västerut som möjligt, jfr sid. 108!

Josefus berättar i sin skildring av det slutliga förintande nederlaget för Gibeas försvarare, att de trängdes tillsammans på ett lågt beläget, oländigt och av klyftor fyllt ställe samt där nedhöggos, "εἴς τι κοῖλον συνελαθέντας καὶ φαραγγῶδες χωρίον περιστάντες κατηκόντισαν", Ant V: 162 (II: 11). Förmodligen har Birch rätt i sin förmodan, QS 1911: 103, att denna Josefus uppfattning av striden fotar sig på hans intryck av själva nejdens beskaffenhet, som han ofta haft anledning att inprägla i minnet. Men omöjligt torde vara att med Birch låta den av Josefus här skildrade platsen för benjaminiternas slutliga nederlag utgöras av *U̯ādi ed-Damm,* som är vid och jämn med sakta stigande dalväggar och en bred men ej alls djup bäckbädd av klapperstenar i den myllrika dalbottnens mitt. En och annan av vinterflödet bildad hölj eller göl i bäckbädden är alltför obetydlig för att rättfärdiga Josefus skildring, jfr Mackenzie QS 1911: 99 f. Säkrast torde vara att, om Josefus skall tagas strängt på orden, låta honom tänka mera allmänt på det stora dalbäckenet österut från vattendelaren och någon av dess djupa dalgångar. Om benjaminiterna vid sin flykt vände sig österut för att rädda sig undan till öknen samt därvid sökte från trakten av Bet-Horonvägens och nordsydvägens förgrening, jfr ovan sid. 11, rädda sig österut, torde de såsom redan påpekats varit tvungna att överskrida den härstädes låga vattendelaren i östlig riktning ett stycke norr om det redan intagna Gibea och skulle i så fall kommit till trakten av *U̯ādi el-Ḥāfi*. Måhända var det alltså denna djupt nedskurna och trånga dalgång Josefus närmast åsyftar.

Fullständigt infångade voro benjaminiterna således, men förmodligen tack vare svårigheten att i den starkt brutna terrängen i dalbäckenet bortåt Geba bevaka varje däld och kulle kunde först så småningom de härstädes kringrända och sprängda benjaminitiska skarorna nedhuggas, v. 45. Denna blodiga efterskörd på vägarna torde sträckt sig ända bortemot Geba. Endast ett fåtal av de i dalbäckenet nedträngda benjaminiterna lyckades i sina förtvivlade försök att rädda sig undan till ödemarken, men ej rakt österut från *Ǧebaʿ* utan i nordostlig riktning. Förmodligen lyckades de i smärre grupper över de oländiga, klippiga sluttningarna och dälderna i trakten av *U̯ādi ʿĒn el-Mēsa* nordväst om *Ǧebaʿ* samt över de av gömmande block och hällar täckta höjderna norr om *Muḫmās* rädda sig undan norrut till *U̯ādi U̯adāsie*'s ödsliga dalgång, där de på “Rimmons klippa“ funno en tillflyktsort. Namnet Rimmon är ännu bevarat i *Rammūn,* namnet på den vid denna dal belägna arabiska byn. Om själva nejden, där detta Rimmon bör sökas, råder alltså ingen ovisshet, ehuru meningarna för övrigt kunna vara delade om huru grundtextens *sälaʿ hārimmōn* är att fatta. Dalman tänker närmast på en rymlig gammal klippgrotta strax söder om byn *Rammūn* som de sexhundra flyktingarnas uppehållsort, men påpekar samtidigt att grundtexten “icke nödgar att antaga en vistelse på eller i en klippa. Orten själv kunde haft namnet Granatäppleklippa“, *Säläʿ hā-Rimmōn,* PJB 1913: 14.

Även Birch tänker på en rymlig grotta som de flyende benjaminiternas tillflyktsort, QS 1880: 106 f. men söker denna grotta öster om *Ǧebaʿ* i “*Mugharet el Jai*“, i *U̯ādi er-Rummān*, varmed ej gärna någon annan grotta kan åsyftas än *Muṛāret eǧ-Ǧāi̯e* i *U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ.* Samtidigt anför dock Birch ett meddelande, att grottan nära Rimmon “had been used time out of mind for refuge by the neighbouring villagers when persecuted by the government“, QS 1880: 107. Birch’s sammanställning av *Muṛāret eǧ-Ǧāi̯e* och Rimmons klippa är osannolik, enär denna grotta ligger alltför långt söderut från *Rammūn.*

Berättelsen om de israelitiska stammarnas fullständiga seger över benjaminiterna slutar Dom. 20: 48 därmed, att sedan de överlistade och kringrända benjaminiterna allesammans nedgjorts, med undantag av det fåtal som lyckades rädda sig undan till Rimmon, segrarna vände tillbaka söderut och fullkomligt förstörde Gibea. Enär texten i v. 48 synes vara skadad samt hela versen förmodligen är att med Budde betrakta som ett senare och därtill överarbetat tillägg, torde den här skildrade förstöringen av även andra benjaminitiska städer ej få tänkas alltför omfattande. I varje fall torde Gibea vara den stad, som i främsta rummet åsyftas. Vad som ej nedhuggits och nedbränts redan vid Gibeas erövring av det från bakhållet frambrytande manskapet, gavs nu till spillo åt svärdet och elden, så att staden med dess befolkning och egendom i grund förstördes. När aftonen kom och den heliga skövlingen fullbordats, måste Gibea i Benjamin varit blott en rykande kulle med några sotiga rester av enkla kalkstensmurar och med en döende brandrök från den askmängda, blodstänkta mörjan, i vilken måhända sotiga skärvor av krossade lerkrus bäddades ner för att efter årtusenden framgrävas igen och med sin fornisraelitiska form visa tillbaka på sorgespelet i Gibea i Benjamin under gamla dagar.

Domarebokens skildring av den efraimitiske mannens färd från Betlehem förbi Jerusalem samt över Gibea i Benjamin och Rama vidare norrut giver alltså vid handen, att Gibea i Benjamin legat ej så särdeles långt norrut från det äldsta Jerusalem, måhända en knapp timmes vandring därifrån, och vid vägen som ledde över Rama vidare norrut, Dom. 19: 10 f. Skildringen av israeliternas anfall norrifrån mot staden och försvararnas till en början skenbart lyckade utfall, Dom. 20: 29 f., samt de överlistades försök att rädda sig undan mot ödemarkerna österut bortåt Geba, v. 42 f., antyder att Gibea i Benjamin legat någonstädes i närheten av och förmodligen strax söder om det vägskäl, där från nordsydvägen över Rama till Betel den västliga vägen tog av för att förbi Gibeon och Bet-Horon gå vidare nedåt kustslätten. Härmed torde det ungefärliga läget av Gibea i Benjamin vara tämligen noggrant bestämt, men ännu en slutsats rörande dess läge torde kunna dragas ur berättelsen om den efraimitiske mannens färd norrut från Betlehem på vägen förbi Jerusalem, Gibea i Benjamin och Rama genom ett försök att närmare bestämma det här nämnda Ramas läge.

Närmast till hands ligger enligt Dom. 19: 13 att söka detta Rama, som till skillnad från andra orter med samma namn ofta kallats det nordbenjaminitiska Rama, vid det nutida *er-Rām*, en by belägen strax öster om stora nordsydvägen på en ås, som i väster sänker sig ned emot *U̯ādi ed-Damm*, här i sitt övre lopp kallad *U̯ādi er-Rām*, i söder mot *U̯ādi ʿAi̯i̯ād* och i norr mot *U̯ādi en-Nāṭūf*, som österut utmynnar i *U̯ādi el-Medīne*. I nordost sänker sig *er-Rām*’s ås mot *U̯ādi en-Nahūs*, en bidal till *U̯ādi en-Nāṭūf*, och skiljes genom denna däld från *Ǧebel ’Izraḳ*, den närmaste höjden i öster. Mot nordväst skjuter *er-Rām*’s ås ut i en långsträckt sluttning, som för sin gråvita mylla, *ḥuu̯ar*, kallas *el-Bai̯āḍa*, ett vanligt namn på ett ställe med detta slags mylla.

Såväl från väster och söder som ännu mera från nordöst visar sig *er-Rām* äga ett behärskande läge, och även dess förbindelseleder äro goda. Strax nedanför byn i väster går den nutida landsvägen förbi, i det närmaste med samma sträckning som den gamla nordsydvägen i forna tider. Ungefär en kilometer sydväst om byn vid *Ḫarāib er-Rām* utsänder denna huvudväg en sidogren, som går utmed sluttningen nedanför byn och härifrån över *Kufr ʿAḳab* utsänder en förbindelseled till den nordsydliga huvudvägen i trakten av *Ḫirbet ed-Duu̯āra* samt fortsätter österut genom *U̯ādi en-N̆ahūs* för att snart grena sig i tvenne vägar, som båda gå vidare i östlig riktning. Den sydligaste och viktigaste av dessa båda vägar går i det närmaste rakt österut i en svag båge norr om höjderna *eḍ-Ḍah*^{e}*r* och *el-Munṭār* till det ungefär tre kilometer avlägsna *Ǧebaʿ*, det gamla Geba i Benjamin, jfr Féderlin RB 1906: 266 f. Den nordligaste följer sluttningarna av *U̯ādi ʿEn el-Mēsa* och *U̯ādi el-Medīne* åt nordöst uppåt *Dēr Diu̯ān* och trakten av det gamla Ai. Söderut går från *er-Rām* förbindelsen bekvämt på stora nordsydvägen, och enär blott dryga två kilometer från byn Bet-Horonvägen tager av från nordsydvägen finnas alltså goda förbindelser även västerut.

er-Rām har alltså ett efter forntida förhållanden gynnsamt såväl politiskt som strategiskt läge, och då i den nuvarande byns namn ett gammalt Rama alltjämt fortlever, torde intet skäl finnas att söka det nordbenjaminitiska Rama på annat ställe. Det nutida *er-Rām*'s läge passar utmärkt till vad som i 1 Kon. 15: 17 f. berättas om gränsfejderna mellan Asa, Juda konung, och Baesa, Israels konung. "Baesa, Israels konung, drog upp mot Juda och begynte befästa Rama, för att hindra att någon komme vare sig till eller ifrån Asa, Juda konung", v. 17. Ett gränsfäste på *er-Rām*'s ås hade i själva verket varit en utmärkt spärrfästning, varifrån den västliga nordsydvägen till Betel samt i viss mån även Bet-Horonvägen till kustslätten behärskats. Även Juda rikes förbindelse med Mikmas och vägarna därifrån norrut och österut hade från ett dylikt spärrfäste kunnat vid det blott ungefär tre kilometer österut belägna Geba starkt hotas. Såväl från nordväst som norr och nordöst hade Juda rike genom ett befäst *er-Rām* varit stängt, och det hade varit bokstavligen sant, att Israels konung dymedelst kunnat "hindra att någon komme vare sig till eller ifrån" grannkonungen i Juda.

Asa insåg också faran och drog sig icke för att köpa sig hjälp av den arameiske konungen Ben Hadad i Damaskus, som genom ett härjningståg till gränstrakterna mot Israels rike där band dess stridskrafter. Arbetet på spärrfästet vid Rama måste av israeliterna avbrytas, och Asa hade fria händer. Han försummade ej heller att begagna tillfället att förstöra de farliga befästningsarbetena. “Men konung Asa bådade upp hela Juda, ingen fritagen. Och de förde bort stenar och trävirke som Baesa använde till att befästa Rama. Därmed befäste nu konung Asa Geba i Benjamin, så ock Mispa“, v. 22, jfr nedan sid. 52.

Hade befästningsarbetena i Rama kunnat slutföras, skulle staden blivit ett hot mot Juda rikes förbindelser mot norr, nordväst och nordost. Men läget förändrades därigenom att Rama förblev obefäst samt virket för dess befästningsarbeten användes till judiska gränsfästen. Ett sådant byggdes i Geba i Benjamin, och i stället för att denna ort och Judarikets förbindelser däröver hotades från Rama, blev Geba självt ett judiskt värn och hot i främsta rummet mot Betels nejd norrut. Nordsydvägens östra gren från Betel över Mikmas och Geba mot Jerusalem tryggades genom det befästade Geba, som från sin höga sluttning även behärskade den över *U̯ādi el-Medīne* och *U̯ādi ʿĒn el-Mēsa* från trakten av det gamla Ai till Rama ledande vägen. Geba var alltså en verklig gränsort för Juda rike norrut, och det är därför alldeles riktigt, när Juda rike i hela sin utsträckning 2 Kon. 23:8 betecknas med uttrycket “från Geba ända till Beerseba“, alldeles som hela Israel genom uttrycket från Dan till Beerseba, jfr Stave, Israels land 87. Huru förträffligt Asas motdrag genom hans val av spärrfäste i denna nejd alltså var, förstår färdemannen, som från *Dēr Diu̯ān* följer vägen utmed *U̯ādi el-Medīne* söderut mot *U̯ādi ʿĒn el-Mēsa* och därifrån ser *Ǧebaʿ* mitt emot sig i behärskande läge på det höga södra dalkrönet, eller som från samma nejd följer den östligare vägen till *Muḫmās* och därifrån ser *Ǧebaʿ* mitt emot sig i högt och behärskande läge över passet. Intet under, att den assyriska erövrarehären på sitt tåg denna väg mot Jerusalem här vid Mikmas av profeten säges lämna sin tross för att lättare kunna tränga fram genom passet upp till det högt på dess sydöstra krön tronande Geba, Jes. 10: 28, jfr nedan sid. 97.

Såväl *er-Rām*'s eget läge som i synnerhet det strategiska sambandet mellan Nordrikets försök att befästa Rama och Sydrikets motdrag att befästa Geba i Benjamin giva alltså vid handen, att det här åsyftade Rama verkligen legat på samma ställe som det nuvarande *er-Rām*. Detta av Baesa befästade Rama kan icke gärna vara något annat än det Dom. 19: 13 åsyftade nordbenjaminitiska Rama. Detta låg alltså liksom det nutida *er-Rām* alldeles invid den nordsydliga huvudvägen norrut från Jerusalem och ungefär på ett avstånd av inemot tio kilometer från denna stad. Mellan Oljebergskedjans nordvästra sträckning, Skopushöjden, och Jebus, som det fördavidiska Jerusalem Dom. 19: 10 f. kallades, låg, såvitt de gammaltestamentliga texterna och i detta fall särskilt Dom. 19: 10 f. berätta eller förutsätta, ingen benjaminitisk stad. Och därför måste alltså Gibea i Benjamin vara att söka norr om Skopushöjden, invid eller i omedelbar närhet av nordsydvägen på dess sträckning mellan Skopushöjden och *er-Rām*. Avståndet mellan dessa båda platser är dryga sex kilometer.

Om det Dom. 19: 13 nämnda Rama är att söka vid det nutida *er-Rām*, torde alltså en ungefärlig beräkning kunna göras av tidpunkten, då den efraimitiske färdemannens tjänare ängsligt rådde till att begagna möjligheten att inför den stundande kvällningen skaffa natthärberge i närmaste ort, Dom. 19: 11. Det lilla resföljet befann sig då "mitt emot Jebus" v. 10, alltså förmodligen vid Hinnomsdalens nordvästra rand, jfr. ovan sid. 21, och härifrån till *er-Rām*, är avståndet, om gamla vägens krökningar inberäknas, i det närmaste tio kilometer. Färdens hastighet torde varit den för åsneryttare vanliga. Josefus, som gärna förser de gammaltestamentliga texterna med små utmålningar, vet säkert berätta, att bihustrun icke gick till fots; ὂνος ἦν αὐτοῖς, ἐφ' ἧς ὠχεῖτο τὸ γύναιον, Ant. V: 138 (II: 8). Om såsom troligt är husbonden red på den ena av de enligt Dom. 19:3 medförda båda åsnorna samt bihustrun på den andra och tjänaren gick till fots bakefter och drev på, torde färdens hastighet kunna beräknas till ungefär en kilometer eller något därutöver på tio minuter. För att hinna fram till Rama skulle alltså krävts drygt halvannan timme. Men det var knappt att resföljet vid solnedgången hann fram till det närmre Gibea, och leviten hade alltså, då han befann sig "mitt emot Jebus", betydligt överskattat den tid han hade kvar till kvällningen. Enär vidare Gibea och Rama ej kunna förutsättas hava legat alldeles i närheten av hvarandra, torde det därför kunna beräknas, att samtalet mellan tjänaren och leviten på vägstället "mitt emot Jebus" ägt rum ungefär en timme före solnedgången, jfr ovan sid. 22, samt att de under den tidrymd som ännu återstod till kvällningen hunnit med påskyndad färd tillryggalägga ungefär sex kilometer eller något därutöver. Från Hinnomsdalens nordvästra krön, där vandraren som nämnt befinner sig ungefär mitt emot det gamla Jerusalem på andra sidan dalen, skulle detta avstånd föra honom drygt två kilometer norr om passhöjden vid Skopus. Här skulle alltså Gibea i Benjamin hava legat. Till samma trakt hänvisar också berättelsen om striderna invid Gibea i Benjamin under det utrotningskrig mot de brottsliga och deras stamförvanter, som blev följden av det i staden förövade råa illdådet. Ty här, ungefär 800 m. norr om Skopushöjden, ligger, strax nedanför södra foten av *Rās eṣ-Ṣalāḥ,* det gamla vägskälet där nordsydvägen delar sig i sin mera rakt nordliga huvudgren och sin östliga gren över *Ğebaʿ* och *Muḫmās.* Och drygt 2,5 km. norr om detta vägskäl samt alltså inemot 3,5 km. norr om passhöjden vid Skopus följer på nordsydvägens västliga huvudgren det vägskäl vid *Bāb el-Muʿallaḳa,* där Bet-Horonvägen tager av mot nordväst. Mellan dessa båda vägskäl och mycket nära vägen emellan dem måste enligt den föregående framställningen Gibea i Benjamin i varje fall legat, och möjligen kan dess läge såsom här ovan försökts ännu noggrannare beräknas till drygt två kilometer norr om passhöjden vid Skopus. Om denna beräkning är riktig, skulle alltså läget av Gibea i Benjamin med tämligen stor noggrannhet kunna med ledning av Domarebokens sluttexter bestämmas. Gibea i Benjamin skulle nämligen hava legat invid västliga nordsydvägen över *Rās el-Mašārif* och *er-Rām,* på den sträcka av denna väg som ligger mellan de gamla vägskälen vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* och *Bāb el-Muʿallaḳa* samt på ett avstånd norrut från passhöjden vid *Rās el-Mašārif* av drygt två kilometer, alltså ej långt söder om den lilla slätten *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine.*

Av vikt är i detta sammanhang också uppgiften hos Josefus om det här åsyftade Gibeas läge i förhållande till Jerusalem, Ant. V: 140 (II: 8). Josefus berättar nämligen att leviten och hans resfölje efter tjänarens förslag att vika av till Jebus för att övernatta där färdades ytterligare 20 stadier, innan de kommo till Gibea, “προελθόντας εἴκοσι στάδια εἰς οἰκείαν ἠξίου κατάγεσθαι πόλιν, καὶ κρατήσας τῇ γνώμῃ παρῆν εἰς Γαβὰν φυλῆς τῆς Βενιαμίτιδος“. Josefus uppgift om ett avstånd av 20 stadier från Jerusalem till Gibea i Benjamin synes, även om en stadie beräknas så högt som till inemot 200 m., betydligt understiga den vägsträcka av omkring 6 km., vartill färden Dom. 19: 11 f. från Jebus till Gibea i Benjamin här ovan beräknats. Men Josefus avståndsuppgifter kunna ej fattas såsom grundade på noggranna mätningar utan måste vara tagna på ett ungefär ur hans minne av orternas inbördes läge i allmänhet, jfr Möller ZDPV 1915: 50. Och en jämförelse med Josefus närmast förut lämnade uppgift om avståndet från Betlehem till Jerusalem “γενομένων δ’ αὐτῶν κατὰ Ἱεροσόλυμα, σταδίους δ’ ἐληλύθεσαν ἤδη τριάκοντα“, Ant. V: 139 (II: 8), visar att Josefus på detta ställe beräknat avstånden allt för snävt. Avståndet mellan Jerusalem och Betlehem är nämligen ungefär 8 km., vilket skulle göra minst 40 stadier. Att Josefus stundom beräknar avstånden alltför knappt, och att om han lämnar skilda avståndsuppgifter den största ofta torde vara den riktigaste, framhåller Hagemeyer ZDPV 1909: 11. Det är därför troligt att även hans uppgift 20 stadier på detta ställe är knappt tilltagen. Vidare är det möjligt att Josefus, när han beräknar avståndet från Jerusalem till orter norrut, utgår från det samtida Jerusalems norra stadsport, som torde ungefärligen motsvarat den nuvarande Damaskusporten och som alltså med vägens krök inberäknad skulle legat ungefär 5 stadier norr om det ställe vid Hinnomsdalens nordvästra ände, där enligt den här framlagda uppfattningen levitens samtal med tjänaren Dom. 19: 11 f. försiggått.

Om sålunda med ledning av Domarebokens i det föregående behandlade berättelser läget av Gibea i Benjamin med någorlunda säkerhet låter sig ungefärligen bestämmas, blir den närmast följande uppgiften att undersöka, i vilket historiskt och topografiskt förhållande Gibea i Benjamin står till Guds Gibea, samt om ett möjligen förefintligt samband mellan dessa orter kan lämna någon fingervisning rörande läget av Sauls Gibea. För undersökningen av denna fråga torde en lämplig utgångspunkt finnas i 1 Sam. 13: 3, som tillika anknyter till det här ovan gjorda försöket att påvisa, huru ortnamnen *Giḇʿā* och *Gäḇaʿ* flerstädes förväxlats, jfr ovan sid. 28 f. Troligen föreligger nämligen ännu en dylik förväxling av Gibea och Geba å detta textställe, 1 Sam. 13: 3, vilket tillhör den äldre, mot konungadömet välvilliga Saulsberättelsen, som enligt Budde med flera är av jahvistiskt ursprung.

Det berättas här, att Jonatan “dräpte filisteernas fogde i Geba“. Att detta icke skedde blott i en enskild tvist mellan denne och Jonatan, framgår av uttrycket i 1 Sam. 13: 4, att “hela Israel fick höra omtalas att Saul hade dräpt filisteernas fogde och att Israel därigenom hade blivit förhatligt för filisteerna“. Dråpet var alltså politiskt och gällde det alltsedan Israels nederlag vid Afek 1 Sam. 4: 1 f. under Elis dagar härskande filisteiska folkets ombud i Benjamins land. När Jonatan förövade dråpet, tolkades detta av alla som om Saul själv gjort det i sin egenskap av Israels konung.

Förvånande vore, om denne fogde hade bott i Geba, medan det 1 Sam. 10: 5 talas om “Guds Gibea, där filisteernas fogdar äro“. Uttrycket “fogdar“ torde ej här böra fattas så, att samtidigt flera fogdar vistades där, utan så att detta var den stad i Benjamin, där filisteernas fogdar hade sitt säte, företrädare följd av efterträdare. Möjligheten att såväl i “Guds Gibea“ som i Geba, och alltså i tvenne varandra närbelägna benjaminitiska städer, filisteiska fogdar funnits mister sin sannolikhet av det förhållandet, att Jonatans gärning överallt omtalas som ett av Saul, alltså av Israels folk, förövat dråp på filisteernas fogde i allmänhet. Här förutsättes alltså tydligen såsom allmänt bekant, att en filisteisk fogde hade sitt säte i Benjamins land, som då också var konungadömets säte och Israels hjärtpunkt.

En möjlighet funnes att fatta uttrycket v. 3 “Jonatan dräpte filisteernas fogde i Geba“ så, att filisteernas fogde, som hade sitt säte i Benjamins land, av Jonatan påträffades i Geba och alltså av en tillfällighet kom att dräpas just där. Men en dylik uppfattning är ej sannolik. Uttrycket “filisteernas fogde i Geba“ betecknar tvivelsutan den här nämnda staden som den filisteiske fogdens vanliga vistelseort.

Det torde därför vara berättigat att fatta även *Gäḇaʿ* 1 Sam. 13: 3 som misskrivning för eller förväxling med *Giḇʿā*. Uttrycket skulle alltså egentligen lyda “filisteernas fogde i Gibea“, och detta Gibea är då givetvis att sammanställa med det “Guds Gibea“, som 1 Sam. 10: 5 omtalas som de filisteiska fogdarnas sätesstad. En dylik textförbättring styrkes även av den klarare belysning, som genom densamma faller över skildringen i början av 1 Sam. 13. Här berättas nämligen, att Saul med större delen av sitt fåtaliga manskap, förmodligen blott en med de härskande filisteernas samtycke av lydkonungen hållen livvakt, uppehöll sig i Mikmas och Betels bergsbygd, medan hans son Jonatan med en mindre del av manskapet vistades i Gibea i Benjamin. Om detta var samma stad, varifrån filisteernas fogde höll sitt vakande öga över det underkuvade folkets och dess ledares förehavanden, är det lätt att förstå att under den dagliga samvaron anledningar till misstämning ej saknats, som lätt kunnat vålla öppen osämja och lett till dråpet på det förhatliga härskande folkets representant.

Det torde enligt den här lämnade framställningen alltså vara troligt, att enligt uttryckssättet 1 Sam. 13: 3 och 1 Sam. 13: 4 blott en filisteisk fogde vid tidpunkten för dråpet fanns i Benjamins land, och att han enligt den 1 Sam. 10: 5 lämnade uppgiften hade sitt säte i “Guds Gibea“ samt att han enligt 1 Sam. 13: 3 av Jonatan dräptes i “Gibea“, sannolikt det “Gibea i Benjamin“, där Jonatan med sin avdelning av den kungliga livvakten enligt 1 Sam. 13: 2 hade sin sätessort. Härav skulle alltså följa, att “Guds Gibea“ skulle vara samma stad som eljest vanligen kallas “Gibea“, och att detta Gibea i sin ordning vore samma stad som stundom mera utförligt benämnes Gibea i Benjamin. Guds Gibea är också tydligen densamma som 1 Sam. 10: 10 nämnes blott såsom Gibea, och det torde därför ej finnas något skäl att så strängt skilja namnet Guds Gibea från det mera allmänna Gibea. “Guds Gibea“ och “Gibea i Benjamin“ skulle alltså blott vara olika benämningar på en och samma stad från något olika synpunkter. Benämningen “Gibea i Benjamin“ antyder stadens tillhörighet till och samhörighet med det benjaminitiska stamområdet och folket, en synpunkt som är att vänta i synnerhet i en sådan berättelse som Dom. 19—21. Namnet “Guds Gibea“ åter synes, enligt det sammanhang, vari det 1 Sam. 10: 5 förekommer, uppkommit därigenom att staden varit en kultort och ägt en helig offerhöjd, jfr nedan sid. 94 f. Och enär, såsom förut visats, Gibea i Benjamin är att söka invid eller i omedelbart grannskap av nordsydvägen norrut från Jerusalem till *er-Rām* och dess läge vid denna väg möjligen noggrannare kan bestämmas till ungefär drygt två kilometer norr om passhöjden vid Skopus och dryga tre kilometer söderut från *er-Rām*, så är också Guds Gibea med dess heliga offerhöjd att söka här, jfr nedan sid. 94 f.

När Guds Gibea, Smith, The Historical Geography of the Holy Land 250, Macalister QS 1912: 79, sammanställes med det nutida *Rāmallāh*, en by ungefär 1,5 km. väster om *el-Bīre* och ungefär 6,5 km. nordväst om *er-Rām*, stödes denna förmodan främst därpå att *Rāmallāh* skulle vara en trogen översättning av det gamla *Gib̲ʿat̲ ʾ*^{ä}*lōhīm*. Men enär namnet *Gibʿā* på gamla orter, utom märkligt nog vid det benjaminitiska Gibea där namnet försvunnit förmodligen därför att orten vid den arabiska erövringen länge varit förstörd, bevarats annorstädes såsom i det nordväst om *Ğifna* belägna *Ğibia* eller det sydväst ut från Betlehem belägna *Ğebaʿ* och likaledes de befryndade benjaminitiska ortnamnen *Gäb̄aʿ* och *Gib̲ʿōn* tydligen förblivit knutna till var sin ursprungliga ort, samt enär vidare det gamla namnet *Rāmā* i allmänhet bevarats på de orter, till vilka det redan i forntiden varit knutet, finnes knappast tillräcklig anledning att i namnet *Rāmallāh* förmoda ett tidigare Gibea, som senare skulle utbytts mot Rama. Ett sådant namnbyte skulle, att sluta av den tydligen arabiska klangen i namnet *Rāmallāh,* vars åtminstone sista sammansättningsled måste vara arabisk, skett först under arabisk tid, men en svårighet är då att från och med den arabiska erövringen de vid denna förefintliga namnen sedan alltjämt med stor seghet bevarats. Och till den grekiska tiden kan en dylik namnförändring ej gärna förläggas, enär i så fall den arabiska namnformen *Rāmallāh* ej kunnat väntas. Om i *Rāmallāh* ett gammalt ortnamn bevarats, torde det vara ett *Rāmā.* Något som hälst stöd i den senare traditionen för ett här beläget *Gib̲ʿā* torde ej heller kunna framletas.

Ännu ett viktigt skäl som talar emot att vid *Rāmallāh* söka *Gib̲ʿat̲ ʾ^{ä}lōhīm* är den omständigheten, att denna ort enligt 1 Sam. 10: 2, 5 synes legat söder om *er-Rām,* medan *Rāmallāh* som nämnt ligger så långt som 6,5 kilometer nordväst om *er-Rām,* jfr nedan sid. 89.

2.

Sauls Gibea enligt texterna om Sauls liv.

Om alltså Gibea i Benjamin, Guds Gibea och den Benjaminitiska ort, som mera allmänt kallas Gibea, med tämligen stor säkerhet voro blott olika namn på en och samma stad, vars läge också någorlunda säkert med ledning av de här ovan undersökta texterna kan beräknas, återstår att undersöka i vilket förhållande denna ort stod till den Sauls Gibea benämnda orten, som omnämnes 1 Sam. 10: 26, 11: 4, 15: 34, 22: 6 samt Jes. 10: 29. För att få ett grepp på denna fråga, som måhända är kärnpunkten i den här framlagda undersökningen, torde bästa sättet vara att till en början söka följa Saul på hans vandring 1 Sam. 9—10: 16, då han under försöket att leta rätt på sin faders bortkomna åsnor genomströvade sin hembygd och dess gränstrakter. Närmaste uppgiften blir alltså att undersöka, vad dessa texter om Sauls liv förutsätta om läget av Sauls Gibea.

Först torde härvid böra påpekas, att ortsuppgifterna i dessa texter om Sauls liv 1 Sam. 9—10: 16 i huvudsak torde vara tillförlitliga. Dessa texter tillhöra den äldre saulsberättelsen, som enligt Budde är av jahvistiskt ursprung. Denna äldre saulsberättelses välvilliga och säkerligen historiskt riktigare uppfattning av det saulska konungadömet tyder med säkerhet därpå att den ligger Sauls egen tid nära, jfr Stave, Inledning till Gamla Testamentets kanoniska skrifter 134, Budde och Nowack. Och det säger sig vidare självt, att minnet av den tappre men olycklige benjaminitiske konungen, som i den djärva striden för sitt folks frihet till sist dukade under, skulle fortleva i synnerhet i den benjaminitiska bergsbygden. Även om det väl såsom Nowack påpekar icke är möjligt att låta 1 Sam. 9—10: 16 följa alltför nära på själva händelserna, enär den historiska kärnan här bjudes under idyllens form, torde å andra sidan i dessa berättelser minnen ur Sauls liv segt hava dröjt kvar vid orter, till vilka de en gång knutits. Och särskilt torde i dessa berättelser sådana ortsuppgifter förtjäna beaktas, som röra det benjaminitiska stamområdet självt, Sauls hembygd.

För att vinna en klarare och säkrare uppfattning av berättelsen 1 Sam. 9—10: 16 om Sauls vandring för att leta efter de bortsprungna åsnorna och särskilt den i detta sammanhang viktiga skildringen av hans hemfärd och återkomst till Sauls Gibea, torde det vara nödvändigt att först söka vinna ett grepp på ett par andra för den senare domaretiden och det benjaminitiska konungadömets tid viktiga topografiskt-historiska frågor. En sådan fråga, som för den riktiga uppfattningen av Sauls vandring är av största vikt och som därför här närmast upptages till behandling, är var Samuel då vistades och var Saul alltså träffade honom. Enär Samuel ofta vistades i Mispa och där förhandlade med folket samt säkerligen också meddelade heliga råd och upplysningar åt nödställda, är måhända det första intrycket vid genomläsningen av berättelsen 1 Sam. 9, att Saul i det ärevördiga, heliga Mispa träffade gudsmannen samt därifrån vände tillbaka med den heliga och stora bestämmelsen att bliva den förste bäraren av det israelitiska konungadömet, jfr Macalister QS 1912: 80. Men frågan är, om en sådan uppfattning textkritiskt och geografiskt låter sig försvaras.

Om först den geografiska synpunkten undersökes, torde det utan vidare kunna förutsättas, att det östjordanska Mispa i Gilead Dom. 11: 29 eller det nordpalestinska Jos. 11: 3 icke kunna komma i fråga för Samuels Mispa. Ingen av dessa båda orter nämnes i samband med Samuel, och ingen av dem är geografiskt eller textkritiskt sett tänkbar. Endast det västjordanska Mispa i Benjamin kan här komma i betraktande.

Av de hithörande gammaltestamentliga texternas vittnesbörd framgår fullt klart, att det Mispa som under Samuels dagar hade så stor religiös betydelse låg inom Benjamins stamområde. Det ligger därför nära till hands att, såsom i den allmänna uppfattningen vanligen skett sedan Robinson, Palästina II: 362, uttalade en dylik mening, beteckna det nutida *en-Nebi Samu̯īl* som det forna benjaminitiska Mispa, jfr Alt PJB 1910: 46. Krönet av *en-Nebi Samu̯īl*'s ås, som mäktigt höjer sig över hela den kringliggande nejden med dess kullar och dalar, synes väl lämpa sig för en ort av det forna benjaminitiska Mispas betydelse. Som utsiktspunkt för den kringliggande nejden i allmänhet lämpar sig *en-Nebi Samu̯īl* förträffligt och rättfärdigar därför den gamla benämningen *miṣpā*, vaktställe, vakthöjd. Ej minst under det senaste världskriget, som fogat ännu en länk av minnen till många orter och nejder i bibelns och korstågens minnesrika land, visade det sig att *en-Nebi Samu̯īl*'s stolta ås ej blott behållit sin gamla strategiska betydelse i de nutida eldvapnens tidevarv utan tvärtom är militärt ännu betydelsefullare än förut. Genom erövringen av *en-Nebi Samu̯īl* hösten 1917 behärskade engelsmännen därifrån hela det forna benjaminitiska området österut ända till vattendelaren och framtvungo Jerusalems dagtingan.

Emellertid torde en närmare undersökning av hithörande texter och deras topografiska förutsättningar giva vid handen, att frågan om det gamla Mispas läge ej är så lätt att besvara, enär ortens läge aldrig närmare antydes. Det benjaminitiska Mispa omnämnes såsom är att vänta flerstädes i de historiska böckerna samt hos Jeremia, men det är egentligen blott ett par texter som tillåta några närmare slutsatser rörande dess läge, nämligen 1 Kon. 15: 17 f. samt Jer. 41: 4 f.

Den förra av dessa texter har redan förut i annat sammanhang behandlats, jfr ovan sid. 41 f., och låter viktiga slutsatser dragas rörande läget av det benjaminitiska Geba och det nordbenjaminitiska Rama, förmodligen såsom förut visats att söka vid de nutida byarna *Ǧebaʿ* och *er-Rām*. Men därjämte är denna text av största vikt för frågan om Mispas läge.

Det berättas nämligen här, huru Juda konung Asa avvärjde hotet, som Israels konung Baesa genom att befästa Rama riktade mot hans rike, samt i stället vände hotet mot Israels rike genom att bortföra byggnadsämnena från Rama och använda dem att befästa Geba och Mispa. Att genom Gebas befästning Benjamins nordöstra gränsområde och dettas förbindelseleder tryggades, har förut visats, jfr sid. 42 och Alt, PJB 1910: 49. Och givet är, att befästningen av Mispa måst äga en liknande betydelse för trakten längre västerut, genom vilken en ännu viktigare förbindelseled gick, nordsydvägens västliga huvudgren, vilken kunde tjäna som infallsväg för en norrifrån kommande fiende. Denna väg kunde icke spärras från det ungefär 3,5 kilometer österut och betydligt lägre belägna Geba. Visserligen synes längre väster om vattendelaren ännu en väg norrut funnits genom Benjamins stamområde, och denna har i så fall gått förbi Gibeon strax nedanför och öster om byns kulle, 2 Sam. 2: 13 f., 20: 7 f., samt förmodligen kommit söderifrån genom *U̯ādi Bēt Ḥanīna* och fortsatt norrut genom *U̯ādi Bīr ed-Dēr*. Men denna västliga sidoväg synes ej haft någon större betydelse, jfr Dalman PJB 1916: 45. Befästningen av Mispa måste alltså för Juda rike inneburit, att stora vägen över Rama norrifrån spärrades, jfr Alt PJB 1910: 49 f. För att en väg skulle kunna tryggas genom ett spärrfäste, måste detta enligt det forntida stridssättets art ligga i behärskande läge tämligen nära vägen, och enär nordsydvägen genom Benjamins område i sin västliga sträckning från vägskälet vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* gick förbi Rama, det nutida *er-Rām,* samt över passhöjden vid *el-Bīre* vidare till Betel, torde Mispa få sökas invid denna gamla väg Jerusalem—*Rās el-Mašārif*—*Bāb el-Muʿallaḳa*—*er-Rām*—*el-Bīre.*

Härför talar också Jer. 41: 4 f., där det berättas, huru under de oroliga tiderna efter Jerusalems förstöring en skara män från Sikem, Silo och Samaria, allesammans alltså norrifrån, voro på väg att frambära offer i Herrens hus, men när de kommo till Mispa lockades in i staden av Ismael, Gedaljas mördare, samt där nedstuckos. Med Herrens hus kan här icke gärna någon annan helgedom åsyftas än det förstörda templet i Jerusalem, jfr Alt PJB 1910: 51. Giesebrecht förmodar visserligen i sin kommentar till Jeremia hos Nowack, att *bēṯ i̯ahu̯ā̆* är en helgedom i Mispa, som trots strävandena att samla gudstjänstlivet i Juda rike till det jerusalemiska templet lyckats hålla sig kvar och efter förstöringen av Jerusalem och templet vunnit ökad betydelse. Giesebrecht påpekar vidare, att vid denna tid män från Sikem, Silo och Samaria knappast skulle varit på väg till Jerusalem för att frambära offer. Ismael skulle låtit dräpa dessa pilgrimer, enär han fruktade att de genom sin vistelse i Mispa skulle förstärka hans judiska motståndare där, som ogillade dråpet på Gedalja. Men Giesebrecht undgår ej härigenom den svårighet, som texten onekligen innehåller, ty om pilgrimerna varit på väg till Mispa, hade Ismael ej behöft särskilt gå dem till mötes för att föra dem in till Gedalja, vars tillstånd för pilgrimsbesöket vid stadens helgedom enligt Giesebrechts förmodan krävdes. Visserligen berättar Josefus, Ant. X: 170 (IX: 4), att de åttio männen "voro på väg med gåvor till Gedalja: μετὰ δώρων ἧκον πρὸς Γαδαλίαν", men hans uppgifter äro ej alltid så trovärdiga och i synnerhet ej här, enär han strax efteråt i strid med den säkra grundtextens *b^{e}gibʿōn* berättar, att Ismael på sin flykt till ammoniterna påträffades av Johanan "πρὸς τῇ πηγῇ ἐν Ἰβρῶνι", alltså vid dammen i Hebron. Enklare hade för Ismael varit att lömskt överfalla männen vid deras inträde i staden, och hade Ismael fruktat motståndare bland stadens befolkning, skulle han nog redan sörjt för att göra dessa oskadliga. Dessutom ger textstället i sin helhet det intrycket, att männen icke voro på väg till staden utan förbi denna samt att de av Ismael blott läto sig förmås att under vandringen göra en kort avstickare till den närbelägna staden i tanke att sedan fortsätta vidare.

Männen måste därför tänkas komma den vanliga stora färdevägen norrifrån över *el-Bīre* och *er-Rām* till Jerusalem. Mispa, där Ismael efter mordet på Gedalja dagen förut alltjämt dröjde kvar, måste alltså legat så nära färdevägen, att skaran som nalkades kunde från staden iakttagas i god tid före sin ditkomst samt kommen mitt för staden kunde förmås att vika av ditin, något som de långväga vandrarna säkert icke gjort om besöket i staden vållat för stor tidsspillan.

En svårighet vållas onekligen, om det benjaminitiska Mispa i enlighet med framställningen här ovan tänkes i omedelbar närhet av den nordsydliga huvudvägen, av uppgiften Jer. 41: 12, att Johanan och hans skara, som tydligen utgjordes av de lojala judarna, "gingo åstad för att strida mot Ismael, Netanjas son, och de träffade på honom vid det stora vattnet i Gibeon", *u̯ai̯i̯imṣ^{e}ʼū ʼōṯō ʿal-mai̯im rabbīm*

ʾ^{a}šär b^{e}ḡiḇʿōn. ʿal-mai̯im läses här med Kittel i stället för *ʾäl.* Härmed kan ej gärna något annat åsyftas än den 2 Sam. 2: 13 omnämnda dammen vid Gibeon, som förmodligen är att söka på sluttningen eller längre nedåt dalbottnen nedanför *eǧ-Ǧīb*'s huvudkälla sydöst om byn, jfr Dalman PJB 1912: 12. Den jämna dalbottnen här synes varit en omtyckt valplats. Birch påpekar med rätta, att “Ishmael in going from Mizpah to the Ammonites doubtless went by a route which *naturally* led him near the waters which are on the eastern side of Gibeon. Accordingly we conclude that neither Sh'afât nor Scopus, nor yet Tuleil el Fûl, could have been Mizpah, since the way from each of these places to the Ammonites would lead him directly *away from* Gibeon“, QS 1881: 93. Samma synpunkt framhåller Birch QS 1882: 260 f. Det förefaller som om Alt PJB 1910: 51 icke lyckats från sin synpunkt lösa den svårighet som ligger i ortshänvisningen Jer. 41: 12: “Der .... Bericht über den Kampf zwischen Ismael und Jochanan bei Gibeon .... lässt leider weitere Schlüsse auf die Lage von Mizpa nicht zu, da der Ausgangspunkt von Jochanans Angriff nicht genannt wird. Immerhin ist soviel zu sagen, dass ein Zusammentreffen der Gegner bei Gibeon, also wohl auf den breiten Senkungen um das heutige *ed-dschīb,* sich ungezwungen erklärt, wenn die eine Partei ihren Stützpunkt in Mizpa, also nach unserer Annahme nicht allzuweit nördlich von *er-rām* und damit nicht allzufern von *ed-dschīb,* hatte.“

Starka skäl synas emellertid alltså tala för att söka Mispa i omedelbar närhet av stora nordsydvägen genom Benjamins område. Och vidare måste i så fall Mispa sökas vid denna väg norr om Rama, icke söder därom. Som Alt riktigt påpekar PJB 1910: 50, hade det nämligen för Asa efter erövringen av Rama 1 Kon. 15: 22 legat närmast till hands att behålla den befästade orten, som då i stället för ett hot mot Juda rike blivit ett dess spärrfäste mot norr. Och det vore oförklarligt om Asa, som genom att befästa Geba visade god strategisk blick, hade släppt den utmärkta stödjepunkten vid Rama utan att hava erhållit en bättre i stället. Att Asa efter erövringen av Rama skulle dragit den västra delen av befästningslinjen vid rikets nordgräns tillbaka åt söder utmed huvudvägen, i vilket fall han först vid *Tell el-Fūl* funnit en lämplig höjd att befästa, torde vara svårt att tänka sig, enär i så fall Juda rikes område norr om *Tell el-Fūl* lämnats oskyddat, en norrifrån på huvudvägen kommande fiende utan motstånd släppts fram nästan ända till passhöjden närmast norr om Jerusalem samt spärrfästet vid Geba så gott som förlorat sin betydelse genom att från dalgångarna söder och sydöst om Rama kunna kringgås. Att ett starkt befästat *Tell el-Fūl* varit ett ypperligt spärrfäste för den nordsydliga huvudvägen samt att härifrån även den östra över Geba kommande vägen i sin sydligaste sträckning kunnat behärskas, är alldeles riktigt, men om försvarslinjen vid rikets nordgräns dragits tillbaka ända hit, hade befästningsarbetet vid Geba ej kunnat åsyfta att skapa mera än en stödjepunkt framför själva den egentliga försvarslinjen. Det torde därför vara omöjligt att med Tobler, Zwei Bücher Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen II: 885, förlägga det benjaminitiska Mispa till *Tell el-Fūl,* och ännu sämre att med Guérin, Judée I: 395 f., söka detta spärrfäste i trakten av den nutida arabiska byn *Šaʿfāṭ* och alltså sydväst om *Tell el-Fūl.* Där finnes ingen höjd som genom ett fritt, högt och fast läge skulle lämpat sig att utbyggas till en stark befästning.

Ännu ett skäl synes såsom Alt PJB 1910: 51 f. påpekar tala för att söka Mispa längre norrut invid stora nordsydvägen, nämligen den fingervisning som skildringen av straffkriget mot Gibea i Benjamin Dom. 20 giver rörande Mispas läge. I denna stridsskildring, som förut i annat sammanhang behandlats, förutsättes tydligen, att "der Sammelplatz des israelitischen Heerbannes einerseits nahe genug bei der befehdeten Stadt gelegen sein wird, um die Unternehmungen ihrer Insassen beobachten und bei einem eigenen Angriff ohne allzu langen Marsch in den Kampf eintreten zu können, andrerseits entfernt genug, um ungestört sich rüsten und ordnen zu können. Ein Ort nahe der Strasse nördlich von *er-rām* .... würde diesen Bedingungen jedenfalls gut entsprechen; für den von Norden kommenden israelitischen Heerbann war ein solcher Punkt, der schon im feindlichen Gebiet, aber nahe bei dessen Grenze lag, eine wohlgeeignete Operationsbasis. Auch der Umstand, dass die in Mizpa Versammelten sich in Bethel göttlichen Bescheid holen (Richt. 20: 18, 26) erklärt sich dann leicht, da Bethel als an der Grenze zwischen Benjamin und Ephraim gelegen (Jos. 16: 1 f., 18: 13) von einem solchen Punkt aus schnell und bequem zu erreichen sein musste“, Alt PJB 1910: 52. Mispa skulle alltså vara att söka ett stycke norr om *er-Rām* invid stora farvägen.

Här finnes också en kulle, som genom sitt fasta läge alldeles invid vägen behärskar denna och som har den säregna formen av en palestinsk boplats. Denna kulle bär namnet *Tell en-Naṣbe* och har på sin östra sluttning en liten källa, kallad *ʿĒn en-Naṣbe.* I dessa båda namn synes det gamla namnet *Miṣpā* vara bevarat. Kullens topp visar tydliga lämningar av en gammal ort, som en gång behärskat farvägen nedanför i den trånga dalkjusan *U̯ādi Ǧili̯ān* och som torde vara det gamla Mispa i Benjamin. Läget är ypperligt. Här torde enligt Dalman det benjaminitiska Mispa vara att söka. Det är förmodligen hans ursprungliga tanke, som närmare av Alt utformas på följande sätt: “Bedenken wir ... die mässige Entfernung von *er-rām,* die beherrschende Lage über der strategisch wichtigsten Stelle der Strasse zwischen *el-bīre* und *tell el-fūl,* endlich auch die einzigartige Möglichkeit, den ganzen Strassenlauf von *el-bīre* bis in die Gegend von *schaʿfāṭ* und die benachbarten Gebiete zu überschauen und zu überwachen, wie sie sich vom Gipfel des Hügels aus bietet, so müssen wir sagen, dass die Lage des *tell en-naṣbe* den besonderen Anforderungen, die wir an die Stätte von Mizpa glauben stellen zu sollen, sehr gut entspricht“, Alt PJB 1910: 62. Även Conder söker här Mispa QS 1898: 169. Mera förbehållsamt uttalar sig Clermont-Ganneau QS 1898: 251, där han också påpekar, att den förste som sökte Mispa på *Tell en-Naṣbe* var Raboisson i Revue de Terre-Sainte 1894.

Att i vilket fall som hälst *Tell en-Naṣbe* ägt uråldrig bebyggelse framgår därav, att denna kulle är en av den judeiska bergsbygdens fyndplatser för paleolitiska flintor, Karge, Rephaim, Die vorgeschichtliche Kultur Palästinas und Phöniziens 44, samt en viktig fyndort för tidigare neolitiska flintor och även för senneolitiska, Karge, Rephaim 133.

Så förträffligt som *Tell en-Naṣbe* synes lämpa sig för det forna Mispa, vållas dock en viss svårighet av uppgiften 1 Mack. 3: 46 om Judas och hans krigarskara under fälttåget mot Nikanor och Gorgias. Det heter här: “καὶ συνήχθησαν καὶ ἦλθοσαν εἰς Μασσηφὰ κατέναντι Ἰερουσαλήμ ὅτι τόπος προσευχῆς εἰς Μασσηφὰ τὸ πρότερον τῷ Ἰσραήλ“. Det Massefa, där Judas och hans skara samlades, betecknas alltså tydligen som det gamla Mispa. Att så sent som under den mackabeiska tiden minnet av det gamla Mispas läge ännu måste varit levande framgår, såsom Baumann ZDPV 1911: 121 påpekat, därav, att Mispa genom att vara Gedaljas säte och skådeplatsen för hans dråp bevarats från att bortglömmas under fångenskapstiden, samt av den efterexiliska tidens trägna arbete med de berättelser, vari det gamla Mispa ofta återkommer. Svårigheten är att medan övriga gammaltestamentliga texter antyda att Mispa legat vid Benjamins nordgräns, uttrycket κατέναντι Ἰερουσαλήμ 1 Mack. 3: 46 synes innebära, att Mispa legat närmare Jerusalem och alltså längre söderut i Benjamins område. En noggrann undersökning har Baumann ZDPV 1911: 122 f. ägnat åt uttrycket κατέναντι Ἰερουσαλήμ och finner, att κατέναντι, om Μασσηφά närmare bestämmes genom tillägget κατέναντι Ἰερουσαλήμ, “tatsächlich fordert streng genommen, dass Mizpa im Gesichtsfeld von Jerusalem gelegen war“. Ty om bakom κατέναντι ligger det hebräiska *ngd* “darf nicht vergessen werden, dass der Begriff des hebräischen *ngd* die gegenseitige Sichtbarkeit der in Raumverhältnis gebrachten Grössen nicht ausschliesst, sondern in den weit überwiegenden Fällen seiner Verwendung unleugbar zugleich aussagt“. Och κατέναντι måste här alltså innebära, att de båda orterna ligga inom varandras synkrets, troligen på de motsatta randhöjderna av ett större dalbäcken, som dock självt kunnat vara fyllt av lägre kullar och dälder.

Endast trenne enligt denna tolkning av 1 Mack. 3: 46 möjliga punkter norr om Jerusalem finner Baumann för Mispa, nämligen "*en-nebi samwīl* über der Senkung des *wādi bēt ḥanīna* und der Scopus mit *tell el-fūl* und *schaʿfāṭ* über der Senkung des *wādi ed-dschōz*", ZDPV 1911: 124. Varken *Šaʿfāṭ,* som ej har tillräckligt fast läge och saknar spår av äldre judisk bebyggelse, eller *en-Nebi Samu̯īl,* som ligger för avlägset från den nordsydliga huvudvägen utmed höjdryggen och saknar den gamla kristna traditionens vittnesbörd, finner sig Baumann ZDPV 1911: 125 kunna sammanställa med det gamla Mispa. Och om *Tell el-Fūl* gäller vad Baumann för *Šaʿfāṭ* påpekar, att denna kulle icke heller kan komma i fråga, enär den ligger så omedelbart i närheten av assyrernas av Jesaja skildrade härväg mot Jerusalem, Jes. 10: 28 f., att om Mispa verkligen legat här, en ort av Mispas betydelse ej kunnat bliva oomnämnd i den trogna, målande jesajanska skildringen. Icke heller *el-Bīre,* vilket Alt PJB 1910: 59 f. finner liksom *Tell en-Naṣbe* ganska väl lämpa sig som det forna Mispa, kan enligt Baumann komma i fråga, enär visserligen den högt belägna byn norr ifrån erbjuder den första anblicken av Jerusalem och alltså tillhör dess synkrets men till följd av åsens långsamma norra sluttning ej kunnat tjäna som spärrfäste mot norr. Dalman söker vid *el-Bīre* det forna Semaraim Jos. 18: 22, PJB 1916: 42, 44. För att undkomma svårigheten som ligger i κατέναντι Ἰερουσαλήμ 1 Mack. 3: 46 föreslår Baumann ZDPV 1911: 128 att i stället för att fatta uttrycket såsom ortsbestämning till εἰς Μασσηφά förbinda det med verbet, ἤλθοσαν, och låta det beteckna "den Zweck bezw. die Art der Sammlung: es war eine Sammlung zum oder unter Gebet". Enligt denna tolkning skulle alltså κατέναντι Ἰερουσαλήμ helt enkelt uttrycka detsamma som det nutida arabiska *ḳibla,* riktningen vid bönen, och Baumann undanröjer härigenom detta hinder att söka Mispa vid *Tell en-Naṣbe.*

Enligt Dalman torde, även med den vanliga tolkningen av κατέναντι Ἰερουσαλήμ, såsom “mitt emot Jerusalem“, ingen egentlig svårighet finnas att söka Mispa vid *Tell en-Naṣbe,* enär uttrycket ej behöver innebära mera än att Mispa i förhållande till Jerusalem var “strategisch gegenüberliegende“, PJB 1910: 60 not 2, samt enär *Tell en-Naṣbe* “zum weiteren nördlichen Horizont unserer Stadt [Jerusalems] gehört und überall da sichtbar wird“, PJB 1911: 15. “Ein ’gegenüber Jerusalem’ bei einem auf *tell en-naṣbe* liegenden Mizpa“ finner Dalman alltså “wohl begründet“, och efter förnyat besök på *Tell en-Naṣbe* våren 1912, vari även jag som medlem av Tyska arkeologiska institutet hade förmånen att deltaga, betonar Dalman ännu kraftigare, att “das für Mizpa geltende ’gegenüber von Jerusalem’ ist . . . hier vollständig an seinem Platz, selbst wenn man den Ausdruck von gegenseitiger Sichtbarkeit versteht“, PJB 1912: 13. Flera spiror och tak på de högre byggnaderna i västra delen av det gamla Jerusalem synas nämligen från *Tell en-Naṣbe,* jfr Clermont-Ganneau QS 1898: 251.

Såsom en särskilt viktig punkt av dessa försök att bestämma det benjaminitiska Mispas läge torde böra betecknas, att Mispa är att söka i norra delen av Benjamins stamområde samt icke kan tänkas hava legat på Skopus eller höjderna där närmast. Härigenom vinner nämligen stridsskildringen Dom. 20 större klarhet och därmed frågan om läget av det i denna skildring nämnda Gibea i Benjamin. Och vidare uteslutes den möjlighet, som starkt trängde sig på Robinsson, Palästina II: 323 f., 362, att förlägga Mispa till *Tell el-Fūl.*

Om alltså det benjaminitiska Mispa är att söka förmodligen på *Tell en-Naṣbe* eller, vilket är osannolikare, vid *el-Bīre* eller *en-Nebi Samu̯īl* så har dock detta Mispa i varje fall legat så nära det vid stora nordsydvägen mellan vägskälen vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* och *Bāb el-Muʿallaḳa* belägna Gibea, att det icke gärna lämpar sig som den tydligen utom Benjamins stamområde belägna och alltså tämligen avlägsna ort, där Samuel vistades när Saul kom dit på sin vandring efter de bortsprungna åsnorna. I det närmaste tre dagar hade Saul förmodligen redan varit ute på sin vandring, när han träffade Samuel. Denne säger nämligen 1 Sam. 9: 20 till Saul: “Vad angår åsninnorna som nu i tre dagar hava varit borta för dig ...“, och troligen hade Saul redan samma dag som åsnorna kommit bort sänts ut jämte tjänaren att leta efter dem. Visserligen synes Saul under sin vandring först strövat omkring i bygden runt sin fädernestad och därunder gjort förfrågningar i de närmaste byarna, men osannolikt är dock, att han efter tre dagars vandring skulle befunnit sig i en ort endast på omkring 5 till 8 kilometers avstånd hemifrån, och hade Saul med sin tjänare då varit så nära hemmet, är det svårt att förstå hans ord till denne 1 Sam. 9: 5: “Kom, låt oss gå hem igen; min fader kunde eljest, i stället för att tänka på åsninnorna, bliva orolig för vår skull“. Ett dylikt yttrande måste fällts längre bort från hembygden och på en ort, varifrån fadern ej så lätt kunde av bekanta få underrättelser från sonen. Orten synes därför legat utanför Benjamins stamområde. Det är alltså redan av dessa skäl sannolikt, att staden, där Samuel förrättade offret och dit Saul kom för att söka hans hjälp samt där han av Samuel smordes till konung, icke var Mispa utan en annan ort.

Ännu ett skäl talar härför. Det berättas 1 Sam. 9: 5, att när Saul och tjänaren “kommit in i Sufs land“, *bāʾū b*^{e}*ʾäräṣ ṣūf*, tjänaren uppmanade Saul, som ville återvända hem till sin fader, att först uppsöka gudsmannen som hade sin hemort i närheten. Tjänarens ord v. 6: “Se, i denna stad finnes en gudsman“, måste nämligen gälla en ort i närheten av det ställe, där de då befunno sig. Ortens namn nämnes visserligen icke i berättelsen, men vissa slutsatser kunna dock dragas om vilken stad som här åsyftas.

Vad först stadens läge beträffar, har den enligt v. 11 legat på en höjd, på vars sluttning vatten fanns, förmodligen i en eller flera cisterner. Här skildras nämligen, huru Saul och hans följeslagare “gingo uppför höjden där staden låg“, *ʿolīm b*^{e}*maʿ*^{a}*lē hāʿīr*. Av v. 12 framgår vidare, att staden i sin närhet haft en särskild offerhöjd, *bāmā*, och enligt v. 14 och vv. 18, 19 synes denna offerhöjd varit något högre än själva stadskullen. "Upp till offerhöjden" gick man såväl inifrån själva staden v. 14 som från dess port, vv. 18, 19. På detta senare ställe berättas nämligen, huru Saul i stadsporten träffar Samuel och av honom där erhåller uppmaningen att "gå... upp på offerhöjden": *ʿ^{a}lē - - - habbāmā*.

Dessa allmänna antydningar om stadens läge kunna dock föga hjälpa vid försöket att finna, vilken stad som här åsyftas. Att en stad låg på en kulle med cisterner på sin sluttning samt en offerhöjd i närheten torde varit det vanliga på denna tid. Men den fortsatta skildringen 1 Sam. 10: 2 f. av Sauls avsked från Samuel och vandring hemåt synes giva mera ledning, jfr nedan sid. 67, 77 f., genom att låta oss sluta till, att Saul norrifrån kommit tillbaka till sin benjaminitiska hembygd och att alltså orten, där han träffade Samuel, legat norrut från Benjamins område.

En ännu bättre hållpunkt lämnar den omständigheten, att orten, där Saul uppsökte Samuel, sannolikt förutsättes vara dennes hemort, där han ofta vistades. Tjänarens ord v. 6: "Se, i denna stad finnes en gudsman; han är en ansedd man", giva tydligen vid handen, att Samuel bodde här, samt att staden så långt bort som i Benjamins bergsbygd var bekant som hans vistelseort och hemort. Tjänarens ord äro helt visst icke att fatta som en upplysning till den om saken okunnige Saul utan som en uppmaning att begagna sig av det för dem båda välkända förhållandet, att en bekant siare bodde alldeles i närheten. Och Sauls svar till tjänaren visar, att han är väl förtrogen med möjligheten att här träffa en siare och är oviss blott därom, huruvida de kunna hänvända sig till denne utan att kunna bjuda honom någon gåva. Att tjänaren ej förut känt till Samuel men under den fruktlösa vandringen kommit att tänka på möjligheten att rådfråga en siare samt sedan i den främmande bygden frågat sig för om en sådan och fått anvisning på staden, där Samuel bodde, torde icke vara sannolikt. Visserligen framgår av v. 18, att Saul och tjänaren, när de mötte Samuel i stadsporten, icke kände igen honom utan frågade var siaren bodde. Att Saul och tjänaren icke kände Samuel till utseendet, behöver dock ingalunda utesluta, att de väl kände till ryktet om honom, och detta framgår även därav, att de vid sin ankomst till staden utan vidare omsvep fråga efter “siaren“, v. 11.

Svaret v. 12 på denna fråga synes vålla en viss svårighet. Visserligen förstå de tillfrågade flickorna, som tydligen voro hemma i staden, genast vem som menas med siaren, och denne synes alltså varit väl bekant, men de lämna också den upplysningen, att han med anledning av en offerfest “i dag kommit till staden“; *hay̯y̯ōm bā lāʿīr.* Denna upplysning förutsätter alltså, att Samuel ej ständigt vistades i staden, samt att han denna gång och förmodligen även ofta eljest kommit till staden med anledning av någon religiös högtidlighet, vari han skulle deltaga. Emellertid torde denna svårighet försvinna inför den teckning som texterna lämna av Samuels verksamhet vid denna tid. Än var han i Betel vid Efraims sydgräns 1 Sam. 7: 16, än i Mispa i Benjamin, än i Gilgal nere på Jerikoslätten 1 Sam 10: 8 13: 15, 15: 13, än i Gibea i Benjamin 1 Sam. 13: 15, än i Betlehem 1 Sam. 16: 4. Såväl den äldre jahvistiska som den yngre elohistiska eller deuteronomistiska källskriften synas i denna teckning av Samuels verksamhet vara eniga. Han förde en vandrande siares rörliga liv och deltog enligt 1 Sam. 7: 16 i sitt folks religiösa högtider på dess olika heliga orter i bergsbygdens benjaminitiska och sydefraimitiska hjärtpunkter. Särskilt länge stannade han under sådana vandringar troligen icke på de olika orterna, 1 Sam. 10: 8. Men även om Samuels vandringsliv under detta skede av hans liv varit rörligt, måste han dock haft någon ort, där han särskilt kunde hålla till och vila ut. Det är säkerligen denna Samuels hemort som här 1 Sam. 9: 5 f. åsyftas, ehuru denna äldre jahvistiska källa icke nämner ortens namn. Budde förmodar, att 1 Sam. 9: 5 stadens namn ursprungligen förekommit liksom Samuels, vilket nu egendomligt nog i denna berättelse möter först v. 14, men att båda namnen senare blivit strukna. Att så skett kan enligt Budde mycket väl bero därpå, att den jahvistiska källan här haft en annan uppgift om ortens namn än den senare elohistiska, vilken uttryckligen nämner Rama som Samuels stad. Det berättas nämligen 1 Sam. 7: 17, att Samuel efter sina regelbundna årliga besök vid helgedomarna i Betel, Gilgal och Mispa "plägade ... vända tillbaka till Rama, ty där var hans hem": *ūtᵉšūḇāṯō hārāmāṯā kī-šām bēṯō*. Detta Rama, vilket också nämnes 1 Sam. 8: 4 som siaren Samuels vistelseort vid denna tid, är otvivelaktigt samma Rama, dit han efter brytningen med Saul synes ha dragit sig tillbaka och där han mera i ro framlevde sina senare år och slutligen dog och begravdes. Såväl enligt den elohistiska källan som senare textstycken, 1 Sam. 7: 17, 8: 4, 15: 34, 16: 13, 19: 18 f., 25: 1, 28: 3, nämnes alltså enhälligt Rama som Samuels hemort. Och enär Samuels, den store siarens, minne säkerligen segt fortlevde i de nejder där han verkat och framför allt i de orter till vilka det en gång knutits, torde det vara nödvändigt att bakom denna enhälliga, låt vara något senare nedtecknade tradition förmoda ett verkligt historiskt förhållande. Det torde därför vara enklare att i stället för en motsättning i detta fall mellan den äldre jahvistiska och den yngre elohistisk-deuteronomistiska källan med Nowack förutsätta, att om i den yngre källan Rama blev Samuels hemort, detta berodde därpå att Rama varit det redan i den äldre traditionen.

Det torde därför knappast vara riktigt att med Budde säga, att 1 Sam. 9: 5 f. ingenting hindrar att tänka sig en annan, jahvistisk tradition om Samuels hemort. Budde stöder sig därpå, att om Rama här i den jahvistiska källan verkligen åsyftas, det också hade bort nämnas. Men detta är dock ej alldeles nödvändigt. Om nämligen Rama var bekant som Samuels hemort, är skälet till att det ej uttryckligen nämnts måhända det, att i själva verket ingen annan ort här gärna kunde tänkas förutsatt. Riktigt påpekar Budde, att det här i alla händelser icke är fråga om en ort, där Samuel blott mera tillfälligt vistas. Möjligen skulle den förmodan kunna vågas, att det ursprungliga sammanhanget i den jahvistiska källan på detta ställe och närmast därförut varit sådant, att därav tydligen framgått vilken ort som åsyftades för Sauls möte med Samuel. Även i den äldre traditionen framträder nämligen Samuel på ett sådant sätt, att därav i denna källa någon närmare antydan om hans hemort vore att vänta, och om i Första Samuelsbokens texter, i det skick vari de nu föreligga, en jahvistisk uppgift om Samuels hemort och vanliga vistelseort saknas, torde detta bero därpå att den jahvistiska traditionen i detta fall överensstämde med den yngre elohistiska samt att vid källornas hoparbetning efter den uttryckliga elohistiska uppgiften 1 Sam. 7: 17 ingen mera dylik uppgift ansågs behövlig. Egendomligt är det emellertid att 1 Sam. 9: 5, 6 ortens namn icke nämnes.

Om alltså Rama sannolikt var den ort som åsyftas 1 Sam. 9: 5 f., torde detta Rama vara samma stad, där Samuels föräldrar enligt 1 Sam. 2: 11 bodde och som även benämnes Ramataim, 1 Sam. 1: 1. *Rāmāṯai̯im* torde nämligen vara en senare beteckning för det gamla *Rāmā*, jfr nedan sid. 67 f., och måste åsyfta samma ort, för vilken i den massoretiska texten även den yngre samuelskällan eljest alltid har namnformen *Rāmā*. Detta Rama, som alltså var Samuels hembygd och även under mannaårens regelbundna, årliga vandringar mellan helgedomarna hans egentliga vistelseort, dit han återvände från sina färder, fick genom honom en offerplats. “Där byggde han ock ett altare åt Herren“, heter det 1 Sam. 7: 17 om Samuels Rama. Säkerligen byggdes enligt seden i det gamla Israel ett dylikt offeraltare på en höjd i stadens omedelbara grannskap, och här vid det av den mäktige siaren byggda altaret firades helt visst också Ramas offerfester. I Rama verkade Samuel också såsom domare i kraft av det stora anseende och inflytande han såsom siare ägde. Även under sina vandringar och besök vid helgedomarna skipade Samuel rätt och avdömde tvister, men här i Rama “dömde han eljest Israel“, 1 Sam. 7: 17. Här var alltså den ort, där han vanligen uppsöktes för att avdöma tvister. Att han “dömde Israel“ torde vara ett av den senare teokratiska åskådningen starkare betonat drag i Samuels verksamhet. Förmodligen ägde Samuel i Rama ett hus, där han bodde, måhända det gamla fädernehuset, som hans föräldrar förut ägt. Att han åtminstone bebodde ett särskilt, allmänt bekant hus, torde vara troligt.

Om alltså Samuel mellan sina färder brukade uppehålla sig i sitt Rama, där han ledde offerfesterna på offerhöjden, där han söktes av sådana som önskade råd och rätt och där han bodde bland sina fränder, så är det sannolikt, att det var till Samuels Rama Saul och hans tjänare på sin vandring efter åsnorna kommo. Såsom redan förut påpekats är orten, där Saul träffade Samuel, att söka “i Sufs land“, och denna nejd *Ṣūf* måste vara densamma som åsyftas 1 Sam. 1: 1 i uttrycket *hārāmāṯai̯im ṣōfīm*, “Ramataim-Sofim, Ramataim i Suf“. Även om *ṣōfīm* såsom förvanskning av den ursprungliga texten ändras till *ṣūfī* och enligt denna förbättrade läsart fattas som attribut till *’īš ’äḥāḏ*: “en man“, d. v. s. Elkana, blir ordets antydan om Ramataims läge oförändrad. Elkana kommer nämligen härigenom att betecknas som *ṣūfī*, en sufit, alltså en man från nejden *Ṣūf*. Det torde ej vara nödvändigt att med Budde tolka Elkanas beteckning som sufit så, att han härstammade från Suf men flyttat ut därifrån och i sin nya hembygd benämndes sufit. Ramataim betecknas alltså, även om ändringen av *ṣōfīm* till *ṣūfī* genomföres, som en ort belägen i Sufs nejd, Sufs land, och detta Ramataim, eller som orten i texterna eljest kallas Rama, var Samuels födelsestad och den stad där han sedan vanligen vistades och som var känd som hans hemort. Att på grund av den förmodligen senare namnformen Ramataim 1 Sam. 1: 1 samt i övrigt hela textstyckets senare prägel betrakta ortsuppgifterna där såsom mera osäkra, torde vara oberättigat, enär samma textstycke såsom nämnt innehåller även den äldre namnformen Rama som beteckning för samma ort, 1 Sam. 1: 19, 2: 11.

Att Saul kom till den stad, där Samuel enligt 1 Sam. 7: 17 ägde sitt hem, kan möjligen antydas också av själva formen på hans fråga efter Samuel 1 Sam. 9: 18 “*’ē zǟ bēṯ hārō’ǟ:* Var är siarens hus?“ En dylik antydan kan visserligen ej säkert framprässas ur frågans form, ty *bēṯ:* “hus“ kan här liksom 1 Sam. 7: 17 också stå i den mera överförda betydelsen av ordet, som utan att åsyfta själva boningshuset mera allmänt betecknar stället där någon är hemma. Men omskrivningen hos Josefus “ἐδεῖτο μηνύειν τὴν οἰκίαν τοῦ προφήτου“, Ant. VI: 50 (IV: 1), torde dock träffa frågans innebörd.

Om det alltså torde vara sannolikt, att Saul på sin vandring kom till Samuels Rama, blir den närmast följande uppgiften att undersöka var detta Rama legat. I de gammaltestamentliga texterna nämnas flera orter med namnet Rama, och det är ej utan vidare givet, vilken av dessa som var Samuels Rama. Av den fortsatta berättelsen om Sauls möte med Samuel och vandring hem till Gibea synes framgå, att Saul norrifrån kommit till det benjaminitiska området och överskridit dess gräns “invid Rakels grav“, som enligt Jer. 31: 15 är att söka i närheten av det vid den efraimitisk-benjaminitiska gränsen belägna Rama, det nutida *er-Rām,* jfr nedan sid. 77 f. Detta Rama kan alltså svårligen komma i fråga som Samuels Rama.

När det gäller att bestämma de bibliska orternas läge, liksom de gamla judiska orternas över huvud taget, kan ofta den palestinska traditionen lämna en ovärderlig hjälp. Enligt Dalmans beprövade erfarenhet på detta område förtjänar alltid en palestinsk ortstradition beaktas, som går så långt tillbaka som till det tredje eller fjärde kristna århundradet, och visar sig vanligen innehålla en värdefull erinran. Ännu mera gäller detta en ortstradition, som går ännu längre tillbaka, ända in i judisk tid. Ock en undersökning visar att för det ungefärliga läget av Samuels Rama en såväl judisk som fornkristen tradition finnes.

Samuels Rama återgives överallt i LXX med Ἁρμαθάιμ, icke blott 1 Sam. 1: 1, där den hebräiska texten har *hā-Rāmā-ṯai̯im,* utan även på övriga ställen där denna text har den äldre vanliga namnformen *Rāmā.* Orten Ῥαμαθέμ i 1 Mack. 11: 34

måste vara samma Rama, enär den nämnes i samband med Lydda, jfr följande sida. Hos Josefus, Ant. VI: 47 (IV: 1), kallas orten, dit Saul på sin vandring efter åsnorna kommer och där han träffar Samuel, ῾Αραμαθά, en namnform som möjligen närmast är hämtad från LXX och företer en något senare utvecklingsform genom att m bortfallit, sannolikt genom inverkan av det grekiska uttalet, jfr Dalman, Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch^2, Γαίεννα, Μαρία. Ett arameiskt determinerat *Rām^{e}ṯā* skulle dock även kunna tänkas bakom ᾿Αραμαθά, varvid ᾿Α oegentligt bibehållits från hebräiska formen. Var denna ort legat, antyder Josefus dock icke närmare. När Josefus efter 1 Sam. 1: 1 f. skildrar Samuels födelse, kallar han däremot orten där Elkana bodde ῾Ραμαθὰν πόλιν, Ant. V: 342 (X: 2). ῾Ραμαθάν är här ackusativ och torde motsvara en nominativ ῾Ραμαθά, som förmodligen närmast är att hänföra till det arameiska *Rām^{e}ṯā*, Dalman, Grammatik 189. Säkerligen är det samma ort Josefus på båda dessa ställen åsyftar. Även om man med Klostermann, vilken Budde på denna punkt synes benägen att följa, 1 Sam. 1: 1 i stället för *hārāmāṯai̯im* läser *hārāmāṯīm* och översätter “en man bland Ramas invånare“ samt förklarar dualformen *rāmāṯai̯im* som blott en genom missförstånd uppkommen felläsning av konsonanterna, torde det vara svårt att förbigå den senare tidens benägenhet att återfinna detta Rama i ett Arimatea.

Bestämdare uppgifter om ortens läge lämnas av Eusebius i hans Onomastikon, som behandlar de bibliska ortnamnen och även är värdefullt genom de uppgifter om orternas läge som här givas. Visserligen begagnar Eusebius i sitt Onomastikon, såsom Klostermann, Das Onomastikon der biblischen Ortsnamen XVII f., påpekar, källor som även stå oss till buds, och då i främsta rummet de bibliska skrifterna själva, men han har därjämte tydligen förfogat över värdefulla samtidiga källor, som nu äro förlorade, samt nedskriver givetvis ofta levande ortstraditioner, med vilka han genom sin långvariga vistelse i landet borde vara väl förtrogen. Eusebius Onomastikon är därför i stort sett ett uttryck för traditionen om de heliga orterna vid övergången från det tredje till det fjärde kristna århundradet och såsom sådant värdefullt.

Eusebius nämner i sin förteckning över orterna i Konungaböckerna, Βασιλειῶν, till vilka enligt den dåtida indelningen af de gammaltestamentliga skrifterna även Samuelsböckerna räknades, orten Ἀρμαθὲμ Σειφά, vilken han betecknar som πόλις Ἐλκανὰ καὶ Σαμουήλ. Orten är alltså tydligen den 1 Sam. 1: 1 åsyftade, och Eusebius följer namnformen i LXX Ἁρμαθάιμ Σειφά, ehuru Ἁρμαθάιμ enligt det dåtida uttalssättet förvandlats till Ἀρμαθέμ. Om ortens läge tillfogar Eusebius den anmärkningen, att den ligger πλησίον Διοσπόλεως: "nära Diospolis". Kejsartidens Diospolis är det bibliska Lydda, och även om πλησίον enligt uttryckssättet hos Eusebius är ganska tänjbart, tänker han sig tydligen det samueliska Rama ganska långt västerut och åtminstone vid övergången mellan bergsbygden och kustslätten. Han tillfogar också den anmärkningen, att från denna stad var Josef från Arimatea, Ἰωσήφ . . ἀπὸ Ἀριμαθίας. Även det nytestamentliga Arimatea söktes alltså av Eusebius här, ehuru den nytestamentliga namnformen Ἀριμαθαία, som närmast motsvarar det hebräiska *hā-Rāmāṯai̯i̯m,* hos Eusebius här fått diftongen αι utbytt mot ι. På ett annat ställe har dock Eusebius Ἀριμαθαία. Ehuru flera gammaltestamentliga orter med namnet Rama finnas, och evangelierna ej lämna någon närmare antydan om från vilket Arimatea Josef var, är det dock att förmoda, att han var från en ort ej alltför avlägsen från Jerusalem, och sammanställningen hos Eusebius av Samuels Rama med det nytestamentliga torde därför äga goda skäl för sig.

En antydan om var Eusebius sökte detta Ramataim lämnar Hieronymus i sin latinska översättning av Onomastikon. Han säger nämligen, att staden låg "in regione Thamnitica iuxta Diospolim". Med Regio Thamnitica åsyftar Hieronymus trakten av Thamna, Timnat Serah, Jos. 24: 30, som enhälligt sökes vid det nutida *Tibne,* alltså nordväst om Jerusalem och ungefär väster ut från *Ǧifna.*

Från detta Samuels Rama skiljer Eusebius tydligt ett närmre Jerusalem norr om denna stad i samma nejd som Μαχμᾶς, Mikmas, beläget Ῥαμᾶ, som tydligen motsvarar det nutida *er-Rām.* Detta Ῥαμᾶ är förmodligen samma ort

Ῥαμαά, vilket Eusebius omnämner i närheten av Γαβαά och vilket han jämte Γαβαά betecknar som πόλεις Σαούλ, “Sauls städer“. Eusebius skriver även Ῥαμά.

Ännu ett palestinskt dokument för den fornkristna österländska traditionen rörande det samueliska och nytestamentliga Arimateas läge föreligger i Madaba-kartan, som visserligen är från betydligt senare tid än Eusebius Onomastikon och även synes vara utarbetad med kännedom om och stöd av detta arbete, men dock torde äga ett visst värde. Madabakartan är en bysantinsk mosaikkarta över det Heliga landet, som år 1896 hittades i golvet i en kyrka i Madaba öster om Döda Havet och utgör ett viktigt dokument för vår kännedom om det bysantinska Palestina. Kartan var, när hon påträffades, väl bevarad och ger ännu trots flera genom oförstånd tillfogade skador en god föreställning om det dåtida mellersta Palestina och Jerusalem, jfr Kraetzschmar MNDPV 1897, 49 f., Jacoby, Das geographische Mosaik von Madaba.

På denna karta utmärkes norr om Jerusalem en grupp av orter, som i detta sammanhang genast tilldraga sig uppmärksamheten, nämligen RAMA, ΓΑΒΑΩΝ och väster därom ΑΡΜΑΘΕΜΗ ΑΡΙΜΑΘΕ. Med RAMA kan av orternas inbördes läge på kartan att döma ej gärna någon annan ort åsyftas än det forna nordbenjaminitiska Rama, det nutida *er-Rām*, och ΓΑΒΑΩΝ måste vara en ort i dess närhet, förmodligen det gammaltestamentliga Gibeon och våra dagars *eǧ-Ǧīb*. De båda namnens närhet till varandra torde göra detta sannolikt, även om deras gemensamma läge på kartan förefaller litet besynnerligt, åtminstone i förhållande till ΓΟΦΝΑ, Gofna, det nutida *Ǧifna*, som utmärkes sydöst om dem båda och sydväst om Betel, medan det i själva verket ligger ett gott stycke norr om såväl Betel som *er-Rām* och *eǧ-Ǧīb*.

Kartans båda namn väster om Rama och Gabaon böra enligt Dalman och andra forskare läsas ΑΡΜΑΘΕΜ Η [ΚΑΙ] ΑΡΙΜΑΘΕ[Α], d. v. s. Ἀρμαθέμ ἣ καὶ Ἀριμαθέα, och uttrycket torde enligt Dalman vilja beteckna “den ort som (i G. T.) heter Armataim och i (N. T.) Arimataia“. Härvid förutsättes, att E står för AI enligt dåtidens uttalssätt. På svenska skulle uttrycket alltså översättas “Armataim d. v. s. Arimatea“. Tydligen har alltså kartan här velat angiva det nytestamentliga Arimatea, den ort som var Josefs från Arimatea hem, och denna ort sammanställes av kartan med det gammaltestamentliga Armataim, vilket är den grekiska formen i LXX för det hebreiska Ramataim 1 Sam. 1: 1. Detta Arimatea sammanställes alltså med det Ramataim, som var Samuels födelseort och hemstad. Madabakartan skiljer således uppenbarligen mellan detta Rama samt ett norr om Jerusalem och närmare denna stad beläget Rama, vilket då måste vara Rama vid Benjamins nordgräns. Och även om Madabakartans sätt att utmärka orternas läge sinsemellan ofta ej är särdeles noggrant, torde dock någon vikt böra fästas vid, att detta Arimatea betecknas såsom beläget västerut från det nordbenjaminitiska Rama. Madabakartan synes alltså vilja giva uttryck åt samma uppfattning rörande läget av Samuels Rama, som Eusebius i Onomastikon gör sig till tolk för. Föga troligt är, att kartan förlägger Samuels Rama till *en-Nebi Samu̯īl* enligt en för Eusebius och Hieronymus ännu okänd tradition, jfr Lohmann ZDPV 1918: 156. En egendomlighet är vidare, att på Madabakartan tvenne gamla orter med namnet Rama betecknas med olika namn: ΑΡΜΑΘΕΜ och RAMA. Förmodligen följer Madabakartan härvidlag LXX, som överallt återgiver det samueliska Rama med Ἁρμαθάιμ och det nordbenjaminitiska med Ῥααμά, 1 Kon. 15: 17, 22. Möjligen beror språkbruket i LXX härvidlag av det levande språkbruket i landet självt.

Närmare kan läget av Samuels Rama icke bestämmas genom de antydningar som lämnas av de gammaltestamentliga texterna, Josefus och den fornkristna traditionen. Men möjligen kan någon ledning också vinnas genom de nutida arabiska ortnamnen, som ofta äro till ovärderlig hjälp för att bestämma en biblisk orts läge. Det gäller alltså att undersöka, om bland de nutida arabiska ortnamnen väster och nordväst om Jerusalem bortåt Lydda till något nutida ortnamn finnes, i vilket ett gammalt Rama kan finnas bevarat.

Flera forskare söka ett gammalt Rama i det nutida *Rentīs*, en by i nordvästlig riktning från Jerusalem, vid vägen som från *Ǧifna* över *ʿAbūd* går västerut nedåt *Rās el-ʿĒn,* det forna Antipatris, på kustslätten. *Rentīs* ligger tämligen nära bergsbygdens övergång i kustslätten och kan sägas ligga “nära Lydda“, som är den närmaste mest betydande orten och förmodligen var det även på Eusebius tid. I det arabiska namnet *Rentīs* torde dölja sig ett gammalt Rama. *Rentīs* skulle nämligen enligt Dalman vara en arabisk förvrängning av det grekiska Ῥεμφθίς. Detta namn förekommer jämte Ῥεμφίς hos Eusebius i hans Onomastikon som det dåtida folkliga namnet på en stad “inom Diospolis område“, vilken Eusebius sammanställer med det ovannämnda Ἀριμαθαία.

Det arabiska *Rentīs* skulle enligt Dalman bildats av Ῥεμφθίς genom att μ övergått till *n* och φ bortfallit, varjämte namnets grekiska ändelse fått lång sonant. Ῥεμφθίς återigen skulle genom den i grekiskan vanliga inskjutningen av ett φ bildats av *remtis* samt detta åter av *rāmtis,* båda greciserade former av *Rāmā, Rām*^{e}*ṯā,* med den i grekiska ortnamn vanliga ändelsen ις. Av dessa båda former, för vilka dock inga belägg finnas, skulle *rāmtis* ännu bevarat den långa a-sonanten i *Rāmā,* medan denna i *remtis* övergått till förmodligen kort e. En dylik förändring av a-sonanten i namnets första stavelse torde äga en analogi i det nutida östjordanska arabiska bynamnet *Remṯa,* som enligt Dalman PJB 1911: 27, 1913: 63 f., förmodligen är det gamla *Rāmōṯ* i Gilead, vars långa a-sonant utbytts mot kort e-sonant. Av ortsbefolkningen uttalas enligt Dalman byns namn *Rumṯa.* En analogi till huru en grekisk ändelse tillagts ett arameiskt ortnamn och sedan övergått i dettas arabiska form erbjuder det nutida bynamnet *ʿAmu̯ās.* Ortens gamla hebräisk-arameiska namn var det av dess båda ljumma källor föranledda *Ḥammā,* som med förlust av *ḥ* i det grekiska uttalet ombildades till Ἐμμαούς eller Ἀμμαούς, vars rent grekiska ändelse sedan övertagits av arabiskan och bevarats av denna, samtidigt med att arabiskan satte ett ʿ framför det hela. Förfaringssättet var alltså, såsom är att vänta, godtyckligt, när de grekiska ortnamnen bildades efter de arameiska, och detsamma gäller om det sätt, varpå dessa namn sedan med eller utan grekiskans förmedling övertogos av arabiskan.

Vad läget av *Rentīs* beträffar, synes detta enligt Dalman PJB 1913: 38 utmärkt lämpa sig för Samuels Rama. Själva byn ligger nämligen på en smal höjdtunga med branta sluttningar, som i västlig riktning skjuter ut från en hög och jämn terrass. I byn finnes ingenting fornt, men en gammal helgongrav, *šēḫ* finnes i dess närhet. Läget var fast och gynnsamt för en mindre ort, men denna måste, enär ingen källa finnes, genom cisterner och en dammanläggning sörja för sitt vattenbehov. Förträffligt överensstämmer läget av *Rentīs* med skildringen av Sauls besök i Samuels Rama. "I *Rentīs* går man i själva verket först upp till byn, och måste vandra genom hela bysamhället, om man vill besöka den högre liggande helgedomen. Ävenså förstår man här, huru Samuel och Saul sedan de lämnat staden fortsatte att gå nedåt 'vid stadens ända', 1 Sam. 9: 27. Ty den som ämnade sig åt öster måste, det ligger i sakens art, först ned i dalen som går förbi öster om staden för att sedan mitt emot på höjden vid *el-Lubban* slå in på stora vägen över *Tibne* och *Bīr-Zēt* till *el-Bīre,* och denna väg måste fört Saul hemåt", Dalman PJB 1913: 38.

Starka skäl tala alltså för att vid *Rentīs* söka Samuels Rama. Samuel skulle här haft sitt hem. Det kan förefalla som om han bott väl nära kustslätten, där filisteerna härskade, men även själva bergsbygden var vid denna tid i filisteernas händer, så att Samuel i sin verksamhet ej varit friare, om han bott längre österut uppåt bergen.

Att *Rentīs* och dess omgivning redan i urgammal tid lockat till bebyggelse, framgår av dess stenåldersgrav, dolmen, Vincent: Canaan d'après l'exploration récente 412, Mader ZDPV 1914: 35. Mader antecknade även vid den gamla vägen från *Rentīs* mot sydväst åt *Meǧdel I̯āba* och Lydda flera dylika stenåldersgravar, ZDPV 1914: 35. Till utseendet liknade de i allmänhet stendösarna i trakten av *Bētīn* och tyda alltså på likartad bebyggelse. Ett megalitiskt minnesmärke finnes enligt Dalman, PJB 1914: 35, också vid *Rentīs,* en grav med ett skenvalv. Av dessa minnen av uråldrig bebyggelse att döma synes alltså *Rentīs* varit en ort med förnämliga anor och säkerligen också en viss betydelse. Att en dylik uråldrig ort redan i kananeisk tid även haft något slags helgedom eller offerhöjd, torde vara sannolikt, samt att denna helgedom övertagits av israeliterna. När det 1 Sam. 7: 17 berättas, att Samuel vid sitt Rama byggde ett altare åt Herren, torde, om detta Rama är att söka vid det nutida *Rentīs,* det ej vara fråga om att inrätta en ny helgedom, utan förmodligen har Samuel försett en uråldrig offerhöjd med ett nytt altare. Att i det gamla Israel från Rama årliga pilgrimsfärder gjordes till Silos berömda helgedom, där tabernaklet fanns, behöver ej utesluta förefintligheten av en gammal offerhöjd i Rama.

Ännu en ort i denna nejd har föreslagits för Samuels Rama, nämligen *Rentii̯e,* en by längre åt väster nere på kustslätten men nära dennas östra rand. Byn ligger vid den gamla vägen över kustslätten från Lydda norrut och kan därför med fog sägas ligga “nära Diospolis“. Dalman avvisar emellertid förslaget att sammanställa *Rentii̯e* med det av Eusebius som Arimataia omnämnda Ῥεμφίς eller Ῥεμφθίς, jfr PJB 1912: 20. Byn ligger på en svag höjning av slätten och har aldrig kunnat hava ett fast och högt läge, varjämte en lämplig offerhöjd i dess närhet ej gärna kan utpekas. För skildringen av Sauls besök hos Samuel torde därför *Rentii̯e* ej rätt passa.

För Samuels Rama har dessutom föreslagits det i bergsbygden österut från *Rentīs* belägna *Bēt Rīma,* så Buhl i Geographie des alten Palästina 170 f. Dalman anser det dock osannolikt, enär läget i det hela ej gärna låter sig förenas med skildringen 1 Sam. 9: 5 f. Försöket att vid det nutida *er-Ramle* återfinna ett gammalt Rama och Arimatea är osäkert, enär denna ort troligen år 716 e. Kr. grundlades av kalifen *Suleimān,* en son till kalifen *ʿAbd el-Melik.* För övrigt torde *er-Ramle* vara bildat av det arabiska *ram*^{e}*l,* sand.

Utan att i de nutida arabiska ortnamnen söka finna själva namnet Rama bevarat och därav sluta till det forna samuéliska Ramas läge, förmodar Robinson, Palästina II: 583 f., att detta Rama är att finna vid det nutida *Ṣūba* ungefär 2 kilometer sydväst om *Kasṭal*. Namnet *Ṣūba* skulle nämligen komma av det gamla *Ṣūf* och i *Ṣūba* skulle *Ṣūf* i det gamla ortnamnet *Rāmāṯai̯im Ṣūfīm* 1 Sam. 1: 1 finnas bevarat. Men Robinsons försök medför flera mycket stora olägenheter. Svårigheten att *Ṣūba* ligger på södra gränsen av det gamla Benjamins stamområde och icke i Efraims bergsbygd söker Robinson övervinna genom att påpeka sammanhanget mellan *Ṣūba*'s bergstrakt och den egentliga efraimitiska bergsbygden norrut, som möjliggjort att namnet Efraims bergsbygd stundom kunnat utsträckas även till trakten av *Ṣūba*, medan denna mot söder skarpt avgränsas av den djupa *U̯ādi Bēt Ḥanīna*.

Svårigheten för Robinson att genomföra sammanställningen av *Ṣūba* med det samueliska Rama framträder tydligast däri, att han måste förbigå de orter i den forna efraimitiska bergsbygden, i vilkas namn ett gammalt Rama möjligen är bevarat, samt likaledes ej låter Eusebius Onomastikon och andra vittnesbörd om den tidiga kristna traditionen komma till sin rätt. Även skildringen 1 Sam. 10: 2 f. av Sauls hemvandring nödgas Robinson för att genomföra denna tanke tolka på ett underligt sätt, jfr nedan sid. 80.

Om alltså, såsom av den hittills framlagda undersökningen synes framgå, staden där Saul träffade Samuel var Samuels Rama, och detta är att söka i bergsbygden nordväst om Jerusalem och närmare bestämt i det av Hieronymus som Regio Thamnitica betecknade området, torde det vara lättare att bilda sig en klarare föreställning om Sauls vandring under letningen efter åsnorna och om hans hemväg. En svårighet vållas dock av den dunkla beskrivningen 1 Sam. 9: 4 på början av Sauls vandring. Budde förmodar, att *b*^{e}*har-ʼäfrai̯im* icke betecknar blott en av de genomvandrade nejderna utan angiver hela det område, inom vilket vandringen rört sig. Och detta torde vara i stort sett riktigt, även om det strängt taget ej går att med Budde säga, att “Gibea selbst auf dem Gebirge Ephraim liegt“. Först vid *el-Bīre* eller något söder därom brukar Efraims bergsbygd anses börja. Schick söker ZDPV 1881: 247 f. *Šālīšā* öster om *er-Rām* och sammanställer *Šaʿ^{a}līm* med stamnamnet *Beni Sālim* i närheten av Mikmas. Wellhausens sammanställning av *Šaʿ^{a}līm* med *Šaʿal^{e}b̲īm* finner Budde osäker, enär denna trakt på Sauls tid snarare torde räknats till Benjamin, och föreslår att fatta det följande "Benjamins land" om hela stamområdet, "så att 'Benjamins land' sammanfattar och utfyller de båda föregående namnen". I *Šaʿal^{e}b̲īm* har förmodats ett namn av icke-semitiskt ursprung.

Sauls vandring skulle alltså hittills gått inom Benjamins stamområde. Förmodligen har Saul, om denna uppfattning av *Šālīšā* är riktig, först letat efter de bortsprungna åsnorna i det djupa och villsamma dalbäcken som öster om *er-Rām* bildas av *U̯ādi eṣ-Suu̯ēnīṭ*'s övre förgreningar. Närmast till hands ligger nämligen, om åsnor eller andra djur villats bort, den förmodan att de så småningom dragit sig utför sluttningar och dälder alltmera nedåt och att de slutligen hamnat i någon större dalsänka, varifrån de sedan blott med svårighet kunna själva leta sig ut. Det ligger också nära till hands för en ort, i vars närhet ödemarker finnas, att om något djur kommit bort, söka det i riktning mot ödemarken, där faran för djuret är störst och utsikten för det att av någon vandrare omhändertagas minst, jfr Luk. 15: 4. Från *U̯ādi eṣ-Suu̯ēnīṭ*'s övre dalbäcken skulle Saul sedan vandrat uppåt bygden bortom Mikmas och väl så småningom dragit sig mera norrut. Han kom alltså från sydväst genom dalgångarna öster och nordöst om *er-Rām*, och utgångspunkten för hans vandring måste alltså sökas ett gott stycke söder om *er-Rām* samt förmodligen ej alltför nära det längre österut belägna *ʿAnāta*. Detta skulle föra till den vattendelade åsen någonstädes söder om *U̯ādi el-Ḥāfi*. Att utgångspunkten för Sauls vandring är det Gibea, som var hans fädernestad och som sedan efter honom själv kom att kallas Sauls Gibea, framgår fullt klart av skildringen 1 Sam. 9: 3 f. Här någonstädes måste alltså Sauls Gibea vara att söka.

Från *Saʿ^{a}līm*'s nejd forsatte Saul tydligen, om den här ovan uttalade uppfattningen av orten för sammanträffandet med Samuel är riktig, i ungefär rakt västlig riktning samt genomsökte Benjamins nordliga gränstrakter, jfr Budde, förmodligen på vägen västerut över det nutida *Rāmallāh* och de båda *Bēt* ʿ*Ūr* eller något norr om de tvenne sistnämnda byarna. Slutligen kom han under sin fruktlösa vandring, som helt visst försenades av talrika förfrågningar i orterna utmed vägen, att vända sig mera norrut och befann sig därmed i Sufs land, som enligt den föregående undersökningen skulle legat här i sydvästra delen av Efraims bergsbygd. Detta överensstämmer med Sauls ord till tjänaren 1 Sam. 9: 5: "Kom, låt oss gå hem igen!", i det den mera nordliga riktning vandringen kommit att taga syntes Saul föra alltför långt bort. Härifrån skulle Saul förmodligen, om hemvandringen genast börjats, vänt tillbaka mot söder till Bet-Horonvägen och fortsatt hemåt på denna eller möjligen ännu sydligare genom benjaminitiskt område. Men Saul följer i stället tjänarens maning att fortsätta ännu något längre norrut. Tjänarens ord v. 6: "Se, i denna stad finnes en gudsman . . ." torde förmodligen innebära, att orten låg framför dem och ej ännu hade utfrågats. Här äger Sauls skickelsedigra möte med Samuel rum, och härifrån anträder han på genaste och bekvämaste vägen hemvandringen. Enligt Dalman gick denna närmast över dalen öster om *Rentīs* och upp på höjden vid *el-Lubban*, varefter stora vägen följdes över *Tibne* och *Bīr-Zēt* till *el-Bire,* jfr ovan sid. 73 och PJB 1913: 38. Här befann sig Saul vid Benjamins nordgräns. Denna teckning av Sauls hemfärd vilar alltså på den förutsättningen, att Saul under sista delen av sin vandring hemåt följt stora nordsydvägen från trakten av *Bīr-Zēt* söderut.

Sista delen av Sauls vandring beskrives tämligen noggrant 1 Sam. 10: 2 f. Samuels ord vid skilsmässan från Saul måste nämligen gälla hans vandring till hemmet, ehuru detta icke uttryckligen säges, och målet för hemvandringen är alltså Sauls Gibea. Den första ortsbestämningen på Sauls väg hemåt är “invid Rakels grav, vid Benjamins gräns“, 1 Sam. 10: 2. Att här icke gärna kan vara fråga om Benjamins sydgräns, torde framgå av uttrycket “invid Rakels grav“.

Att minnet av Israels stammoder verkligen knutits till denna nordbenjaminitiska nejd visar Jer. 31: 15: “Ett rop höres i Rama, klagan och bitter gråt; det är Rakel, som begråter sina barn“. Detta poetiska uttryckssätt utgår nämligen troligtvis från den föreställningen, att den gamla stammodern i sin grav begråter sina efterkommandes olycka, jfr Macalister QS 1912: 78. Detta Rama torde böra sammanställas med det vid vägen norrut från Jerusalem men tydligen ej alltför långt bort från denna stad belägna Rama, där Jeremia lösgavs ur fångenskapen, Jer. 40: 1, och bör helt visst sökas vid det nutida *er-Rām*, alltså i närheten av Jeremias egen hembygd. I varje fall finnes ingen anledning att söka det Jer. 31: 15 omnämna Rama söderut från Jerusalem, enär intet gammalt Rama där är känt.

En svårighet synes här vållas av Gen. 35: 19 f., där det berättas att Rakel vart “begraven vid vägen till Efrat, det är Bet-Lehem“, samt Gen. 48: 7 där det i Jakobs mun heter: “Rakel . . dog . . ifrån mig i Kanaans land, under resan, då det ännu var ett stycke väg fram till Efrat; och jag begrov henne där vid vägen till Efrat“. “Stället heter nu Bet-Lehem“ följer omedelbart efteråt som en närmare förklaring. Och även om på båda dessa ställen *hī bet̠ lāḥäm* är ett senare förklarande tillägg, kvarstår likväl det sakförhållandet, att Rakels grav, när dessa båda texttillägg gjordes och alltså mycket tidigt, söktes ett litet stycke norr om Betlehem. Förmodligen bör den Gen. 35: 19 f. och Gen. 48: 7 åsyftade Rakelsgraven tänkas på samma plats, där strax norr om vägskälet vid gamla Betlehemsvägens och Hebronvägens förgrening i våra dagar *Ḳubbet Rāḥīl* står alldeles invid vägen på dennas västra sida. Här visades i så fall den stenpelare, *maṣṣeḇā*, som erinrade om Jakobs sorg över sin älsklingshustrus död. *Ḳubbet Rāḥīl* utgöres i våra dagar av en tämligen stor, alltigenom vitmenad gravbyggnad av det slag, som i Palestina vanligen uppföres över helgons gravar. Från en halvt öppen och tydligen senare tillbyggd förhall på östra sidan leder en låg och trång dörr in i den egentliga, kvadratiska, kupoltäckta gravbyggnaden, i vars mitt själva graven visas. Även denna är av samma slag som i allmänhet de palestinska helgongravarna i våra dagar och består av en avlång, upptill på långsidorna avrundad, ungefär manshög, stenmurad och vitmenad gravkulle, höljd av brokiga mattor med hebräiska inskrifter. Dylika hänga också på väggarna, och små oljelampor brinna i en krona mitt över gravkullen på fredagarna, då såväl judiska män som kvinnor samlas här för att bedja vid sin stammoders grav. Runt omkring gravbyggnaden på dess norra, västra och södra sidor ligger en muhammedansk gravplats, tillhörig *Taʿāmire*-beduinerna i judeiska öknen österut från Betlehem, som hitföra sina döda, jfr Kahle PJB 1910: 86. Endast de vanliga muhammedanska ovårdade små gravkullarna finnas här med deras torftiga stensättning av smärre och understundom vid båda kortändarna något större stenar.

På dennna begravningsplats kan icke upptäckas någon fornlämning. Förhallen, som med sin östra gavel når ända fram till vägen, förefaller också som nämnt vara senare än själva den kvadratiska gravbyggnaden. Denna hade förr öppna bågar på de fyra sidorna, som för snart tvåhundra år sedan igenmurades, Robinson, Palästina I: 363, Mem. III: 129. Robinson förmodar, att denna gravbyggnad uppfördes, innan den arabiske geografen *el-ʾIdrīsī* i medlet av 1100-talet skrev sitt verk. På 600-talet stod här enligt Adamnanus blott en pyramid av sten, Robinson, Palästina I: 363. Hieronymus beskriver i Epitaphium Sanctae Paulae, huru den heliga Paula på sin färd till Betlehem “in dextra parte itineris stetit ad sepulchrum Rachel“, och på liknande sätt skildrar Pilgrimen från Bordeaux i sitt Itinerarium, huru “super strata, in parte dextra, est monumentum, ubi Rachel posita est“. Vid denna tid, omkring 400—330 e. Kr., synes alltså något slags minnesvård funnits här, men dock ingen byggnad. Möjligen skulle den förmodan kunna vågas, att inuti den murade gravkullen i den nutida Rakelsgravens inre någon lämning kan finnas kvar av den vård av stenar, som enligt de gamla pilgrimsberättelsernas vittnesbörd fanns under de första kristna århundradena.

Att redan mycket snart under gammaltestamentlig tid Rakels grav söktes här, torde alltså vara sannolikt. Och förmodligen är det denna nära Betlehem utpekade Rakelsgrav, som föranlett evangelisten, Matt. 2: 17 f., att på de betlehemitiska mödrarnas klagan efter Herodes barnamord tillämpa det profetiska ordet om Rakels gråt, Jer. 31: 15. Säkerligen är detta evangelieställe ursprunget till uppgiften hos Eusebius: “ἔστι δὲ καὶ ʽΡαμᾶ τοῦ Βενιαμὶν περὶ τὴν Βηθλεέμ, ἔνθα ʼφωνὴ ἐν ʽΡαμᾶ ἠκούσθη’“. Förmodligen kände Eusebius även en vid Betlehemsvägen utpekad Rakelsgrav. Sannolikt enligt Eusebius är det som Madabakartan väster om Betlehem angiver ett PAMA med tillägget ΦΩΝΗ ΕΝ PAMA ΗΚΟΥΣΘΗ, Jacoby, Das geographische Mosaik von Madaba 69. Icke blott Rakelsgraven utan även ett Rama sökes alltså här av Madabakartan, och tydligen har den nära Betlehem utpekade Rakelsgraven skapat en tradition om ett eljest i denna nejd okänt Rama.

Egendomligt är Robinsons försök att tänka sig Sauls hemvandring till fädernestaden Gibea förbi Rakelsgraven vid Betlehem, Palästina II: 584. Robinson utgår från sin förmodan, att Samuels Rama, där mötet ägde rum mellan honom och Saul, är att söka vid byn *Ṣūba* västerut från Jerusalem, i vars namn det gamla *Ṣōfîm* skulle bevarats, och att Saul alltså nått Benjamins område vid dettas sydgräns. Men Robinson förbiser svårigheten att i så fall föreställa sig den hemvändande Sauls möte med de tre männen, som måste varit på väg genom Benjamins område norrut till Betel, jfr nedan sid. 88 f. Och även om Samuels Rama vore att söka vid det nutida *Ṣūba,* förefaller den långa omvägen mot sydöst till Betlehems närhet mycket underlig för en vandrare, som tydligen går genaste vägen till Benjamins hjärtpunkt norr om Spejarehöjden.

Schick, som ansluter sig till Robinsons sammanställning av

Ṣūba med det samueliska Rama, försöker ZDPV 1881: 247 f. finna ett bättre ställe för Rakelsgraven på Sauls hemväg vid en gammal helgongrav *Ḳubbet ʿAbd el-ʿAzīz,* som ligger drygt 2 km. norr om *Ḳasṭal* vid vägen mellan denna by och *Bet Sūrīḳ.* Om denna helgongrav lämnar Schick den uppgiften, att den “wird .... mitunter auch Kubbet Rahel genannt“, ZDPV 1881: 249. Conder har dock ej, trots flera förfrågningar på ort och ställe, kunna finna att helgongraven verkligen också benämndes “Rakels grav“. “I have asked on the spot more than once, but never was able to confirm this view“, QS 1883: 139. Icke heller någon senare författare, jfr Kahle PJB 1910: 86, har bekräftat Schicks uppgift, som därför torde få betecknas som hörfel eller missförstånd. Den av Schick föreslagna sträckningen av Sauls hemväg har alltså med den av Robinson föreslagna vägen den svårigheten gemensam, som hänför sig till sammanställningen av *Ṣūba* och Samuels Rama, samt har därjämte sin särskilda svårighet däri att en *Ḳubbet Rāḥīl* ej synes finnas i nejden av *Ṣūba.*

Om det alltså synes fullt säkert, att Rakels grav tidigt sökts i Betlehems närhet och således inom Juda stamområde och söder om Benjamins, torde det vara icke mindre säkert att Rakels grav också sökts längre norrut, inom Benjamins stamområde. Egendomligt vore det också, om icke Josefs och Benjamins stammoder fått sin grav utpekad inom dessa stammars område, jfr Hagemeyer ZDPV 1909: 17, och måhända har Rakels grav tidigare visats här men sedan alltmera kommit att sökas i närheten av Betlehem, när denna stad genom det davidiska konungadömet erhållit ökad betydelse samt efter det nordisraelitiska rikets fall en lätt förståelig strävan kunnat göra sig gällande i Juda rike att inom sitt område finna anknytning för berättelserna om fäderna och avlägsna de gamla orterna från den farliga nordgränsens närhet.

En svårighet vållas emellertid här onekligen av uppgifterna Gen. 35: 19 och 48: 7, att Rakel begravits “vid vägen till Efrat“, *b*^{e}*ḏäräḵ ʾäfrāṯā,* samt av den, genom det på dessa ställen gjorda förklarande tillägget *hī bēṯ lāḥäm* bevisade, tidiga sammanställningen av detta Efrat med Betlehem. Uttrycket Mika 5: 2 “du Bet-Lehem Efrata“, *ʾattā bēṯ läḥäm ʾäfrāṯā,* synes även häntyda på en dylik tidig sammanställning av Efrat med Betlehem. Visserligen har med stöd av LXX Καὶ σύ, Βηθλέεμ οἶκος ʼΕφράθα ett försök gjorts att förklara *läḥäm* såsom ett senare förklarande tillägg till den ursprungliga texten, vilken alltså skulle varit *ʾattā bēṯ ʾäfrāṯā*, jfr Nowack till stället, men detta försök måste dock betecknas som osäkert, enär även andra gammaltestamentliga texter antyda ett verkligt samband mellan Betlehem och ett där beläget Efrat. “Schon Kuenen . . . . hat nachgewiesen, dass nicht nur 1 Chr 2[: 24] unzweifelhaft einen Zusammenhang zwischen Ephrath und Bethlehem setzt und zwar wahrscheinlich so, dass jenes der Name eines Landstrichs, dies die Bezeichnung einer in ihm liegenden Stadt war, auch 1 Sam. 17: 12 unt Rt 1: 2 treffen darin zusammen, insofern dort David *ʾäfrāṯī mibbēṯ läḥäm i̯ehūḏā,* und hier Elimelech und die Seinen *ʾäfrāṯīm mibbēṯ läḥäm i̯ehūḏā* genannt werden. Damit stimmt Rt 4: 11, wo *bēṯ läḥäm* und *ʾäfrāṯā* miteinander in Parallele stehen, und Jos. 15: 59, wo LXX bietet ʼΕφράθα αὕτη ἐστὶ Βαιθλέεμ, ein Zusatz, der nach den meisten auf hebr. Original zurückgeht“, Nowack till Mik. 5: 2. Riktig är därför helt visst Nowacks slutsats, att Betlehem och Efrata med rätta sammanställas, men att det jämte detta sydligare Efrata i Juda stamområde också fanns ett nordligare, benjaminitiskt Efrat. Även Buhl föreslår, Geographie des alten Palästina 159, att förutsätta ett nordligare Efrat. Ett betydelsefullt förslag göres för frågan om det gammaltestamentliga Efrat av Macalister QS 1912: 78 f., genom att söka det Gen. 35: 19 och 48: 7 omnämnda Efrat i de nutida namnen *ʿĒn Fāra* och *U̯ādi Fāra* samt att sammanställa detta Efrat med det Jer. 13: 4 f. omnämnda Frat, som härigenom erhåller sin förklaring. Denna utväg synes dock stängas av Dalmans förmodan PJB 1914: 23 att *Perāṯ* Jer. 13: 5 är att ändra till *Pārā* samt på de övriga ställena i denna text *Perāṯā* till *Pārāṯā*. Och de slutsatser, som

Macalister i samband med sitt försök att finna läget av det benjaminitiska Frat drager särskilt rörande Rakels grav samt Sauls vandring 1 Sam. 10: 2 f., vålla mycket stora svårigheter.

Macalister utgår QS 1912: 74 f., jfr A History of Civilization in Palestine 20, Vincent, Canaan 256, Mader ZDPV 1914: 34, från att Rakels grav 1 Sam. 10: 2 är att söka vid stenåldersgravarna *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* mellan *Ǧebaʿ* och *Ḥezme,* en tanke som framkastats redan av Clermont-Ganneau, Archaeological Researches in Palestine II: 278, samt att Sauls Gibea, utgångspunkten och slutpunkten för Sauls vandring vid letningen efter åsnorna, är det nutida *Rāmallāh.* Anmärkas må först att Macalisters skrivning *Ḳabūr el-Beni Israʿīn,* som förmodligen följer engelska kartan och Mem. III: 100, är oriktig och språkligt omöjlig. Redan Clermont-Ganneau har den riktiga formen “*Kʿbūr b'ni Isrâîn*“. Dessa bekanta fornminnen, som ligga i dalsänkan norr om *Ḥezme* invid vägen från denna by till *Ǧebaʿ,* äro säkerligen megalitiska gravar. Till formen utgöras de av fem långa och ganska breda stenbyggnader, som till utseendet närmast kunna jämföras med breda, dubbellagda svenska stenhag av större stenar. Dessa stenhagslika byggnader voro försedda med en ingång, som ledde in till en gravkammare. Sedan den döde gravlagts genom att skjutas in i denna kammare, tillslöts återigen ingångsöppningen med en eller ett par stora stenar. Förmodligen uppfördes dessa gravbyggnader för att tillfredsställa ett gravskick, som krävde en tryggad lägerstad åt den döde och sökte skaffa denna lägerstad genom megalitiskt bygge, jfr Mem. III: 100 f. Vincent, Canaan 96, 256 f. Vincent påpekar frändskapen mellan dessa gravbyggnader och de egyptiska mastaborna. Gravarna äro med säkerhet förhistoriska, och det vore därför att vänta att de under gammalisraelitisk tid ådragit sig uppmärksamhet och förbundits med något minne ur det israelitiska folkets liv.

Sauls vandring får enligt Macalister följande sträckning. Från sitt hem i Gibea, det nutida *Rāmallāh,* vandrade Saul genom Efraims bergsbygd, där *Šālīšā*-landet är att söka, till *Šaʿ^{a}līm*-landet, som enligt Macalister kan vara felskrivning för *šʿlbi̭m* och torde vara att söka i trakten av Betsemes och Ajalon. Härifrån återvände han till benjaminitiskt område och kom till landet *Ṣūf,* där han rådfrågade siaren Samuel. Detta skulle enligt Macalister skett vid Mispa, det nutida *en-Nebi Samu̯īl,* jfr ovan sid. 51 f., varifrån Saul sedan över *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* vandrade till Guds Gibea, samma stad som Sauls Gibea och såsom redan nämnts enligt Macalister detsamma som det nutida *Rāmallāh.*

Så lockande det än kunde vara att med de ärevördiga stenåldersgravarna *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn,* „Israels barns gravar“, förbinda minnet av Josefsstammarnas ättemoder, medför ett dylikt försök, såsom redan Clermont-Ganneau, Archaeological Researches II: 278 påpekat, stora svårigheter. Det förefaller icke heller som om Macalister lyckats bemästra dessa.

Vad först sammanställningen av Sauls Gibea med det nutida *Rāmallāh* beträffar, stöder Macalister denna på sannolikheten av att Sauls Gibea och Guds Gibea äro blott skilda benämningar på en och samma ort samt den redan av Robinson påpekade innebördsfrändskapen mellan namnen *Gib̲ʿat̲ ʾ^{ä}lōhīm* och *Rāmallāh.* Men någon språklig historisk arvsföljd kan, såsom här ovan sid. 48 f. redan påpekats, icke gärna förmodas mellan namnen *Gib̲ʿat̲ ʾ^{ä}lōhīm* och *Rāmallāh.* Och vidare får icke förbises, att den säkerligen riktiga sammanställningen av Guds Gibea och Sauls Gibea, enär Jes. 10: 29 Sauls Gibea tydligt skiljes från Geba och förutsättes ligga närmare Jerusalem än denna ort, jfr nedan sid. 96 f., tvingar att förlägga Sauls Gibea—Guds Gibea åtminstone ett stycke söderut från *Ǧebaʿ* ej alltför långt från farvägen. Men härigenom kommer frågan Geba-Gibea i ett helt annat läge än det av Macalister QS 1912: 75 förutsatta, jfr ovan sid. 26, och såsom den föregående undersökningen velat visa, måste det söderut från Geba belägna Sauls Gibea vara samma ort som Gibea i Benjamin. Omöjligheten att förlägga stridsskildringen Dom. 20 till *Rāmallāh*'s omnejd är ännu ett bevis för, att Guds Gibea—Sauls Gibea—Gibea i Benjamin icke kan sökas där. Att vidare Saul under frihetsstriderna mot filisteerna 1 Sam. 14 enligt v. 16 lägrade sig vid Geba, jfr ovan sid. 28, synes hava åsyftat att skydda hans huvudstad Gibea mot den från Mikmas hotande fienden, och Sauls försvarsställning vid Geba torde därför innebära en antydan om att hans huvudstad legat invid vägen Mikmas-Geba söder om den sistnämnda staden. Den av Macalister föreslagna utgångspunkten för Sauls vandring torde alltså vara omöjlig.

Ej heller som slutpunkt för Sauls vandring synes ett vid *Rāmallāh* beläget Gibea lämpa sig. Antaget att det, såsom Macalister förmodar, var på *en-Nebi Samu̯īl*'s höjd Saul och Samuel möttes, jfr dock här ovan sid. 51 f., 67 f., blir Sauls långa omväg över *Kubūr beni 'Isrāʿīn* till *Rāmallāh* svårbegriplig. Macalisters hänvisning till den möjliga faran av att gå genaste vägen norrut genom det gamla Gibeon är knappast förklaring tillfyllest, enär Saul och hans följeslagare ej behövt vandra genom själva Gibeon utan, i synnerhet genom dalgången öster om Gibeons kulle, tämligen obemärkt kunnat vandra norrut.

Ännu en svårighet, som Macalister förbiser, är att om Sauls möte med Samuel ägt rum vid det nutida *en-Nebi Samu̯īl,* Saul redan där befunnit sig inom Benjamins stamområde, och han alltså ej gärna kan tänkas ånyo överskrida Benjamins gräns i närheten av Rakels grav, *Kubūr beni 'Isrāʿīn,* utan tvärtom vid sitt eget Gibea skulle lämnat Benjamins gränsområde, 1 Sam. 10: 2. Denna svårighet är så stor, att den ensamt nödgar att släppa tanken på det nutida *en-Nebi Samu̯īl* som orten för Sauls och Samuels möte.

Om det alltså visar sig omöjligt att fasthålla det nutida *Rāmallāh* som utgångspunkt och slutpunkt för Sauls vandring samt det nutida *en-Nebi Samu̯īl* som platsen där Saul träffade Samuel och varifrån han vandrade hemåt mot Benjamins gräns, skulle dock ett försök kunna göras att rädda sammanställningen av Rakels grav med *Kubūr beni 'Isrāʿīn* genom att låta Saul norrifrån överskrida Benjamins gräns. Att endast Rakels grav, det heliga trädet och Guds Gibea av Samuel nämnas för att beteckna sträckningen av

Sauls hemväg, beror tydligen därpå att Sauls hemvandring här ställes under religiös synpunkt och därför endast heliga platser nämnas. Av det förhållandet, att andra orter icke omnämnas, medan Saul dock måste vandra förbi sådana, torde alltså inga slutsatser kunna dragas rörande vägen som han följde.

Om Saul på sin hemfärd vandrat förbi *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn,* ligger det närmast tilll hands att tänka sig, att han kommit norrifrån på vägen över Betel, Ai, Mikmas och Geba, vilket mycket väl låter sig förenas med *Rentīs* som platsen för hans möte med Samuel. Icke heller uttrycket "invid Rakels grav, vid Benjamins gräns" 1 Sam. 10: 2 behöver vålla någon egentlig svårighet, i synnerhet om detta sätt att beskriva läget av *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* användes av en man i en annan trakt, som ej särskilt kände det noggranna läget av den bekanta graven utan blott visste, att denna låg någonstädes nära Benjamins nordgräns. Men samtidigt bör ihågkommas, att Samuel i sin skildring av Sauls hemfärd i övrigt visar sig väl förtrogen med heliga ställen invid hans väg. En viss betänklighet synes också vållas av Gen. 35: 20, jfr Gen. 48: 7, som tydligen förutsätter någon under Jakobs färd utan alltför tidsödande arbete upprest sten eller enklare vård på Rakels grav, varav sannolikt kan slutas att denna i gammalisraelitisk tid utpekats som ett mindre stenröse eller minnessten, ej såsom någon större gravanläggning.

Sammanställningen av Rakels grav 1 Sam. 10: 2 med *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* möter ännu en svårighet, nämligen att Jeremia alldeles tydligt sätter Rakels grav i samband med Rama, det nutida *er-Rām,* Jer. 31: 15. Hade *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* åsyftats av Jeremia, som måste varit väl förtrogen med sin hembygd, hade det varit att vänta, att hans profetiska bildspråk formats till "Ett rop höres i Geba", eller "Ett rop höres i Bet Asmavet". Även Bet Asmavet torde nämligen funnits på Jeremias tid, och hans sammanställning av Rakels grav med Rama kan därför icke gärna bero på något annat än att på hans tid Rakels grav visades invid Rama.

Försöket att återfinna den nordbenjaminitiska Rakelsgraven vid *Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn* synes därför, så lockande det än vore, på grund av dessa stora svårigheter få övergivas, och den säkraste utvägen torde därför vara att söka denna Rakelsgrav invid Rama. Förmodligen är även ett nordbenjaminitiskt Efrat enligt Gen. 35: 19, 20 och 48: 7 att söka här, jfr Buhl, Geographie des alten Palästina 159.

Det torde alltså få anses säkrast att fatta uppgiften 1 Sam. 10: 2 "invid Rakels grav, vid Benjamins gräns" om ett ställe invid stora nordsydvägen samt i trakten av det nutida *er-Rām*. Ytterligare en ortsbestämning tillfogas här, nämligen "*b^{e}ṣälṣaḥ*". Även om detta ord innehölle en riktig ortsbestämning, måste det med Budde betraktas som ett senare, förklarande tillägg. Och enär intet ställe eller ort med detta namn för övrigt är känt, kan det i varje fall ej lämna någon fingervisning rörande Sauls väg utan får självt bestämmas efter denna som ett ställe i närheten av Rakels grav. Detta framgår bäst av Robinsons och Schicks helt och hållet olika förslag, Palästina II: 584 f., ZDPV 1881: 249. Bäst torde vara att lämna ordet som en numer ej närmare bestämbar ortsuppgift. Macalisters förslag att läsa *bʿlmt* och låta det hänsyfta på det gamla Alemet, det nutida *Ḫirbet ʿAlmīt* öster om *ʿAnāta* och *Ḥezme*, QS 1912: 80, anses även av honom själv osäkert, och han föredrager att läsa *bṣl*, "i skuggan av" samt fatta *ṣḥ* som återstod av ett förstört och oåterställbart ord. Ytterst osäkert torde likaledes vara att med Budde föreslå en textförbättring sådan som "nach dir ausspähend, auf dich wartend, etwa *ṣōfīm l^{e}kā* oder *m^{e}i̯aḥ^{a}līm l^{e}ḵā*". Hur skulle nämligen två män, som i så fall väl skulle varit ditsända av Sauls fader, eller Kis själv kunnat veta, att Saul skulle komma tillbaka just denna väg. Det torde därför vara oriktigt att med Budde efter *ʾ^{a}nāšīm* önska ett *mēʿīr^{e}ḵā:* "från din hemort". De båda männen som Saul möter säga honom ju, att Kis är orolig för sin son och rådvill vad han skall göra för att finna honom. Hade Kis utsänt män för att bringa hans son hem igen, skulle han helt visst ej sänt dem att vänta vid stora allfarvägen utan skickat dem österut bland de ensliga och vilda dalgångarna i gränstrakterna mot öknen, där en vilsegången och uttröttad vandrare har svårt att finna sig till rätta, i synnerhet om törst och hunger göra det omöjligt att fortsätta vandringen, tills den någonstädes måste leda ut ur obygden och träffa på odlad bygd igen. Även det förhållandet, att Saul strax efter detta möte av trenne andra män mottog två bröd, tydligen ett för sig själv och ett för tjänaren, visar att de båda första han mötte ej voro sända av hans fader, ty de skulle säkerligen, om de utsänts att leta efter vilsegångna, medfört bröd och möjligen andra livsmedel.

Det torde därför vara nödvändigt att fatta Sauls möte med de båda första männen på det sätt, att mötet var helt tillfälligt men att de båda männen genast kände igen Saul och även visste syftet med hans vandring, samt att de också väl kände till Sauls hem och hans faders oro. Om detta första möte är tillfälligt, erhåller det vidare samma innebörd av gudomlig försyn som det strax därpå följande mötet med de tre offerpilgrimerna, och låter Samuels siargåva i textens egen anda framstå i allt klarare dager. Men härav följer, att Saul vid detta möte kommit till gränsen av sin hembygd, där han och förhållandena i hans hem voro allmänt kända, samt att Sauls fädernestad, Sauls Gibea, måste ligga i närheten. Att de båda männen härstammat från själva detta Gibea, behöver dock ej vara en nödvändig slutsats, enär ryktet om den betydande förlusten av några åsnor säkerligen spritt sig till de närmaste grannbyarna lika väl som i våra dagar och måhända också enligt nutida sed kungjorts genom utropare med löfte om hittelön, jfr Musil, Arabia, Petraea III: 288 f.

Mötet med de två männen 1 Sam. 10: 2 låter således ana, att Saul på sin vandring nått tämligen nära hemmet, som alltså måste sökas söderut från *er-Rām* och ej alltför långt från denna by. Och det följande visar, att det var på stora färdevägen som Saul och hans tjänare fortsatte vandringen söderut, v. 3. På denna väg torde nämligen de tre männen, som Saul v. 3 mötte, varit på vandring i nordlig riktning, jfr Sternberg

ZDPV 1915: 34. Det är förmodligen sakligt riktigt, när svenska bibelöversättningen v. 3 översätter "skall du där möta tre män som äro på väg upp till Gud i Betel". Men enär grundtextens *um*^{e}*ṣa ukā šam š*^{e}*loša* ʾ^{a}*nāšim* endast uttrycker själva sammanträffandet utan att omedelbart säga något om den riktning, vari vandrarna komma i förhållande till varandra, samt enär det svenska ordet "möta" ofta användes om ett sammanträffande av från motsatta håll kommande, torde det vara säkrast att här v. 3 liksom v. 2 *umāṣātā š*^{e}*ne* ʾ^{a}*nāšim* återgiva *maṣā* mera allmänt med "träffa". Riktigast torde vidare vara att v. 3 liksom i grundtexten låta de tre offerpilgrimerna på väg till Betel vara handlingens subjekt och alltså översätta "skola där träffa dig tre män, som äro på väg upp till Gud i Betel". När Saul mötte dessa män på deras vandring upp till Betel, befann han sig vid "Tabors terebint", som följaktligen stod invid vägen och som vidare stod "ett stycke fram" eller med andra ord ett stycke söderut från *er-Ram*. Säsom redan förut har visats, jfr ovan sid. 34, stod det 1 Sam. 10: 3 omnämnda heliga trädet vid stora färdevägen norrifrån, om den föreslagna sammanställningen av *baʿal tamār* Dom. 20: 33 och *ʾelōn tabor* 1 Sam. 10: 3 är riktig, ett gott stycke söder om Rama och förmodligen närmare Gibea i Benjamin än Rama. Från det heliga trädet skulle nämligen den israelitiska huvudstyrkan företagit det låtsade stormangreppet mot Gibea i Benjamin.

Av betydelse är därför, att i skildringen av Sauls vandring söderut, som genom uttrycket "Sedan kommer du till Guds Gibea" osökt antydes fortsättas på den vanliga färdevägen, det ställe som nämnes näst efter "Tabors terebint" är Guds Gibea, ty häruti ligger ännu ett bevis för omöjligheten att söka Guds Gibea vid det nutida, alltför långt norrut belägna *Rāmallah*, jfr ovan sid. 48 f., samt ännu en antydan om att detta Guds Gibea ej gärna kan vara någon annan ort än Gibea i Benjamin.

Att *Gibʿat* ʾ^{ä}*lohim* 1 Sam. 10:5 är den riktiga läsarten och ej efter 1 Sam. 13:3 bör ändras till *Gäbaʿ*, så att detta skulle vara den stad Saul närmast kom till från det heliga trädet invid stora färdevägen ett stycke söder om Rama, framgår även av det förhållandet, att om Saul från Benjamins nordgräns vid Rama ämnat vandra till Geba, han aldrig hade kommit så långt söderut som till det heliga trädet utan säkerligen strax vid Rama tagit av på vägen österut till Geba. Enär Saul säges komma till “Guds Gibea där filisteernas fogdar äro“, samt detta Gibea måste vara detsamma som Gibea i Benjamin, föreligger här alltså ännu ett skäl att ändra *Gäḇaʿ* 1 Sam. 13: 3 till *Giḇʿā*, jfr ovan sid. 28 f., 46 f., samt Budde till stället.

När Saul kommer till Guds Gibea, träffar han en skara profeter “som komma ned från offerhöjden där“: *i̯ōrᵉḏīm mēhabbāmā*. En offerhöjd fanns alltså i stadens omedelbara grannskap. Om *u̯īhī ḵᵉḇōʾᵃḵā šām hāʿīr*, såsom vanligen och även i den svenska bibelöversättningen översättes “och när du kommer dit in i staden“, skulle möjligen den slutsatsen kunna dragas, att staden, inuti vilken Saul möter den nedströmmande skaran av profeter, i sin helhet legat nedanför offerhöjden. Men även om *bu̯ʾ* med ackusativ innebär en förflyttning icke blott “till“ utan även “in i“ orten ifråga, jfr Gesenius-Buhl till *bu̯ʾ*, följer härav dock icke att förflyttningen redan måste betecknas som avslutad, utan i uttrycket kan lika väl ligga att förflyttningen in i orten håller på att utföras. *u̯īhī ḵᵉḇōʾᵃḵā šām hāʿīr* skulle därför lika väl eller bättre kunna översättas: “Och när du går dit in i staden“. För övrigt må anmärkas, att *šām* här synes vara överflödigt, jfr Budde. Sauls möte med skaran av profeterna skulle då alltså ägt rum, icke inne i själva staden utan i stadens utkant eller vid ingången till staden, och stadens läge kan då tänkas så, att staden själv legat på en höjd med offerhöjden i sin omedelbara närhet. En stig eller liten väg gick förmodligen från offerhöjden nedåt mot stadens ingång och förenade sig där med övriga vägar som ledde till staden. Mötet mellan Saul och profetskaran skulle ägt rum i samma stund Saul från sitt håll och profetskaran från sitt håll närmade sig stadens ingång, alltså mellan stadens höjd och offerhöjden. Här greps även Saul av den profetiska hänryckningen, och när denna var slut, “gick han upp på offerhöjden“: *u̯ai̯i̯ābō habbāmā*. Men även här skulle, om *u̯ai̯i̯āḇō* verkligen är den riktiga läsarten, förflyttningen ej behöva tänkas vara avslutad, och en översättning “gick han uppåt offerhöjden“ skulle därför också vara möjlig. Sauls möte med sin farbroder skulle alltså kunnat äga rum även på vägen uppåt offerhöjden. I varje fall ägde detta möte knappast rum inne i staden, enär det kunde förväntas, att om Saul redan befunnit sig en stund inne i själva den lilla orten och denna varit hans hemort, Kis själv fått underrättelse om sonens hemkomst och gått honom till mötes. Sammanträffandet med farbrodern var alltså mera tillfälligt, men det låter den viktiga slutsatsen dragas, att det ägde rum invid en ort, där Saul hade sin närmaste släkt. En morbroder hade kunnat vara från en grannby, men knappast en farbroder. Visserligen kvarstår den möjligheten, att Sauls farbroder kommit till Guds Gibea från sin närbelägna hemort för att närvara vid den fest, som tydligen firats på offerhöjden, men även den omständigheten, att “folket sinsemellan“, *hāʿām ʾīš ʾäl-rēʿēhū*, undrade över att finna “Kis son“ bland profeterna, tyder på en allmän förtrogenhet med Sauls fädernehem och dess förhållanden, som knappast varit att förvänta i en grannby.

Flera textsvårigheter erbjuda sig i skildringen av Sauls ankomst till Gibea och händelserna där 1 Sam. 10: 10 f. Möjligt är, att i v. 10, enligt LXX:s översättning ἐκεῖθεν, *u̯ai̯i̯āḇō šām* bör ändras till *u̯ai̯i̯āḇō miššām*, och detta *miššām* skulle då innebära en anknytning till en närmast förut nämnd ort och skulle alltså antyda en lucka i berättelsen. I denna lucka skildrades i så fall förmodligen de första av Samuel v. 2—4 förutsagda händelserna, jfr Budde till stället. För den väg, som Saul tänkes vandra, har emellertid denna lucka ingenting att betyda, ty vägen måste vara den v. 2—4 angivna.

Om däremot v. 10 *šām* är att betrakta såsom överflödigt liksom i *k*^{e}*ḇōʾ*^{a}*ḵā šām hāʿīr* v. 5, jfr ovan sid. 90, och om alltså i denna text två *šām* finnas utan verklig mening, ligger möjligheten nära till hands att förmoda detsamma om ännu ett egendomligt *šām* i samma text, nämligen *u̯ai̯i̯aʿan ʾīš miššām*, v. 12. LXX översätter *καὶ ἀπεκρίθη τις αὐτῶν*, vilket skulle låta förmoda ett *mēhäm*, “av dem“, i grundtexten, och detta skulle giva en användbar mening. I så fall skulle ordbytet v. 11—12 ägt rum mellan bekanta till Kis, som allesammans väl kände till hans hem och son och som ej behövde tänkas härstamma från någon annan ort. Men då texten i LXX omedelbart efteråt synes vara något i olag, är LXX:s tillförlitlighet på detta ställe ej alldeles säker. Grundtextens som det förefaller säkra *ūmī ʾᵃḇīhäm* återger nämligen LXX med *καὶ τίς πατὴρ αὐτοῦ*. Möjligen skulle *αὐτοῦ* här kunna vara ett fördärvat *αὐτῶν*. Emellertid torde läsarten *mēhäm* alldeles givet vara bättre än det misstänkta *miššām*, och härmed faller stödet för Buddes förmodan att i detta *miššām* “deutlich ausgesprochen wird, dass es sich nicht um Sauls Heimat handelt“, jfr Budde till stället. Om *mēhäm* är den riktiga läsarten, möter intet hinder alls att tänka sig också den talande v. 12 såsom en man från Sauls hemort.

Underligt synes vara, att Saul efter den religiösa festens slut begav sig till offerhöjden i stället för att fortsätta hemåt. Budde påpekar också att *u̯ai̯i̯āḇō* dåligt passar för att uttrycka en vandring upp på offerhöjden. Ett *u̯ai̯i̯aʿal* vore här väntat. För att undanröja denna svårighet föreslår Wellhausen att v. 13 läsa *habbāi̯ᵉṯā* i stället för *habbāmā*, och Saul skulle alltså efter det av den profetiska hänryckningen förorsakade dröjsmålet vid stadens ingång fortsatt sin vandring in i staden. Huset, dit han begav sig, måste varit hans faders, och staden i offerhöjdens omedelbara närhet skulle varit Sauls Gibea, vilket alltså vore samma stad som Guds Gibea och Gibea i Benjamin.

En för frågan om Sauls Gibea viktig tolkning lämnar Budde av uttrycket v. 13 *u̯ai̯i̯āḇō habbāmā*. Att *bāmā* ej gärna kan vara den riktiga läsarten, synes tämligen givet, men Budde gillar icke heller Wellhausens förslag att läsa *habbāi̯ᵉṯā*. LXX översätter nämligen stället εἰς τὸν βουνόν, och enär i LXX βουνός blott på ett ställe, Ps. 77 (78): 58, användes för att återgiva *bāmā* men i denna text, jfr v. 5 och v. 10, βουνός synes vara den vanliga översättningen av *haggiḇʿāṯā* eller *haggiḇʿā,* förmodar Budde att den riktiga läsarten även v. 13 är *u̯ai̯i̯āḇō haggiḇʿāṯā,* och att först detta är det Gibea som är Sauls hemort. Till följd av föreställningen att Guds Gibea och Sauls Gibea voro samma ort och Sauls ankomst till Gibea v. 10 alltså är hans hemkomst, fattades enligt Budde detta *haggiḇāʿṯā* v. 13 vid textens överarbetning såsom “upp på kullen“ och antogs syfta på “offerhöjden“ v. 5 samt ändrades för att göra texten tydligare till *habbāmā,* jfr Budde till stället. Om Buddes tankegång är riktig, skulle häri ligga ett belägg för det viktiga förhållandet, att vid tiden för dessa texters bearbetning Guds Gibea och Sauls Gibea ansågos vara samma ort och förmodligen visades på samma ställe. Och en tradition av denna ålder måste tillmätas den största betydelse.

Buddes slutsats, att först med detta *giḇʿāṯā* v. 13 Sauls hemort Gibea nämnes, torde dock ej vara den enda slutsats, som härom kan dragas av den enligt Buddes förslag återställda texten. Om redan v. 5 Saul säges hava gått in i Guds Gibea, torde det vara nödvändigt att liksom Budde fatta *giḇʿāṯā* v. 13 om ett annat Gibea, dit Saul gick från Guds Gibea, och *giḇʿāṯā* v. 13 måste då beteckna vandringens slutmål och Sauls hemort. Men om, såsom här ovan förmodats, Saul v. 5 aldrig kommer att gå in i själva staden utan genom mötet med profetskaran och den profetiska hänryckningen fördröjes utanför ingången till staden, torde den enklaste utvägen att fatta *u̯ai̯i̯āḇō haggiḇʿāṯā* v. 13 vara att låta uttrycket betyda: “Och han gick in i Gibea“. Möjligen skulle själva bruket av samma bestämda form, *haggiḇʿāṯā,* varmed förmodligen en och samma ort åsyftas, kunna tydas som en hänvisning till den närmast förut, v. 5, nämnda staden med namnet Gibea, och däri skulle i så fall ligga ett stöd för den här framlagda uppfattningen, att Saul redan v. 5 kommit till sin hemstad men först v. 10 går in i denna.

Undersökningen av berättelsen om Sauls vandring synes alltså giva vid handen, att Sauls Gibea var samma stad som

Guds Gibea och Gibea i Benjamin. Härför talar också, att den noggranna skildringen av Sauls vandring från Benjamins nordgräns på stora farvägen söderut och hemåt slutar ej långt efter det han gått förbi det heliga trädet vid vägen, som måste stått tämligen nära Gibea i Benjamin norr om denna stad, jfr sid. 31 f. Sauls Gibea måste nämligen enligt 1 Sam. 10: 2 f. förutsättas invid eller i omedelbar närhet av nordsydvägen. Att tänka sig Sauls Gibea västerut från Guds Gibea — Gibea i Benjamin strandar på svårigheten att på den vattendelande åsens västra sluttning ned emot *Ṷādi Bet Ḥanīna* finna en fast höjd i behärskande läge, lämplig för det gamla Benjamins viktigaste ort, och samma svårighet vållar försöket att på vattendelarens sluttning ned emot öster finna en dylik höjd med spår av så gammal bebyggelse.

Även det skälet talar för att söka Sauls hemort i Guds Gibea, att Saul ej kunnat fortätta sin vandring från Guds Gibea söderut mer än en liten stund, innan han nått Spejarehöjden. Söder om denna höjd är det på grund av Jerusalems närhet och den jesajanska skildringen av assyrernas framryckning mot Jerusalem, Jes 10: 28 f., omöjligt att förlägga Sauls Gibea, ty Nob skulle då skjutas alltför långt söderut mot Jerusalem. På själva Spejarehöjden torde Sauls Gibea ej heller kunna sökas, enär läget ej varit tillräckligt fast för Sauls huvudstad, och enär vidare det jesajanska Nob torde vara att söka just vid passhöjden på Skopus, samt enär slutligen Sauls Gibea enligt Jesajas skildring är att söka norr om Nob.

Mellan det heliga trädet ett stycke söder om *er-Rām* och Spejarehöjden samt invid stora farvägen och på någon av vattendelarens höjningar måste sålunda såväl Gibea i Benjamin--Guds Gibea som Sauls Gibea sökas. Mellan det heliga trädet och Gibea i Benjamin kan Sauls Gibea icke sökas, ty här gick stormanfallet fram enligt Dom. 20: 30, 33, 34, och här måste alltså marken vara någorlunda jämn. Av stridsskildringen framgår vidare, att denna jämnare mark måste vara det lilla fältet *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* och att Gibea i Benjamin alltså måste sökas vid södra randen av denna lilla slätt, jfr ovan sid 45. Om Sauls Gibea icke är samma ort som Gibea i Benjamin, måste det alltså, enär det ej kan sökas längre utåt vattendelarens sluttningar i väster och öster, legat söder om Gibea i Benjamin. Men det blir då omöjligt att förklara, hvarför i skildringen av efraimitens färd på stora vägen norrut från passhöjden vid Spejarehöjden en så betydande stad som Sauls Gibea måste varit, icke Dom. 19: 13 nämnes som en möjlighet för natthärberge före Gibea i Benjamin. Omöjligheten att förlägga en fornisraelitisk ort mellan det heliga trädet norr om *Kṭēʿ el-Ḥanāine* och Gibea i Benjamin söder om detta fält är vidare ännu ett bevis därför, att Guds Gibea måste vara samma ort som Gibea i Benjamin, ty eljest skulle i den noggranna skildringen av Sauls vandring på stora vägen söderut från Rama Gibea i Benjamin nämnts som en ort i Sauls väg före hans ankomst till Guds Gibea.

Varken norr om Gibea i Benjamin eller söder om denna ort eller längre åt väster eller öster kan enligt den föregående undersökningen Sauls Gibea sökas, och den enda möjliga slutsatsen synes alltså bliva den, att Sauls Gibea blott är en annan och något senare, av Sauls konungadöme självt föranledd benämning på det gamla Gibea i Benjamin. Och under alla omständigheter sammanprässas så betydligt det område mellan *Kṭēʿ el-Ḥanāine* i norr och Spejarehöjden i söder, varinom Gibea i Benjamin, Guds Gibea och Sauls Gibea måste sökas, att det torde vara enklare att förklara de textsvårigheter som finnas genom textskador eller genom senare missförstånd än genom att antaga två eller tre samtidiga orter med samma namn alldeles inpå varandra.

Namnet Sauls Gibea måste alltså hava uppstått därigenom, att det benjaminitiska Gibea från och med Sauls tid, som var Gibeas storhetstid, kommit att uppkallas efter Saul och sedan i det israelitiska folkets erinran främst levat som Sauls stad. Måhända förefinnes ett samband också mellan benämningen Guds Gibea och den storhetstid, som det benjaminitiska Gibea trots berättelsen om dess ödeläggelse Dom. 20 tydligen haft under det saulska kungadömet och förmodligen även under tiden närmast därförut. Namnet Guds Gibea synes nämligen antyda, att Gibea började bliva bekant som en kultort, sannolikt i samband med dess växande politiska betydelse, och när Guds Gibea strax efteråt försvinner som benämning på det gamla Gibea, torde detta sammanhänga därmed, att Jerusalem genom det davidiska konungadömet höjdes till landets huvudstad och därmed även dess främsta kultort, jfr ovan sid. 48.

3.

Jes. 10: 28 f. och 2 Sam. 2: 12 f.

Efter Sauls tid synes hans huvudstad, Sauls Gibea, mist sin betydelse och nämnes mera sällan. Men ännu ett par för kännedomen om läget av Sauls Gibea måhända viktiga gammaltestamentliga textställen finnas, som i detta sammanhang böra undersökas, nämligen den profetiska skildringen av assyrernas tåg mot Jerusalem Jes. 10: 28 f. samt striden mellan Joab och Abner 2 Sam. 2: 12 f.

Vad först Jes. 10: 28 f. beträffar, är utgångspunkten för det assyriska härtåget mot Jerusalem i skildringen ej fullt säker. Duhm, Das Buch Jesaja, söker vid det forna Rimmon, det nutida *Rammūn,* tågets utgångspunkt genom textändring av det misstänkta *šämän,* Jes. 10: 27, men Dalman påpekar PJB 1913: 13 att detta på grund av den svåra förbindelsen mellan de båda orterna knappast är möjligt. En djup dal skiljer nämligen *Rammūn* och *et-Tell* väster om *Dēr Diu̯ān,* där det forna Ai eller Ajat förmodligen legat, och skulle bildat ett mycket värre hinder än *U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ* i passet vid Mikmas. Fienden kommer enligt Dalman från Betel och vänder sig närmast mot Ai, PJB 1913: 13, 1916: 45. Assyrertågets fortsättning på vägen över *Muḫmās* och *Ǧeba‘* är klar. Från *Ǧeba‘* tänkes enligt Dalman tåget följa den genaste om också ej bekvämaste vägen mot Jerusalem. Med Dalman själv har jag haft förmånen att få rida denna väg från *Ǧeba‘* i sydvästlig riktning ned genom *U̯ādi el-Ḥāfī*'s dalbäcken samt uppför liden *‘Aḳabet el-Ṛuzlān* mellan höjderna *Tīn ᵉḤsēn* i väster och *Rās ez-Zḳīr* i öster mot vägen, som från *Ḥezme* går till *Kṭē‘ el-Ḥanāine* och *Bēt Ḥanīna.* Tydligt urskildes ställvis på denna sträcka den gamla vägen med dess kantstenar. Den väg, som vid detta tillfälle följdes, berörde ej alls *Ḥezme* samt hade alltså i denna trakt en betydligt västligare sträckning än den av Dalman ZDPV 1905: 172 angivna, som går över *Ḥezme,* jfr Dalman PJB 1916: 51. Att denna västligare sträckning, som av Féderlin RB 1906: 266 f. föreslås som assyrervägen hos Jesaja, är den riktiga, kan måhända slutas därav, att det gamla Bet Asmavet ej nämnes, Jes. 10: 28 f., trots att det torde motsvara det nutida *Ḥezme.* Möjligen är Bet Asmavet dock något yngre, jfr Dalman PJB 1916: 51. Från korsningen med den nutida vägen från *Ḥezme* till *Bēt Ḥanīna,* fortsätter assyrertågets väg i sydvästlig riktning över *U̯ādi Zimri* och förbi *Ḫirbet Ka‘kūl,* går över *U̯ādi Ḫalaf* och genom dälden mellan kullarna *el-Ḳu‘me* och *Rās el-Ḫamīs* och över östra sluttningen av *Rās el-Meḥu̯ara* mot sydväst samt når över västra sluttningen av *Rās eṣ-Ṣalāḥ* stora nordsydvägen blott ett litet stycke norr om *Rās el-Mašārif,* vars passhöjd den överskrider för att fortsätta mot Jerusalem.

Jesajas skildring av assyrernas antåg är full av profetisk glöd och fart, men samtidigt underbart verklighetstrogen. Från Aiat nalkas den fruktansvärde oemotståndligt, hinner Mikmas och ser framför sig det besvärliga passet på vars södra krön Geba ligger i mäktig höjd. Men i stället för att avskräckas lämnar den outtröttlige den hindrande trossen kvar, bemäktigar sig passet och når före natten Geba. Orterna närmast i hans väg gripas av fasa och fly, medan bävan sprider sig vida omkring. En våldsam stegring präglar här skildringen. Rama, som måste motsvara det nutida *er-Rām,* 1 Kon. 15: 17, jfr ovan sid. 41, och som ligger mera i väster något på sidan om den fruktansvärdes väg, bävar, och Sauls Gibea, som ligger längre söderut på vattendelarens ås dit hans tåg alltmer nalkas flyr, medan Gallim som ligger mitt i hans väg ropar högt i vånda, utan att kunna undkomma. Förträffligt passar det av Dalman ZDPV 1905: 172, PJB 1916: 52 f. för Gallim föreslagna läget vid *Ḫirbet Ka‘kūl,* jfr Macalister QS 1912: 77.

Från västra sidan av vägen vänder sig den profetiska skildringen österut. Dolt i sin dal aktar Laisa på vad som skall komma, medan Anatot, beklagansvärt genom sitt högre, blottade läge närmare härvägen, hotas av fördärvet. Även denna del av skildringen är synnerligen träffande, om Laisa såsom här förutsatts är att med Dalman ZDPV 1905: 172, PJB 1916: 53 f. söka vid *el-ʿĪsāu̯i̯e*. Anatot är det nutida *ʿAnāta*. Från Gallim vid *Ḫirbet Kaʿkūl* går tåget vidare över *U̯ādi Ḫalaf*. Befolkningen i orterna framför flyr. Madmena och Gebim söker Dalman vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* och *Šaʿfāṭ*, ZDPV 1905: 172, PJB 1916: 54. Raskt går fiendens tåg, som nu nått stora nordsydvägen, vidare på denna och från Nob på Spejarehöjden blickar han ut över Jerusalem, redo att giva det dråpslaget. Men då brytes den hotandes kraft.

Jesajas skildring ansluter sig såsom synes troget till landskapet, genom vilket härtåget drager fram, och är väl förtrogen med dess orter, vilkas stämning av bävan och skräck i skildringen synes stegras med närheten till erövrarens härväg, jfr Macalister QS 1912: 75. Under tåget från Geba mot vägskälet vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* nämnas Rama och Sauls Gibea tillsammans samt Laisa och Anatot tillsammans, vilket tydligen beror därpå att de båda förra orterna ligga västerut från vägen och de båda senare österut. Tydligen förutsättes också, att Rama ligger längre mot norr samt Sauls Gibea längre mot söder, och möjligen kan också, såsom här ovan visats, ur skildringen den antydningen utläsas, att Sauls Gibea legat närmare faran och vägen än Rama. Fiendetåget nalkas nämligen allt mer över *U̯ādi Zimri* och *U̯ādi Ḫalaf* vattendelaren närmast norr om Spejarehöjden, där, såsom den föregående undersökningen visat, Sauls Gibea måste legat. Anmärkningsvärt är i detta sammanhang, att intet annat Gibea i denna trakt nämnes än Sauls Gibea, och enär skildringen noggrant som det förefaller uppräknar alla hotade orter vid assyrernas väg, kan icke gärna mer än ett Gibea på Jesajas tid hava legat här. Om Gibea i Benjamin verkligen varit en särskild ort, skulle man väntat att finna även detta Gibea omnämnt av

Jesaja. Att staden skulle försvunnit efter sin förstöring vid domaretidens slut, är nämligen icke troligt, enär Benjamins stam under Sauls tid tager ledningen av Israels öden och alltså ej kunnat vara alltför försvagad. Slutsatsen måste därför bliva den, att endast ett Gibea legat på vattendelaren norr om Spejarehöjden, samt att detta Gibea, som genom Saul och hans konungadöme sedan kom att benämnas Sauls Gibea, var det gamla Gibea i Benjamin. Eljest torde det förhållandet icke kunna förklaras, att benämningen Sauls Gibea för Sauls egen tid användes så sällan, blott 1 Sam. 11: 4 och 15: 34, under det hans stad dock åtskilliga gånger måste åsyftas och 1 Sam. 10: 26, 22: 6 uttryckligen nämnes. Även därigenom har den jesajanska skildringen av assyrernas tåg mot Jerusalem stor betydelse för kännedomen om läget av Sauls Gibea, att den genom att uttryckligen skilja mellan Sauls Gibea, som måste vara ett benjaminitiskt Gibea, och Geba gör det omöjligt att låta de båda namnen beteckna samma ort, jfr ovan sid. 25, eller att fatta Gibea blott som benämningen på området närmast omkring Geba, Birch QS 1877: 105.

Utom de gammaltestamentliga berättelser, som omedelbart nämna Sauls Gibea, kan möjligen även berättelsen 2 Sam. 2: 12 f. om striden vid Gibeon mellan Davids härhövitsman Joab och den fallne Sauls härhövitsman Abner, försvararen av Isbosets rätt till Israels spira, lämna oss en fingervisning om i vilken trakt Sauls Gibea är att söka. En undersökning av denna text och den nejd vari den spelar, torde även av det skäl här försvara sin plats, att det 2 Sam. 2: 24 omnämnda *gib̲ʿat̮ ʾammā* också fattats som en ort med namnet *Gib̲ʿā*, Gibea, och sammanställts med det benjaminitiska Gibea, Sauls Gibea, jfr Birch QS 1882: 59. Härmed sammanhänger, att försöket att återfinna Sauls Gibea vid *Ḫirbet ʿAdāse* delvis stöder sig på denna text, varjämte den belyser förbindelserna från Benjamins hjärtpunkt österut.

För att vinna klarhet rörande förloppet av den i berättelsen 2 Sam. 2: 12 f. skildrade striden torde det vara nödvändigt att undersöka, genom vilka trakter striden fördes och vilken väg som varit den vikande Abners återtågsväg. Abner med Isbosets folk drog ut från Mahanaim i Ostjordanlandet, det saulidiska konungadömets sista stöd, till Gibeon och mötte där Joab med Davids folk. Detta Gibeon kan ej gärna vara något annat än Gibeon i Benjamin, det nutida *eǧ-Ǧīb*, en by i gynnsamt läge på en av kullarna vid högbergets västra rand och ej så långt söder om Bet-Horonvägen. Det förefaller som om en västlig, sannolikt obetydlig sidogren av nordsydvägen gått här förbi genom dalgångarna söderut och norrut, jfr ovan sid. 53, Dalman PJB 1912: 12. Striden, som blev ogynnsam för Abner och hans folk, tvang denne att söka draga sig tillbaka österut, för att över Jordansänkan nå östra Jordanlandet, och under tappra återtågsfäktningar hade han vid solnedgången "kommit till Ammahöjden, som ligger gent emot Gia, åt Gibeons öken till", v. 24. Stället har sina svårigheter, men utvägen att helt enkelt söka undkomma dessa genom att antaga, att 2 Sam. 2: 24—25 icke ursprungligen höra till detta sammanhang, tillbakavisar Budde med rätta. Själva svårigheten synes för övrigt vållas av uttrycket *midbar giḇʿōn*: "Gibeons öken", som knappast kan vara den riktiga läsarten. Något ökenartat område kan icke gärna förmodas i närheten av det forna Gibeon i bergsbygdens västra delar, vilka säkerligen på grund av sina gynnsamma klimatiska betingelser även då voro jämförelsevis väl odlade, jfr Dalman PJB 1912: 14. Dylika ökenartade områden, som enligt det gammaltestamentliga språkbruket betecknades som *midbār*, "ödemark", av ofruktbara, nakna kullar och dalar fylld oländig nejd, där nomaden finner ett sparsamt bete för sina hjordar men bonden varken regn eller dagg nog för sin åker, äro icke att söka i bergsbygden eller västerut därifrån utan österut. Förträffligt och åskådligt blir hela händelseförloppet, om läsarten *midbar giḇʿōn* v. 24 får anses som en förvanskning av ett ursprungligt *miḏbar gäḇaʿ*, en utväg som Budde med en viss tvekan föreslår. Att däremot i stället för *giḇʿōn* läsa *hai̯i̯ardēn* eller *hāʿ^{a}rāḇā* och redan här finna Jordansänkan åsyftad, dit Abner och hans män senare tågade under natten, jfr v. 29, är ytterst osannolikt. Att Geba här åsyftas göres troligt även av det förhållandet, att denna ort, såsom Dalman PJB 1912: 14 påpekar, säkerligen alltid behärskat landområdet mellan *U̯ādi Fāra* och *U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ*. Bästa utvägen är därför här att antaga, att i grundtexten ett *Gäḇaʿ* förvanskats till *Giḇʿōn*. En dylik misskrivning i den hebräiska texten vore ju ganska förklarlig, och för övrigt kan en rent saklig förväxling av ortnamnen föreligga, vilket flera gånger är fallet med de tre ortnamnen *Giḇʿōn*, *Giḇʿā* och *Gäḇaʿ*, jfr ovan sid. 25 f. När dessa texter nedskrevos och fingo sin slutliga textform, var kännedomen om de olika orternas läge knappast längre så levande och omedelbar, att den utan vidare kunnat förebygga dylika, i sig själva förklarliga misstag. Och enär striden enligt v. 12 f. börjar vid Gibeon, kunde det för en berättare eller textgranskare, som ej så noga kände till ortsförhållandena, ligga nära till hands att antaga, att den hårda striden vid Gibeon slutat med, att Abner och hans folk drivits undan åt en i närheten av Gibeon liggande ödemark.

Får alltså *midbar giḇʿōn* v. 24 ändras till ett ursprungligt *midbar gäḇaʿ*, Gebas öken, erhålles följande sannolika bild av stridens förlopp och återtågets riktning. Abner drog sig, när hans skara började svikta i striden mot Joab och Davids folk, utefter Bet-Horonvägen tillbaka österut mot trakten strax norr om *Tell el-Fūl* och fortsatte härifrån återtåget på den förbi platsen för det nutida *Ḫirbet el-ʿAdase* och *Rās eṭ-Ṭau̯īl* till *Ǧebaʿ* förande vägen. Förmodligen lyckades han, när han under flykten drog sig tillbaka över passhöjden vid *Tell el-Fūl*, att här uppehålla Joab och hans skara, så att återtåget utför passhöjdens sluttning österut ned förbi *Rās eṭ-Ṭau̯īl* tryggades. Här hade Abners läge eljest varit särskilt farligt. Men förmodligen ägde han just här vid passhöjden förmånen att under återtåget kunna stödja sig på någon välvilligt stämd och betydande benjaminitisk ort. Det är att förmoda, att befolkningen i de benjaminitiska städerna i allmänhet med vänliga känslor sågo sin förre stamfrändes och konungs härförare och hans folk samt redan under dagens strid lämnade Abner det understöd de kunde. Och när Abner med sitt folk under ständiga småstrider man mot man under återtåget hunnit till Benjamins östra gränsområde mot öknen, “samlade sig Benjamins barn tillhopa bakom Abner, så att de utgjorde en sluten skara, och intogo en ställning på toppen av en och samma höjd“, v. 25. Här lyckades Abner således hejda återtåget och samla de sina samt fick, såsom textens ordalydelse v. 25 låter förmoda, kraftigt understöd från de östra benjaminitiska gränsorterna, så att han i fast ställning på krönet av en höjd kunde invänta den förföljande Joab.

Här föreligger i v. 25 en textsvårighet, som vållas av de båda osäkra uttrycken *gī*^{a}*ḥ* och *ʿammā*, vilka båda fattats som ortnamn men misstänkts för att icke vara sådana utan i stället fördärvade textformer. Det berättas nämligen v. 24, huru under förföljelsen av Abner Joab och Abisai kommo “till Ammahöjden, som ligger gentemot Gia, åt Gibeons öken till“. Ammahöjden skulle, om “Gibeons öken“, såsom troligen är fallet, är en förvanskning av ett ursprungligt “Gebas öken“, vara att söka i gränstrakterna mot öknen österut från Geba, i närheten av ett ställe benämnt *Gī*^{a}*ḥ*, och Ammahöjden torde varit någon mera säregen och bekant ås eller kulle här i närheten. Namnet *Gī*^{a}*ḥ* måste i varje fall beteckna ett ställe eller en ort som var allmänt bekant. Någon stad med detta namn är dock ej känd från dessa nejder, och någon viktig ort för bebyggelse torde det knappast varit. Däremot finnes här ett ställe, som säkerligen var bekant vida omkring, nämligen den starka, rikt flödande källan *el-Fauu̯ār*. Det arabiska namnet betyder “den som låter framkvälla, den starkt framkvällande“, ett namn som passar förträffligt. Det kommer av roten *fu̯r*, som betyder “porla“, “framkvälla“. Samma språkliga rot skulle kunna förmodas i *ʿĒn Fāra*, det arabiska namnet på den västligaste och högst upp av de trenne i *U̯ādi Fāra* och *U̯ādi el-Ḳelt* framspringande källorna, *ʿĒn Fāra*, *el-Fauu̯ār* och *ʿĒn el-Ḳelt*. *Fāra* skulle då vara första stamformen av roten *fu̯r* och *Fauu̯ār* andra stamformen med kausativ betydelse. Detta skulle mycket väl överensstämma med det förhållandet, att *ʿĒn Fāra* är en rikt flödande källa, vars vatten är tillräckligt starkt för att bevattna den trånga dalens fruktgårdar och bilda en bäck ett gott stycke nedåt dalen, men dock i vattenrikedom och det framvällande vattnets fart långt överträffas av den vida starkare *el-Fauu̯ār*. En tolkning av *ʿĒn Fāra* som "Muskällan, Råttkällan", är icke så ovanlig bland araberna i trakten, och källans namn härledes då av *fāra,* mus, liten råtta, pl. *fīrān.* Men tolkningen av *ʿĒn Fāra* som "den framporlande" är dock även bland araberna känd. Och vid dessa båda källor, *ʿĒn Fāra* och i synnerhet *el-Fauu̯ār* samt deras nejd förknippas alltså för den arabiska befolkningen föreställningen om rikligt vattenflöde.

Denna föreställning om den eljest ödsliga och vilda, i den ökenartade bygden belägna klippdalens rikedom på flödande vatten torde haft sin motsvarighet i gammal tid. Och här finnes enligt Dalman, PJB 1912: 14, en anknytning för namnet *Gī*^{a}*ḥ* 2 Sam. 2: 24. Detta namn är en bildning av stammen *gi̯ḥ,* vars betydelse är "framkvälla, framporla" eller ännu starkare "framvälla". Namnet *Gī*^{a}*ḥ* måste alltså vara befryndat med *Gīḥōn,* namnet på Jerusalems stadskälla, som med gott flöde kväller fram i Kidrondalen vid foten av den äldsta stadens kulle. Ett av denna stam bildat namn *Gī*^{a}*ḥ* kan alltså icke gärna hava förbundits med någonting annat än med någon av de båda i denna trakt österut framspringande källorna, *ʿĒn Fāra* och *el-Fauu̯ār.* Och av dess båda källor torde blott den sistnämnda, *el-Fauu̯ār,* kunna komma i fråga, enär *ʿĒn Fāra* säkerligen icke kallats *Gī*^{a}*ḥ* utan av ålder torde burit samma namn som i våra dagar.

ʿĒn Fāra framspringer ett gott stycke västerut uppåt *Fāra*-dalen och har alltså genom sin närhet till Benjamins östra gränsstäder och i synnerhet Anatot säkerligen haft en viss betydelse för dessa. Liksom ännu i dag har helt visst befolkningen i Anatot och även Geba i *Fāra*'s källa tvättat sina kläder samt därifrån hämtat det friska vattnet för hushållet, när regnbrunnarna hemomkring mot sommarens slut började länsas och giva endast det grumsiga, dåliga bottenvattnet. För Jeremias hemstad har denna sprudlande källa säkerligen varit av stor betydelse, och motsatsen mellan dess friska flöden och de vid sommarens slut nästan tomma regnbrunnarna på sluttningarna kring Anatot med deras allt sämre vatten giver kraft och klarhet åt profetens från Anatot ord, när han klagar över att den levande källan övergives för självgjorda brunnar, som giva endast föga och uselt vatten, Jer. 2: 13. Säkerligen har Jeremia ofta vandrat över åkerfälten österut från sin hemstad och nedför *U̯ādi Fāra*'s branta dalvägg till källan och dess klyftrika dalgång samt den ort som låg på *Tell Fāra,* den gamla stadskullen ungefär en kilometer österut från källan på dalens norra sida. På denna stadskulle låg säkerligen det benjaminitiska Para, Jos. 18: 23, vilket troligtvis åsyftas Jer. 13: 4, 6, jfr Dalman PJB 1912: 14, 1913: 10, 1914: 22 f., Guérin, Judée 3: 71 f. samt ovan sid. 82. Dalens och källans nutida namn *Fāra* torde därför säkrast härledas från det gamla *Pārā* av stammen *pri̯* i betydelsen “framspira“, “framkvälla“.

Namnet *Gī^{a}ḥ,* “framkvällning, källflöde“, torde alltså icke varit knutet det gamla Para och dess källa utan till den andra ännu rikare källan i denna trakt, nämligen *el-Fauu̯ār.* Denna källa var alltså det *Gī^{a}ḥ,* i vars närhet Abner och hans män stannade och lyckades få vapenstilleståndet med den förföljande Joab. Ammahöjden, där de flyende samlade sig, torde få sökas på en av de tre höjderna, som kröna åsen mellan *U̯ādi Fāra* och *U̯ādi eṣ-Suu̯ēnīṭ,* här benämnda *U̯ādi el-Ḳalābis* och *U̯ādi el-Ṛazāl,* Dalman PJB 1912: 14, och Dalman föreslår den västligaste av dessa höjder, *el-^{e}Ḳrēn,* strax ovanför och norr om det gamla Paras kulle. Vad själva uttrycket Ammahöjden, *gib̠ʿaṯ ʾammā,* beträffar, är det möjligt att detta med Dalman PJB 1912: 14 bör fattas som textförvanskning och i enlighet med v. 25 *ʾ^{a}ḡuddā ʾăḥāṯ* läsas *gib̠ʿā ʾăḥāṯ*: “en kulle“. Härmed skulle visserligen också en höjd åsyftas, men blott i allmänhet en bland nejdens talrika andra höjder utan att särskilt namngivas.

Med denna tolkning av namnet *Gīᵃḥ* torde det ej längre behöva betraktas som en misstänkt textform. Oberättigad blir därför Nowacks slutsats: “Der Fehler steckt in *Gīᵃḥ*, das hier wenig wahrscheinlich ist, da dies uns ganz unbekannte *gi̯ḥ* sich nicht zur nähern Bestimmung der Lage von *ʾmh* eignet“. Onödigt och oriktigt blir med denna uppfattning av *Gīᵃḥ* även försöket att med anledning av LXX Γαί ὁδόν läsa *gē haddäräḵ*, jfr Kittels text, eller att stryka *gi̯ḥ*. Om *Gīᵃḥ* är att söka vid källan *el-Fauu̯ār* kan vidare såsom nämnt läsarten *däräḳ midbar gib῾ōn* icke bibehållas utan *Gib῾ōn* måste här utbytas mot *Gäba῾*. Alldeles omöjligt är vidare att med Birch QS 1882: 59, 1913: 40 f. söka *gib῾aṯ ʾammā*, Ammahöjden, vid *Ḫirbet ῾Adāse* samt fatta *gib῾aṯ ʾammā* som “the Gibeah or hill of the chief city“ och alltså sammanställa Gibea i Benjamin med Ammahöjden.

Abners återtåg torde alltså, enligt den här framlagda uppfattningen av stridens förlopp, från Gibeon följt Bet-Horonvägen till *Bāb el-Mu῾allaḳa* samt därifrån över passhöjden norr om *Tell el-Fūl* och förbi det nutida *Ḫirbet el-῾Adase* gått vidare bortåt *Ǧeba῾*. Härifrån fortsattes återtåget vidare över *Sahᵉl Ǧeba῾* åt sydöst till *U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ënīṭ* och följde sedan södra randen av denna dal samt av *U̯ādi Fāra* och *U̯ādi el-Ḳelt* nedåt Jordansänkan.

Att Abner, när striden började gå olyckligt för honom och hans folk, drog sig tillbaka i denna mera östliga riktning och ej från Bet-Horonvägen slog in på stora nordsydvägen norrut för att rädda sig undan till Betel samt sedan därifrån fortsätta återtåget längre norrut eller genom öknen åt sydöst, kan utom förföljelsens iver och den vikandes nödtvungenhet att taga första bästa öppna återtågsväg möjligen äga även en annan orsak. Om i närheten av Bet-Horonvägens utmynning i stora nordsydvägen vid *Bāb el-Mu῾allaḳa* en fast benjaminitisk stad fanns med en mot Sauls minne och hans sons stridsmän välvilligt stämd befolkning, hade en dylik stad för den vikande Abner såsom redan förut påpekats varit en utmärkt stödjepunkt, som han icke gärna underlåtit att söka begagna. I den gammaltestamentliga berättelsens text nämnes visserligen ingenting därom. Men enär, såsom förut visats, enligt andra gammaltestamentliga texter Sauls Gibea är att söka i den trakt, genom vilken Abner enligt här framställda förmodan alltjämt fäktande drog sig tillbaka, ligger det nära till hands att antaga, att just Sauls egen huvudstad, som även nu torde varit den viktigaste och starkaste staden i Benjamins land, varit den stödjepunkt i Abners rygg, som han litade till för att där möjligen hejda sitt återtåg. Han kunde visserligen icke hålla sig kvar ens där, men han lyckades dock förmodligen något hejda förföljarna och först mot kvällningen hade han, med sin styrka någorlunda i behåll, drivits undan till Benjamins östra gränsområde. Utan att omedelbart nämna Sauls Gibea kan alltså möjligen berättelsen i 2 Sam. 2: 12 f. lämna en antydan om, att denna stad var att söka i närheten av det ställe, där västerifrån Bet-Horonvägen och österifrån Geba-vägen utmynnade i stora nordsydvägen alltså fullkomligt i samma nejd, där Gibea i Benjamin är att söka, jfr ovan sid. 45. Om den förmodan som Budde framkastar är riktig, att Joab med Davids folk måhända kallats till hjälp av gibeoniterna mot Abner och hans skara samt Joabs seger delvis får tillskrivas gibeoniternas bistånd i striden, torde den förmodan vinna i styrka som här ovan uttalats, att Abner räknade med det benjaminitiska Gibea som en stödjepunkt i sin rygg och vid återtåget drog sig tillbaka däråt.

4.

Gibea hos Josefus, Eusebius och Hieronymus.

För senare tids uppfattning rörande läget av Sauls Gibea finnes ett viktigt belägg hos Josefus i hans skildring av romarnas framryckning mot Jerusalem till stadens belägring under det stora judiska upproret. Det heter på detta ställe De Bello Judico V: 51 (II: 1) om Titus efter hans uppbrott från Gofna, det nutida *Ǧifna:* "ἔνθα μίαν ἑσπέραν αὐλισάμενος ὑπὸ τὴν ἕω πρόεισι, καὶ διανύσας ἡμέρας σταθμὸν στρατοπεδεύεται κατὰ τὸν ὑπὸ Ἰουδαίων πατρίως Ἀκανθῶν αὐλῶνα καλούμενον πρός τινι κώμῃ Γαβὰθ Σαοὺλ λεγομένῃ, σημαίνει δὲ τοῦτο λόφον Σαούλου, διέχων ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων ὅσον ἀπὸ τριάκοντα σταδίων.“

Vad först formen Γαβάθ Σαούλ beträffar, återgiver Josefus här tydligen ett namn *Gib̠ʿat̠ Šāʾūl*, vilket vid denna tid synes hava varit den gängse benämningen på en ort som av den dåtida traditionen utpekades som det gamla Sauls Gibea. Orten kallas av Josefus κώμη, det vanliga uttrycket för en mindre ort på landet, och härav framgår alltså, att här då för tiden ännu funnits en bebyggd ort, som bevarat namnet Sauls Gibea. Om dess läge säger Josefus, att den låg på ett avstånd från Jerusalem av omkring 30 stadier, alltså knappa 6 km. Hagemeyer förmodar ZDPV 1909: 11, att Josefus avståndsuppgift här är något för rikligt tilltagen och tänker sig ungefär 25 stadier som det verkliga avståndet från Jerusalem till det av Josefus omnämnda Sauls Gibea. Om detta är riktigt och Josefus uppgift alltså skulle i själva verket tyda på ett avstånd av endast omkring 5 km. norrut från Jerusalem, torde dock *Tell el-Fūl* lika väl kunna komma i fråga för Sauls Gibea hos Josefus som det av Hagemeyer förslagna *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt*. Men frågan är, om icke Josefus avståndsuppgifter måste tagas mera ungefärliga. Det torde därför vara omöjligt att i detta fall eller eljest i allmänhet lägga dylika uppgifter av Josefus till grund för så ytterligt noggranna avståndsberäkningar som Hagemeyer gör ZDPV 1909: 11 eller Féderlin RB 1906: 266 f., jfr Möller ZDPV 1915: 50. Vidare torde omedvetet tanken på det romerska lägret, som förmodligen måste sökas något längre norrut, gjort att Josefus föreställt sig ett jämförelsevis stort avstånd kvar att tillryggalägga fram till Jerusalem.

Om läget av det romerska lägret lämnar Josefus uppgiften att detta slogs “κατὰ τὸν ὑπὸ Ἰουδαίων πατρίως Ἀκανθῶν αὐλῶνα καλούμενον“. αὐλῶν betecknar en öppen plats mellan bergen, alltså ett litet fält eller en bred och jämn dalgång. Närmast till hands ligger då att tänka på fältet strax norr om nordsydvägens och Bet-Horonvägens förgrening vid *Bāb el-Muʿallaḳa*, *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine*, samt *U̯ādi ed-Damm*'s därmed förbundna övre lopp. Här finns utrymme nog för en stark krigshär att slå läger. Stället var också lämpligt valt för en här, som väntade förstärkningar på Bet-Horonvägen, jfr Birch QS 1911: 103. Josefus berättar nämligen, att före uppbrottet till Spejarhöjden en legion tillstötte från Emmaus, "αὐτῷ συνέμιξε διὰ νυκτὸς τὸ ἀπὸ τῆς Ἀμμαοῦς τάγμα", De Bello Judico V: 67 (II: 3). Vid *U̯ādi ed-Damm*'s övre lopp och *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* torde alltså "Törndalen" eller "Tisteldalen" hos Josefus få sökas, även om något språkligt samband mellan namnen ej kan anföras som stöd härför. Att med Birch QS 1911: 108 fatta ἀκανθῶν som misskrivning i grekisk majuskelskrift för αἱμάτων samt så finna det nutida namnet *U̯ādi ed-Damm* motsvaras av ett äldre, hebräiskt namn "Gai-Dummim" och vidare sammanställa detta med *gdʿm* Dom. 20: 45, torde vara en omöjlig utväg, jfr ovan sid. 37. Lika utsiktslöst är försöket att bestämma läget av "Törndalen" hos Josefus genom att sammanställa detta namn med det nutida *U̯ādi eṣ-Suu̯ēnīṭ*. Att tolka *ṣuu̯ēnīṭ* som diminutivum av *sunṭ*, det arabiska namnet på ett par akaciearter, jfr Dinsmore-Dalman, Die Pflanzen Palästinas 36, är enligt Dalman ZDPV 1905: 174 icke tillrådligt, enär de vilda palestinska akaciearterna icke förekomma längre norrut i Jordansänkan än upp emot norra ändan av Döda havet samt enär det palestinska namnet på dessa arter är *ṭalḥ*, icke *sanṭ*. Att sammanställa dalgångens nuvarande namn med det hebräiska *snh*, tornväxt, taggig ökenväxt, är enligt Dalman också osäkert, men den växtart, varav något enstaka exemplar i så fall kunde givit upphov till namnet, vore närmast det vasstorniga kristtornträdet, Zizyphus Spina-Christi. Såväl namnet *U̯ādi eṣ-Suu̯ēnīṭ* som det forna namnet på klippan däri 1 Sam. 14: 4, *sännā̆*, finner Dalman därför svåra att tillfredsställande förklara, ZDPV 1905: 175. Det förtjänar i detta sammanhang anmärkas, att LXX använder ἄκανθαι som översättning av det hebräiska *ḳōṣ*, varmed ett vanligt och besvärligt stingande ogräs betecknas, jfr Gen.

3: 18, Matt. 13: 7, Mark. 4: 7, Luk. 8: 7. Förmodligen är denna ogräsart densamma som den nutida arabiska befolkningens *kūṣ,* Carthamus glaucus v. syriacus, ett ytterligt vanligt ogräs, jfr Dalman, Orte und Wege Jesu 239. Om ἄκανθαι här av Josefus användes för att beteckna denna ogräsart, eller i allmänhet de stingande och snärjiga palestinska ogräsen, skulle med “Törndalen“ ett fält betecknas, som var känt för sin rikedom på besvärliga och stingande ogräs. I varje fall torde det, även om man livligt instämmer med Hauser QS 1910: 286 i hans anklagelse mot Josefus för otillförlitliga avståndsuppgifter, vara orättvist mot Josefus att så tolka hans uppgift om “Törndalen“ vid Sauls Gibea, att han “brings this place into connection with the Valley of Thorns, which was near Geba“. Säkrast torde vara att låta benämningen Törndalen stå för Josefus egen räkning samt tänka sig det romerska lägret såsom redan nämnts i *U̯ādi ed-Damm's* övre, breda och jämna dalbotten, av vilken på södra sidan *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* utgör en utvidgning.

För kännedomen om läget av den ort, som Josefus kallar Γαβάθ Σαούλ, torde de romerska milstenarna vara av betydelse. Att döma av de två vid *Šaʿfāṭ* funna milstenarna, som bära inskrifter med Nervas och Trajanus namn, jfr Thomsen ZDPV 1917: 75, försågs visserligen romarvägen mellan Aelia Capitolina och Neapolis med milstenar först under dessa kejsare, men vägen hade dock samma sträckning som på Josefus tid. Betydelsefullt är därför i detta sammanhang, att en romersk milsten förmodligen påträffats vid *ʿAḳabet en-Nafāḳ* strax nedanför *Tell el-Fūl* på dess nordvästra sida. Stenen, som saknar inskrift, är 0,50 m. i diameter. Fyndet beskrives av Vincent, RB 1901: 99, som förmodar att detta är fjärde milstenen norrut från Aelia Capitolina. Den tredje milstenen skulle stått vid vägen mitt emot *Šaʿfāṭ* och den andra, som också saknade inskrift, på passhöjden vid *Rās el-Mašārif.* Första milstenen skulle då stått ungefär vid *Šeḫ Ǧarāḥ* strax nordöst om Amerikansk-svenska koloniens stora hus. Sannolikt utgick, enligt Dalman, den romerska milräkningen från Jerusalems norra stadsport såväl norrut som västerut, österut och även söderut på den väg, som förbi Herodespalatsets lämningar ledde över dalen vid det nutida *Ǧūrat el-ʿEnnāb* samt på västra dalkrönet vidare söderut mot Betlehem. Möjligen hade den pelare, som på Madabakartan finnes utmärkt vid norra stadsporten och som förmodligen förorsakat dess benämning Pelarporten, *Bāb el-ʿAmūd,* en föregångare i kejsartidens Aelia Capitolina med syftet att tjänstgöra som utgångspunkt för den romerska milräkningen på dessa vägar. Om avståndet mellan två milstenar, milia passuum, beräknas till i allmänhet ungefär 1,472 km., Thomsen ZDPV 1917: 10, eller 1,480 km., Vincent RB 1901: 99, skulle fjärde milstenen utvisa ett avstånd från Jerusalem av omkring 5,900 km., och om härvid medräknas att denna fjärde milsten står något norr om *Tell el-Fūl,* skulle alltså Josefus uppgift om att Γαβάθ Σαούλ låg 30 stadier från Jerusalem enligt den föregående framställningen hänvisa till i det närmaste samma ställe som senare den fjärde milstenen. Och härav torde med tämligen stor säkerhet kunna slutas, att Γαβάθ Σαούλ av Josefus, i synnerhet om han själv inlägger en verklig mening i sin tolkning λόφος Σαούλου, sökes på den enda kulle som finnes här närmast söder om milstenen, nämligen *Tell el-Fūl.*

Anmärkningsvis torde det förtjäna nämnas, att ett stycke norr om passhöjden vid Skopus en romersk milsten ligger kvar, förmodligen densamma som Vicent RB 1901: 99 betecknar som “Colonne sans inscription; Milliaire n:o II déplacé“. Vicent förmodar, att pelarstycket verkligen är en romersk milsten samt att denna ursprungligen stått “sur la crête du Scopus, non loin de la citern“. Även enligt Dalman skulle pelarstycket vara en romersk milsten, som ursprungligen stått vid romarvägen på Skopus, där förbindelsevägen över Oljebergskedjan förenade sig med denna. Likaså förmodar Dalman, att möjligen de två enkla pelarfötter eller kragstenar, som nu ligga invid *Bīr el-Mašārif,* cisternen på passhöjden vid Skopus strax väster om vägen, kunna härstamma från romerska milstenar, PJB 1916: 43. De förefalla emellertid vara väl små härför. Av en viss betydelse är i detta sammanhang vad bönder i *Šaʿfāṭ* berättat mig, nämligen att förr en *ʿamūd*, pelare, stått vid *Bīr el-Mašārif*. Något närmare om denna pelare, som förmodligen var den romerska milstenen härstädes, visste de icke men satte den i något slags samband med *Bāb el-ʿAmūd*, Pelarporten, Damaskusporten, i Jerusalem.

Det torde likaledes förtjäna nämnas, att det blott är en tillfällighet som gjort, att den nyssnämnda stenen ännu ligger kvar. Fotografen Erik Mattsson i Amerikansk-svenska kolonien i Jerusalem berättade nämligen vid en vandring därförbi, att han och ett par andra av kolonisterna strax före kriget fått se stenen, och i tanke att den var blott ett pelarskaft som kommit att ligga här ämnat forsla den hem till kolonien för att i dennas trädgård användas som ställ för en större blomkruka. Men avsikten kom aldrig att utföras. Ej heller under kriget, då stenarna i närheten användes för bygget av den engelska fältbanan, som från *Rās el-Mašārif* följer landsvägen uppåt trakten söder om *el-Bīre*, skadades den gamla milstenen. Men enär den dock kanske snart är försvunnen, torde en kort beskrivning här försvara sin plats. Stenen, som ligger strax på östra sidan om gamla vägen, är av hård kalksten och saknar som det stora flertalet romerska milstenar inskrift. Stenen består blott av ett rundat stycke, likt ett pelarskaft. Dess längd är 1,10 m. och dess genomskärning i toppändan 0,47 m. samt vid brottet i nedre ändan 0,53 m. I toppändan prydes stenen av ett par runda lister, av vilka den övre är 0,07 m. bred och den undre 0,05 m. Frånsett den avbrutna nedre ändan är milstenen ganska väl bibehållen.

Efter Josefus omnämnes Sauls Gibea av Eusebius i hans Onomastikon, men utan någon närmare uppgift om dess läge. Eusebius nämner i sin för övrigt något besynnerliga beskrivning av Ajalons läge “Γαβαὰ καὶ Ῥαμαὰ πόλεις Σαούλ“. Γαβαά kan här ej gärna åsyfta någon annan ort än Sauls Gibea, och med Ῥαμαά torde det nordbenjaminitiska Rama menas, det nutida *er-Rām*, jfr ovan sid. 70. Samuels Rama betecknar Eusebius nämligen med namnformen Ἀριμαθία eller

ʼΑριμαθαία, jfr ovan sid. 69. Om Sauls Gibea förutsätter Eusebius allså här, att detta legat i närheten av det nordbenjaminitiska Rama, men nämner för övrigt ingenting om dess läge. I sin beskrivning av Γαβαθών, Gibbeton, Jos. 19:44, omnämner Eusebius bland orter med snarlika namn även “Γαβαθὰ κλήρου Βενιαμίν, ἔνθα ἦν ὁ οἶκος Σαούλ“, men lämnar ingen antydan om var det legat. Som beläget πλησίον Γαβά beskriver Eusebius också Βααλθαμάρ Dom. 20: 33, men uttrycket säger ingenting om var Eusebius tänkt sig detta Γαβά, som måste åsyfta Gibea i Benjamin. Det förefaller alltså, som om Eusebius ej hade något särskilt intresse för det gamla Gibea, vilket han dock känner till som Sauls stad. För den dåtida traditionen om dess läge äro därför Eusebius upplysningar ej av särskilt värde.

Från Madabakartan har Sauls Gibea alldeles försvunnit. På det ställe söder om det nordbenjaminitiska Rama, där Sauls Gibea måste legat, har Madabakartan visserligen ett ΓΑΒΑΩΝ, men detta kan trots läget söder om ΡΑΜΑ, i stället för mera väster därom, ej beteckna något annat än Gibeon, det nutida *eǧ-Ǧīb.*

En värdefull antydan om den äldre kristna traditionen rörande Gibeas läge lämnar Hieronymus i sin skildring av den heliga Paulas pilgrimsfärd. Det heter där: Atque inde proficiscens ascendit Bethoron inferiorem et superiorem, urbes a Salomone conditas et uaria postea bellorum tempestate deletas, ad dextram aspiciens Aialon et Gabaon, ubi Iesus, filius Naue, contra quinque reges dimicans soli imperauit et lunae et Gabaonitas ob dolum et insidias foederis inpetrati in aquarios lignariosque damnauit, inGabaa urbe usque ad solum diruta paululum substitit recordata peccati eius et concubinae in frustra diuisae et tribus Beniamin bis trecentos uiros propter Paulum apostolum reseruatos. Quid diu moror? ad laeuam mausoleo Helenae derelicto, quae Adiabenorum regina in fame populum frumento iuuauerat, ingressa est Hierosolymam“, Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae, Epitaphium Sanctæ Paulæ uti Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum.

Om den heliga Paula berättar Hieronymus alltså, att hon kommit över Bet-Horon och sett Ajalon och Gibeon på höger hand samt vilat vid Gabaa, varefter hon förbi Kungagravarna, *Ḳubūr es-Salāṭīn,* färdas in till Jerusalem, som hon alltså når vid Damaskusporten. Hennes väg är fullt tydlig, den gamla Bet-Horonvägen som norr om Gibeon, det nutida *eǧ-Ǧīb*, går österut och på fältet *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* vid *Bāb el-Muʿallaḳa* nordnordväst om *Tell el-Fūl* förenar sig med den stora nordsydliga vägen söderut mot Jerusalem, Av de orter, som den heliga Paula såg under färden mellan Bet-Horon och Jerusalem, nämnas särskilt Ajalon, varmed förmodligen hela slätten med detta namn åsyftas jämte byn *Jālo*, samt Gabaon, Gibeon, alltså vid denna tid en bebyggd ort, och Gabaa vilket av Hieronymus sammanställes med det gamla för sina synder förstörda Gibea i Benjamin. Ajalon och Gabaon såg den heliga Paula på höger hand och alltså på södra sidan av vägen. Gabaa, som tydligen återgiver den grekiska namnformen Γαβαά, förutsättes troligen i närheten av vägen, enär den heliga Paula där rastar, men dess läge angives ej närmare. Förmodligen innebär Hieronymus kraftiga uttryck "förstört ända till marken", att inga betydande ruiner funnos vid Gabaa, sannolikt emedan orten varit obetydlig. Men platsen där Gabaa legat måste dock varit allmänt bekant och igenkännlig. Och Hieronymus skildring av den heliga Paulas färd från trakten av Gibeon till Jerusalem synes giva vid handen, att det förstörda Gabaa varit den märkligaste och väl mest i ögonen fallande platsen invid vägen mellan dessa båda orter.

Hieronymus skildring av pilgrimsfärden genom det gamla Benjamins område torde alltså innebära en antydan därom att vid denna tid, omkring år 400 e. Kr., det gammaltestamentliga Gibea i Benjamin sökts invid vägen mellan Gibeon och Jerusalem, samt att orten vid denna tid ej mer beboddes utan var blott ett ruinställe. Troligen kan även den slutsatsen dragas ur hans skildring, att detta Gibea, som tydligen sökts i närheten av vägen och varit en i ögonen fallande plats, legat på någon vitt omkring synlig kulle invid vägen.

5.

Judenybygget Sauls Gibea.

Det torde slutligen i detta sammanhang förtjäna nämnas, att under senaste tiden ett judiskt nybygge uppstått utanför Jerusalem med det historiska namnet *Gib̠ʿaṯ Šāʾūl*, Sauls Gibea. Nybygget är beläget vid den gamla vägen västerut från Jerusalem på höjden sydväst om *U̯ādi Bēt Ḥanīna*'s sydliga tvärdal vid *Lifta* och gör så till vida skäl för namnet Gibea som det är högt beläget på åsen. Med det gamla Sauls Gibea har dock detta nybygge intet som helst historiskt samband. Det grundades enligt vad en judisk sagesman som bodde i närheten berättade mig, för ungefär tio eller tolv år sedan av en judisk köpman, som förvärvade ett jordområde där och kallade det tilltänkta nybygget *Gib̠ʿaṯ Šāʾūl* efter sin fader *Šāʾūl*. Området bebyggdes hastigt, så att nybygget före kriget bestod av ett fyrtiotal hus. Under striderna väster om Jerusalem kom emellertid nybygget att ligga i stridslinjen och led svåra skador, så att åtminstone hälften av dess hus sönderskötos, och ännu har intet väsentligt gjorts för att åter uppbygga det förstörda.

Boplatser som komma i fråga för Sauls Gibea.

Såsom den föregående undersökningen av de gammaltestamentliga historiska texterna visat, torde Sauls Gibea vara samma stad som eljest kallas Gibea i Benjamin, Guds Gibea eller i allmänhet Gibea. Och texterna synas tyda på, att denna stad legat invid eller i omedelbar närhet av stora nordsydvägen ett gott stycke norr om Oljebergskedjans nordvästliga utlöpare, den gamla Spejarehöjden, bland de toppar och åsar, som här kröna den tämligen skarpt mejslade vattendelaren, samt mellan vägskälen vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* och *Bāb el-Muʿallaḳa*. Möjligen låta de undersökta texterna sluta till, att staden ungefär legat drygt två kilometer norrut från denna ås vid nordsydvägen.

Här i denna nejd förutsätta alltså de gammaltestamentliga texterna Sauls Gibea. Och bland de gamla boplatser, som finnas härstädes på vattendelarens kam och sluttningar eller i dess närhet, gäller det alltså att leta ut den, som bäst motsvarar texternas förutsättningar om den förste israelitiske konungens huvudstad. Här såsom i de flesta trakter i Palestina är det ingen svårighet att finna boplatser, som vittna om tidigare bebyggelse, och svårigheten är för forskningen egentligen blott att välja mellan dem som finnas. Valet måste grundas på en noggrann undersökning av själva boplatsens allmänna läge och försvarsmöjligheter, vattentillgång och förbindelseleder samt övriga livsmöjligheter. På boplatsen befintliga fornminnen äro också ytterligt viktiga bevis rörande dess ålder och historiska betydelse. Om allt sådant, som kan tjäna att tyda den gamla boplatsens gåta, sammanställes, kan i många fall en sannolik slutsats dragas om dess förgångna.

Uppgiften blir alltså att från dessa synpunkter undersöka de i ovannämnda trakt befintliga boplatserna. Vid denna undersökning behandlas i den följande framställningen först de boplatser som ligga nordväst och väster om vattendelaren, därefter de som ligga åt nordost och slutligen de på själva vattendelaren belägna. Härigenom torde undersökningen i stort sett gå från boplatser, som genom sitt läge och sina fornlämningars art mindre lämpa sig för det gamla benjaminitiska Gibea till mera sannolika. Att strängt genomföra någon grundsats för den ordning, i vilken boplatserna behandlas, torde visa sig svårt, och enklast torde därför det här följda sättet vara att taga dem ungefär så som de ligga vid en vandring genom det av de undersökta gammaltestamentliga texterna förutsatta området. Att en sådan vandring kan tänkas gjord även på annat sätt är givet, men viktigast är att ingen boplats som kan komma i fråga för Sauls Gibea lämnas obeaktad utan alla verkligen upptagas till undersökning.

I den följande framställningen behandlas alltså de undersökta boplatserna i följande ordning: *Ḫirbet ʿAdāse*, *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt*, *er-Rās*, *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ*, *Šaʿfāṭ*, *Zētūn Mišʿal*, *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl*, *Ḫirbet el-ʿAdase*, *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*, *Tell el-Fūl*. Några andra boplatser än dessa finnas icke inom det område, där texterna förutsätta det gamla benjaminitiska Gibea.

1.

Ḫirbet ʿAdāse.

Av de boplatser, som föreslagits för Sauls Gibea, är *Ḫirbet ʿAdāse* den längst norrut belägna. Denna boplats ligger på en 794 m. hög kulle uppåt Benjamins nordgräns ungefär 2 km. sydväst om *er-Rām* samt ungefär 3 km. ostsydost från *eǧ-Ǧīb*. det forna Gibeon, samt ungefär 3 km. nordväst om *Tell el-Fūl*. *Ḫirbet ʿAdāse*'s något långsträckta kulle höjer sig i nordvästlig-sydöstlig riktning över ett omgivande system av för judeiska förhållanden jämförelsevis breda dalar och lägre sluttningar eller kullar. Hela nejden tillhör Medelhavets vattenområde och avbördar sig i sydvästlig riktning sin nederbörd genom *U̯ādi ed-Damm*. Själva åsen sänker sig med tämligen långsamma sluttningar i söder ned emot *U̯ādi ed-Damm*'s breda och jämna dalgång, och i norr mot den jämförelsevis breda dalgången *U̯ādi ʿAdāse*. I väster däremot är sluttningen brantare och full av klippiga hällar och stupar ned emot en däld, vars västra sluttning bildas av *Ḫirbet Ballūṭ*'s höjd. Mot nordväst bildar *Ḫirbet ʿAdāse*'s ås en genom tvenne små inskärningar utmärkt mindre kulle, innan den sänker sig ned emot dälden. Själva toppen av *Ḫirbet ʿAdāse*'s kulle utgöres av en rundad, något avlång, jämn yta med en längd av inemot 100 m. Tillräckligt utrymme skulle alltså finnas här för en forntida ort, och det är knappast riktigt att som Masterman säga: “The actuel summit is far too small for a city and the plateau of lower ground around is, on the other hand, in its entirety too extensive for any very ancient fortified site“, QS 1913: 135.

Sidorna av *Ḫirbet ʿAdāse*'s ås erbjuda, utom i väster, tämligen jämna och ej alltför branta sluttningar med de i den västjordanska bergsbygden vanliga jordterrasserna. Närmare toppen finnas sträckvis på södra sluttningen några klippavsatser, som avsevärt försvåra tillträdet till denna, och givetvis kunde dessa klippavsatser utbyggas till ett starkt hinder för en angripare. Även de vanliga jordterrasserna kunde på liknande sätt utbyggas till goda försvarsmurar. I våra dagar nås toppen på en väg, som från sydöst vid kullens fot slingrar sig uppåt dess östra krön, och här synes även i forna tider kullens topp lättast varit tillgänglig. En stad på en dylik kulle erbjöd efter forntida förhållanden goda försvarsmöjligheter. Det fristående läget med höga om ock ej alltför branta sluttningar åt alla sidor samt möjligheten att överblicka de lägre åsarna och dalarna i omnejden gjorde det möjligt att i tid märka en anfallande fiende samt att med jämförelsevis fåtaligt manskap avslå anfallet, som hade svårt att med full kraft gå uppför sluttningarna ända upp mot krönet. Ävenså kunde från en stad i dylikt läge vägarna vid foten av dess kulle väl behärskas och därmed den kringliggande nejden. *Ḫirbet ʿAdāse* äger alltså ur försvarssynpunkt ett förmånligt läge.

Även dess förbindelseleder voro goda. Till den gamla nordsydvägen, som från *Bāb el-Muʿallaḳa* går över *U̯ādi ed-Damm*'s övre lopp uppåt västra foten av *er-Rām*'s ås, är från *Ḫirbet ʿAdāse* kortaste avståndet ungefär 1,5 till 1,3 km. Strax söder och sydväst om *Ḫirbet ʿAdāse* löper Bet-Horonvägen utmed foten av dess ås, och från denna väg grenar sig på den lilla passhöjden mellan *Ḫirbet Bīr er-Raṣāṣ* i norr och *Ḫirbet Ballūṭ* i söder en mindre väg, som genom *U̯ādi ʿAdāse,* den tämligen breda dalen norr om *Ḫirbet ʿAdāse,* leder över till nordsydvägen och når denna nära *Ḫarāib er-Rām* en knapp kilometer sydväst om *er-Rām* nära vägskälet, där från nordsydvägen en östlig biväg tager av för att från *er-Rām* leda vidare österut till Benjamins östra gränstrakter och med sina förgreningar nå *Ḥezme, Ǧebaʿ* och *Muḫmās,* jfr ovan sid. 40 f. Ännu en förbindelse med nordsydvägen äger *Ḫirbet ʿAdāse* genom en obetydlig väg, som från det ställe sydöst om dess kulle, där Bet-Horonvägen korsar bäckgången i *U̯ādi ed-Damm,* följer södra sidan av denna dals bäckbädd och når nordsydvägen ungefär 0,5 km. rakt väster om *Ḫirbet Erḥa.* Mot sydväst har *Ḫirbet ʿAdāse* ännu en förbindelseled i en mindre väg över det nutida *Bēt Ḥanīna* söderut mot *Lifta* och mot Jerusalem. *Ḫirbet ʿAdāse* hade alltså goda förbindelser åt olika håll. Det var lätt att därifrån på olika sätt nå stora nordsydvägen samt att komma västerut eller österut.

Trakten närmast omkring *Ḫirbet ʿAdāse* erbjuder jämförelsevis goda livsmöjligheter. Kullen, på vars topp boplatsen ligger, har mot söder, öster och norr tämligen sakta fallande sluttningar, som kunna odlas. På södra sidan klättra i våra dagar vingårdar och fikonlundar samt på östra och norra sidorna vingårdar ända upp till den jämna toppen, som även äger mylla nog för fikonträd och rankor mellan stenrösena. Åsens västra och brantare sluttning däremot är fylld av klippiga hällar. Redan själva kullen erbjuder alltså goda möjligheter till fruktodling, och de omgivande dalarna torde lämnat en på kullen belägen ort tillräckliga åkerfält för odling av brödsäd och foderväxter, främst vete och korn. En stad, som legat här, hade nämligen behärskat *U̯ādi ed-Damm*, den breda och myllrika dalen söderut mot det nutida *Bēt Ḥanīna*, samt den likaledes breda och myllrika *U̯ādi ʿAdāse*, dalsänkan norr om boplatsens kulle. Även de båda smärre dalarna i väster och öster erbjödo möjlighet till sädesodling. På åkerfälten i dessa omgivande dalar kunde också oliver med fördel odlas. En stad här vid *Ḫirbet ʿAdāse* måste alltså varit gynnsamt ställd med hänsyn till möjligheten att inom eget område kunna avvinna sin närmaste omgivning även för en jämförelsevis talrik befolkning nödvändiga livsmedel.

Vattenfrågan torde däremot varit värre att lösa i denna källfattiga trakt. De närmaste källorna finnas vid *eğ-Ǧīb*, *en-Nebi Samu̯īl* och *Bēt Ḥanīna*. Med mången annan ur forntida försvarssynpunkt välbelägen ort hade *Ḫirbet ʿAdāse* alltså att lösa vattenfrågan genom att i stora behållare, huggna i klippgrunden, under regntiden samla regnvatten nog för de regnlösa sommarmånaderna ända fram till nästa arlaregn. Denna utväg har också använts.

Om alltså själva läget och skapnaden av *Ḫirbet ʿAdāse*'s ås göra det möjligt att här en jämförelsevis viktig stad legat, återstår att undersöka, om också de fornminnen som här finnas synas tyda på en dylik mera långvarig och omfattande bebyggelse. Så synes emellertid knappast vara fallet. Visserligen täckes *Ḫirbet ʿAdāse* av ansenliga stenhopar, bland vilka några bevarade, grova murar kunna urskiljas, men inga säkra spår av åldrig bebyggelse finnas. Stenhoparna äro numera hopplockade i mer eller mindre regelbundna och täta stenrösen, och på de små öppna fläckarna mellan dessa växa sparsamma vinrankor och fikonträd i den gråvita *ḥuu̯ar*-myllan. Dessa stenmassor äro hopade på sydöstra krönet av kullen, medan den norra och nordöstra samt västra sidan av dennas hjässa ej har att uppvisa några stenrösen eller lerskärvor. Här finnas blott vingårdar med några enkla vingårdsmurar.

Så förändrat än den gamla boplatsens utseende är därigenom, att den förvandlats till en vingård och dess ruiner plockats samman i stenrösen, låter sig dock tämligen tydligt ruinernas art urskiljas. Det förefaller som om på sydöstra krönet, där ruinerna bilda hjässans högsta punkt, en större behärskande byggnad legat. Här kan ännu en tämligen regelbunden, fyrkantig byggnad urskiljas, vars längd i norr-söder varit ungefär 25 m. och i väster-öster 20 m. Särskilt på västra sidan är muren tämligen väl bevarad. Den är uppförd som dubbelmur av obearbetade stenar, som utan bindemedel lagts på varandra. Höjden av murresterna är inemot 1 m. Även på norra sidan av denna fyrkant är muren ganska väl bevarad. Östra och södra sidorna äro mera förstörda, men även här låter sig muren urskiljas. Inuti den här skildrade fyrkanten ligga betydliga stenmassor, liksom överallt omkring ordnade i vingårdsmurar. Omkring denna större fyrkantiga anhopning av murar och stenmassor ligga överallt större och smärre stenrösen, oftast hopplockade som enkla små murstycken. Tätast äro dessa åt sydöst, där stenmassorna på ungefär 30 meters avstånd från den stora murfyrkanten och på sluttningen nedåt från denna hopa sig till senare upplagda sammanhängande vingårdsmurar. Några enstaka stenhopar ligga även norr och nordöst om den stora fyrkanten, tydligen mycket sent hopplockade vingårdsrösen för att vinna fria markbitar åt rankorna.

Det allmänna intrycket av denna *ḫirbe* är, att stenhoparna här uppe på toppen visserligen äro betydliga men ej med säkerhet tyda på att någon större ort legat här. Stenarna utgöras mestadels av bergarten *mizzī i̯ahūdī*, som dock ej behövt forslas hit, enär i synnerhet på kullens norra och västra sidor denna bergart överallt bildar klippgrunden. På sydöstra sluttningen synes tämligen nära under kullens krön en lösare bergart förefinnas, den vitgråa *nārī*-stenen, och marken består här delvis av den genom denna lösare bergarts förvittring bildade gråvita *ḥuu̯ar*-myllan. Ofta kan det på en palestinsk kulle vara svårt att avgöra, huruvida de av vingårdsmannen eller bonden i våra dagar upplagda stenrösena äro hopplockade av en äldre orts enkla, obehuggna murstenar eller helt enkelt av de kullerstenar, som ofta rikligen ligga kringströdda.

Säkerligen äro de enkla murrester, som finnas bevarade i den på *Ḫirbet ʿAdāse*'s högsta punkt befintliga stenfyrkanten, icke blott vingårdsmurar utan härröra verkligen från en byggnad. Utseendet i det hela synes dock giva vid handen, att denna byggnad ej torde vara särdeles gammal. Förmodligen går den ej längre tillbaka än till bysantinsk tid, då måhända orten av andra tecken att döma haft sin egentliga bebyggelse.

Ett säkert vittnesbörd om gammal bebyggelse äro lerskärvor, som icke gärna saknas på en åldrig palestinsk boplats, där århundrade efter århundrade vattenkrus, lampor och hvarjehanda andra husgeråd av lergods använts, slagits sönder, fått ligga och så småningom bäddats ned i myllan. Dessa skärvor av bränt lergods förvittra icke och äro därför säkra vittnesbörd om bebyggelsens ålder och utsträckning. Visserligen förekomma dylika skärvor på *Ḫirbet ʿAdāse* invid de gamla murresterna och i dessas närmaste omgivning, men blott sparsamt, och de synas dessutom häntyda endast på lergods från den bysantiska och arabiska tiden. Möjligt vore, att längre ned i myllan skärvor av äldre lergodstyper kunde påträffas, men detta har trots smärre grävningar hittills ej varit fallet, jfr Mackenzie QS 1911: 98 f. och Masterman QS 1913: 135.

Icke heller finnas gravar och cisterner, som säkert kunde tyda på gammal israelitisk bebyggelse. På södra sluttningen finnas spår av gravar, men blott en mindre gravingång torde vara fullt säker. Möjligen kunde ytterligare några gravar blottas, om myllan här undangrävdes, men någon egentlig gravstad torde dock ej finnas här. Mantells förmodan QS 1882: 167, att södra sluttningen skulle vara rik på gravar, kan därför ej gärna vara riktig. På östra sluttningen fann Mantell ännu en grav med spår av tvenne bänkar, alltså en gravtyp som med säkerhet icke är gammalisraelitisk. De båda grottorna, som Mantell fann på toppen, äro helt visst avsedda för vattensamling. För behovet av vatten måste nämligen sörjas genom samling av regnvatten. På kullens södra sluttning ej så långt nedanför krönet finnes en cistern, *bīr,* av det vanliga i klippan huggna slaget. Själva cisternen är rymlig och rund samt företer tydliga spår av, att väggarna översmetats med cement. Cisternens öppning saknar särskilt brunnskar, men en mindre stenho står strax där bredvid. Uppe på själva toppen av kullen finnes också en cistern av samma runda utseende och med ännu tydlig cementering på väggarna samt utan särskilt brunnskar. Utseendet av dessa båda cisterner samt det jämförelsevis goda skick, vari väggarnas cementering ännu befinner sig, tyda på att de ej stamma från äldre tid. I våra dagar begagnas de icke mera, och endast obetydligt, om ens något, vatten torde däri samlas om vintern, enär ditledningsrännorna som vanligt vid gamla övergivna brunnar förstörts. Mantell omnämner QS 1882: 168 ännu flera cisterner och en dammanläggning på kullens topp eller i dess närhet. Nu synas de vara gömda i myllan eller förstörda, genom kullens odling och möjligen under sista kriget då turkarna satte sig fast på *Ḫirbet ʿAdāse,* som att döma av de talrika, överallt på kullen kringströdda engelska granatskärvorna utsattes för en våldsam beskjutning. Redan vid Mantells besök sades av fellaherna flera brunnar finnas dolda under myllan, och det är alltså tydligt att den ort som legat här sörjt för vattentillgång.

Från sitt besök vid *Ḫirbet ʿAdāse* omtalar Mantell vidare "several pieces of columns of pink and grey limstone, and some well cut stones", QS 1882: 168, Mem. III: 106. Med säkerhet är den större byggnad, som Mantell låter dem härstamma från, av bysantiskt ursprung, möjligen en liten kyrka. Även enkla mosaikrester, som funnits här, Mantell QS 1882: 168, Masterman QS 1913: 135, härstamma troligen från en liten kyrka och visa med all säkerhet på bysantinsk tid.

Av behuggna stenar finnes numer så gott som ingenting kvar. Förmodligen äro de bortförda eller gömda i stenrösen eller i myllan. Egendomlig är en sten av 20 cm:s höjd och 20 cm:s bredd, som nu ligger uppkastad på en av murarna i boplatsens mitt. Genom sin egendomliga hästskoform påminner denna sten om arabisk stil, och möjligen har den tjänstgjort som något slags pelarknopp. Inga bitar av pelarskaft kunna dock påträffas i närheten.

Trots det goda läge och övriga gynnsamma förutsättningar, som *Ḫirbet ʿAdāse* och dess kulle äga för att en ort av betydenhet skulle kommit att ligga här, synas de spår av mänsklig bebyggelse som här finnas knappast häntyda på att dessa möjligheter fullt utnyttjats. Givetvis kunna här något flera och äldre murrester och gravar samt i synnerhet lerskärvor vid grävningar blottas, och även om i varje fall inga större fynd skulle kunna göras, vore det dock kanske möjligt att påvisa spår av gammal bebyggelse. Men vad som nu är att se vid *Ḫirbet ʿAdāse* torde icke vara särskilt gammalt, och den fyrkantiga större byggnad, som troligen är att förmoda ungefär i boplatsens mitt vid kullens sydöstra krön, torde lättast kunna förklaras som en i jämförelsevis sen tid uppförd tornartad enkel vägborg eller vaktfäste. Denna torde bestått av en fyrkant av tjocka och dubbla yttermurar samt inuti ett par enkla kamrar. Av valvstenar synas inga spår, varför byggnaden synes varit av mycket enkelt slag. Måhända fanns också en liten ort som uppvuxit i närheten av vägborgen.

Vad som framför allt är av vikt för frågan om bebyggelsens ålder på *Ḫirbet ʿAdāse* är, att toppen saknar det säregna utseendet av gammal boplats och det för en sådan typiska kulturlagret. Toppen höljes av endast tunn mylla och klipppan går flerstädes i dagen. Någon gammal ort av betydelse kan icke gärna hava legat här. Samma intryck av att vid *Ḫirbet ʿAdāse* ej synnerligen gamla fornlämningar finnas, erhöll Mackenzie vid sitt besök där, QS 1911: 98. "We reached the top and found it crowned by a sort of poor Byzantine stronghold. There were tvo birkets on the south-west side of this fort, and a cistern or two on the north-west side. To north-east were the remains of poor mosaic and a small Byzantine column base. There was nothing whatever that we could possibly assign to an earlier date, and there was not a scrap of Jewish pottery, such as was so much in evidence at Tell el-Fūl,“ QS 1911: 98 f. Till bysantisk tid anser sålunda även Mackenzie, att murresterna vid *Ḫirbet Adase* gå tillbaka, men icke till judisk. Med Mackenzie instämmer om *Ḫirbet ʿAdāse* Macalister QS 1912: 76: “I spent a day examining this site, but found nothing worth reporting“.

Icke heller Masterman kunde vid sin noggranna undersökning av *Ḫirbet ʿAdāse* där finna lämningar från ett tidigare skede. “All the remains seem to point to the Byzantine period, and the pottery fragments, which are nowhere very plentiful, correspond with the same date. . . . . Not a single fragment of more ancient pottery could we find anywhere, through we wandered all over and around the summit. . . . . There is . . . . not a sherd to testify to any pre-Roman occupation at all“, QS 1913: 135.

På samma sätt uttalade sig om om *Ḫirbet ʿAdāse* Dalman vid ett mitt samtal med honom om äldre israelitisk bebyggelse i denna trakt. “Där finnes ingenting“, var hans sammanfattande omdöme, och en noggrann undersökning av stället med spadens tillhjälp skulle helt visst visa detsamma. Rörande men hopplös är därför Birchs långvariga strid för *Ḫirbet ʿAdāse* som Sauls Gibea, och det ligger efter Mackenzies och Mastermans försäkringar att här inga israelitiska skärvor finnas något av den ståndaktige tennsoldatens mod i Birchs motförsäkran om skärvorna, att “they must be looked for“, QS 1914: 43.

Med *Ḫirbet ʿAdāse* har sammanställts ett Adasa, som omnämnes i berättelsen om judarnas strider under mackabeerna mot syrerna under Nikanor, 1 Mack. 7: 40, 45. När Nikanor, som tydligen fann sig för svag att hålla Jerusalem, drog bort därifrån och lägrade sig i Bet-Horon, där han möttes av förstärkningar från Syrien, lägrade sig Judas Mackabeus i Adasa med tre tusen man, “παρενέβαλεν ἐν ’Αδασὰ“, 1 Mack. 7: 40. Tydligen samlade Judas så stor härskara han kunde samt förlade denna på ett ställe, varifrån han verksammast kunde avvärja det hotande angreppet mot Jerusalem. Från Bet-Horon måste detta angrepp företagas på den vanliga vägen härifrån till Jerusalem, som förbi *eǧ-Ǧīb* och över *U̯ādi ed-Damm* når nordsydvägen vid *Bāb el-Mu‘allaḳa* och därifrån fortsätter söderut. Med sin underlägsna styrka måste Judas försöka hejda fienden vid något pass, där dennes övermakt ej kunde göra sig gällande. Och ett läge vid *Ḫirbet ‘Adāse* vore från denna synpunkt väl valt. Vägen från Bet-Horon följer nästan ända fram emot *eǧ-Ǧīb* jämförelsevis öppna och jämna åsar, men går, sedan den överskridit den lilla slätten nordöst om *eǧ-Ǧīb* med *Ḫirbet el-Bi̯ār* strax på sin norra sida, genom ett ganska trångt pass, omgivet av starkt sluttande höjder både i norr och söder. Mellan höjderna vid *Ḫirbet Ballūṭ* i söder samt *Ḫirbet Bīr er-Raṣāṣ* i norr och *Ḫirbet ‘Adāse* i öster kan en tågande härstyrka, som måste följa den smala och efter passbottnen åt sydöst buktande vägen, bringas i ett mycket farligt läge genom angrepp av en försvarare, som satt sig fast på de omgivande höjderna och rusar till anfall utför deras sluttningar. Stället är efter passvägen vid Bet-Horon den första starka försvarsställningen österut, och det vittnar om Judas Mackabeus skicklighet i försvarskriget att välja detta ställe för att där hejda syrerna. Ehuru den följande skildringen av striden lider av en viss otydlighet, torde dess förlopp dock kunna tänkas så, att syrerna ryckte fram mot passet, men hunna ett stycke in mellan de av judarna besatta höjderna överraskades av ett häftigt anfall, som främst riktades mot den del av den tågande hären, där fältherren själv befann sig. Så förklaras lätt, att Nikanor föll genast i stridens början, samt den ytterliga förvirring vari hans här råkade. Att judarna förföljde sina slagna motståndare "från Adasa", ἀπό Ἀδασά, torde innebära en antydan därom att striden på detta sätt började vid *Ḫirbet ‘Adāse*, medan förföljelsestriderna sedan fortsattes utefter Bet-Horonvägen västerut.

En svårighet vid sammanställningen av *Ḫirbet ‘Adāse* och den mackabeiska tidens Adasa erbjuder Josefus uppgift i hans skildring av denna strid: “Ἰούδας δὲ ἐν Ἀδασοῖς ἑτέρᾳ κώμῃ σταδίους ἀπεχούσῃ τριάκοντα τῆς Βηθωροῦ στρατοπεδεύεται“, Ant. XII: 408 (X: 5). Avståndet från *Bēt ʿŪr el-Fōḳa* till *Ḫirbet ʿAdāse* är emellertid fågelvägen drygt 10 km. och alltså nästan dubbelt så långt som det av Josefus angivna. Ett avstånd av 30 stadier österut från *Bēt ʿŪr el-Fōḳa* skulle föra ungefär till *el-Latātīn*, men denna plats har icke något fast läge, som skulle göra den till en lämplig försvarsställning i ett forntida krig, jfr Dalman PJB 1912: 18. Visserligen låta fornlämningarna vid *el-Latātīn* med Dalman sluta till att under romartiden en vägborg fanns här, som skulle kunna motsvara Madabakartans TO ENNA eller TO TETAPTON, jfr Jacoby, Das geographische Mosaik von Madaba 72, men om så är fallet, är detta ännu ett skäl att här icke söka det mackabeiska Adasa, enär detta namn då även under de följande århundradena bort bevaras på stället.

Enär icke heller någon annan plats strategiskt eller etymologiskt erbjuder sig för det mackabeiska Adasa utmed Bet-Horonvägen österut förr än *Ḫirbet ʿAdāse*, torde därför enda utvägen vara att söka Adasa vid *Ḫirbet ʿAdāse* samt låta Josefus avståndsuppgift bero på ofullständig kännedom om det verkliga förhållandet eller minnesfel. Nära till hands kan nämligen ligga för den, som ej så noga känner avståndet från bergsbygdens gränstrakter nedåt dess sluttningar, att uppskatta ett dylikt avstånd för lågt.

Att icke gärna någon ort öster om *Ḫirbet ʿAdāse* kan komma i fråga för Adasa, är av det föregående klart. *Ḫirbet el-ʿAdase* behöver alltså icke här tagas med i räkningen. Denna ort skulle nämligen ligga alltför långt från Bet-Horon samt därjämte själv sakna tillräckligt fast läge. Att intaga en försvarsställning först här skulle dessutom vara att släppa en fiende västerifrån alltför långt fram och minska försvararens utsikter att kunna kasta honom ut ur bergsbygden igen. Det mackabeiska Adasa kan alltså icke sökas öster om *Ḫirbet ʿAdāse*. Clermont-Ganneau föreslår, Archaeological Researches II: 75 f., för det mackabeiska Adasa *Ḫirbet el-Ḥadīṯe* nordväst om *Bēt Nūba*, men även om ingenting hindrar att i det arabiska *Ḥadīṯe* återfinna ett gammalt *Ḥᵃḏāšā*, torde *Ḫirbet el-Ḥadīṯe* ligga alltför långt västerut från Bet Horon för att här kunna komma i fråga. Det mackabeiska Adasa torde därför böra förläggas till *Ḫirbet ʿAdāse.* Enär denna kulle, om Sauls Gibea verkligen legat där, av Josefus säkerligen satts i samband med det av honom kända Γαβάθ Σαούλ, följer härav vidare att, då så icke skett, *Ḫirbet ʿAdāse* icke gärna kan vara det gamla Sauls Gibea.

Om det mackabeiska Adasa är att söka vid *Ḫirbet ʿAdāse*, torde häri ligga en antydan om att orten som låg här på judisk tid var blott senjudisk. Namnet *Ḫirbet ʿAdāse* torde nämligen liksom det mackabeiska Adasa vara att sammanställa med *Ḥᵃdāšā,* vilket torde varit ett ej sällan förekommande namn på under senare judisk tid anlagda orter, jfr Clermont-Ganneau om ortnamnet Adasa, Archaeological Researches II: 76. Med det arabiska *ʿadas,* lins, sammanställas både *Ḫirbet ʿAdāse* och *Ḫirbet el-ʿAdase* av nejdens befolkning, men denna folkliga härledning av namnet får givetvis lämnas åt sitt värde.

Avgörande för möjligheten att vid *Ḫirbet ʿAdāse* söka Sauls Gibea blir emellertid de gammaltestamentliga texternas vittnesbörd om denna stads läge. Såsom förut visats, äro Sauls Gibea samt Gibea i Benjamin och Guds Gibea säkerligen identiska, och hänsyn måste alltså här tagas även till de texter, som röra Gibea i Benjamin och Guds Gibea. Redan berättelsen Dom. 19—20 visar då, att *Ḫirbet ʿAdāse* svårligen kan komma i fråga. Platsen ligger nämligen för långt åt väster från den gamla nordsydvägen för att osökt erbjuda sig som natthärbärge för färdemannen på denna väg norrut, då han i närheten av Jerusalem tänker på att nattens inbrott ej länge dröjer, Dom. 19: 11, 13. Detta textställe visar nämligen med all tydlighet att Gibea förutsättes ligga i omedelbar närhet av nordsydvägen. Innebörden av den fortsatta skildringen av färden v. 14 *u̯attāḇō lāhäm haš-šämäš ʾeṣäl hag-giḇʿā,* kan för ett okonstlat omdöme därför ej bliva någon annan än den, att när leviten och hans följeslagare hunnit så långt, att de befunno sig invid, i omedelbar närhet av Gibea, solen gick ned och de tvungos att omedelbart söka närmaste möjlighet att övernatta. “För dem“, *lāhäm*, uttrycker alltså, vad solnedgången innebar för det lilla resföljet, som omedelbart måste avbryta färden.

En mycket egendomlig tolkning giver åt detta ställe Birch för att visa, att det i denna berättelse åsyftade Gibea i Benjamin är att söka vid *Ḫirbet ʿAdāse,* QS 1911: 107, 1914: 43. Enligt Birch är nämligen innebörden av det nyssnämnda *lāhäm* den, att när de hade hunnit ett stycke norr om Skopus, solen från det ställe, där de då befunno sig, för dem syntes gå ned vid Gibea. Textens *tāḇō lāhäm haššämäš ʾeṣäl hag-giḇʿā* skulle alltså icke uttrycka, var de på sin färd befunno sig när solen sjönk, utan var på synranden de under färden sågo solen sjunka. Från vägen norr om Skopushöjden dit de hunnit, sågo de, menar Birch, solen gå ned vid Gibea. Och härav drager Birch slutsatsen: “If from the north road the sun was seen to be near Gibeah, it follows that Gibeah was west of the road, and as Kh. Adeseh is the only suitable hill on the west near Wādy ed-Dumm it practically follows that the site of Gibeah is proved by one word in Judges xix, 14“. Visserligen går solen under sommaren ned så långt åt nordväst, att ingen fysisk omöjlighet föreligger för Birchs tolkning av Dom. 19: 14, jfr QS 1914: 43, men tolkningen verkar krystad. Det är emellertid anmärkningsvärt, att även Birch beräknat, att resenärerna vid solnedgången hunnit inemot nordsydvägens och Bet-Horonvägens förgrening vid *Bāb el-Muʿallaḳa* och alltså befunno sig omedelbart nedanför och väster om eller något nordväst om *Tell el-Fūl.* Om hans tolkning av Dom. 19: 14 från rent språklig synpunkt beriktigas, kommer alltså även han mot sin vilja att bliva en förespråkare för en plats nära eller på *Tell el-Fūl* som Gibea.

Ytterst osannolik är också, såsom redan förut i annat sammanhang påpekats, den av Birch QS 1882: 59 föreslagna sammanställningen av *Giḇʿaṯ Bini̯āmīn*, Gibea i Benjamin, och *giḇʿaṯ ʾammā* 2 Sam. 2: 24 samt försöket att förlägga dem båda till *Ḫirbet ʿAdāse,* jfr ovan sid. 99,105. *Ḫirbet ʿAdāse* ligger mitt inne i urgammal bygd och kan omöjligt sägas ligga "åt öknen till". Med detta uttryck 2 Sam. 2: 24 "*däräḵ miḏbar* . . ." måste nämligen åsyftas, att stället i fråga låg på öknens rand.

Ḫirbet ʿAdāse torde alltså både av exegetiska och arkeologiska skäl icke kunna komma i fråga för Sauls Gibea.

2.

Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt.

Denna boplats ligger vid södra randen av den lilla slätten *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* nordväst om *Tell el-Fūl.* Den ligger alldeles vid kilen mellan den gamla vägen som från *ʿAḳabet en-Nafāḳ* vid slättens södra rand fortsätter rakt norrut över slätten, och nya landsvägen som böjer av mera åt öster och sedan följer slättens östra rand samt alltså på detta sätt kringgår bäckbädden i *U̯ādi ed-Damm*'s övre, knäartat böjda lopp. Boplatsen har ej så obetydliga stenmassor, som dock blivit illa åtgångna, förmodligen genom att begagnas för bygget av den nyare och nyaste landsvägen.

Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt är en jämförelsevis liten boplats med avlång sträckning i norr—söder utmed den gamla vägens västra sida. Dess längd torde kunna uppskattas till ungefär 80 m. och dess bredd till ungefär 50 m. Några betydande fornlämningar finnas här icke. På boplatsens östra sida finnes en murrest av ungefär 9 m:s längd och med grovt behuggna stenar om ungefär 1 m:s längd och 0,30 m:s tjocklek. Endast ett par skikt stenar finnas nu kvar. Möjligen har denna murrest stått i samband med en något större byggnad som att döma av förefintliga rester av dubbelmurar legat här vid boplatsens östra kant. Denna byggnad synes varit kvadratisk med ungefär 10 m:s sida. En starkt förvittrad och sönderslagen, enkelt arbetad kragsten i korintisk stil, 0,27 m. hög, ungefär 0,50 m. bred i överkant och 0,28 i underkant, vittnar måhända om att här en liten byggnad av bättre slag legat. Troligt är, att flera dylika kragstenar och stycken av pelarskaft ligga gömda i den massa av jord och mindre stenar som fullständigt fyller mellanrummet mellan murresterna och som förmodligen utgöres av det instörtade taket och de övre delarna av väggarna. Vad byggnaden varit, är svårt att säga. Sannolikt är den icke förkristen. Kragstenen med sitt enkla akantusmönster häntyder troligen på rätt sent arbete.

Ej så långt härifrån ligger alldeles i boplatsens kant utmed gamla vägen en väl bevarad oljeprässvikt med en genomskärning av 1,5 m. samt en tjocklek av ungefär 0,50 m. Tvenne motsatta urtagningar i stenens kanter, 0,10 m. djupa och 0,10 m. breda samt det 0,40 m. breda mitthålet visa liksom stenens utseende i allmänhet, att den tjänat som vikt i en oljepräss av en typ som ej gärna kan vara gammalisraelitisk. Stenen tjänade nämligen att tynga ned prässbjälken, under vilken de sega flätkorgarna med de krossade oliverna uppstaplades, och såväl stenens platta form som dess mitthål och de båda urtagningarna i dess kant visa, att stenen varit avsedd att lyftas med en genom prässbjälkens fria ända löpande skruv. När skruven kringvreds, lyftes stenen och tyngde ned prässbjälken. En annan och något äldre typ av palestinska oljeprässar har i prässbjälkens fria, klykartade ända liksom ett litet vindspel medelst vilket stenvikten lyftes. Detta slags sten är då högre och smalare med ett hål, genom vilket repet drages, varmed stenen sedan lyftes. Enär skruven enligt Dalman först med romarna kommit till Palestina, har alltså en oljeprässvikt av det vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* förefintliga slaget tillhört tidigast det romerska skedet och vittnar genom sitt väl bevarade skick om tämligen sent ursprung, förmodligen bysantinskt eller senare.

Till ungefär samma tid hänvisa också de sparsamma lerskärvor, som hittas här och var bland stenhögarna, samt enstaka grova mosaikbitar vid boplatsens södra och högsta ända. Dessa mosaikbitar härstamma måhända från en mindre byggnad, men det är också möjligt att de till följd av brist på klippa tjänat att skaffa den hårda bottnen i en vinpräss, jfr nedan sid. 138. I vilket fall som helst vittna de om bysantinskt ursprung, enär det var först under denna tid som egentlig mosaik allmänt började användas i Palestina.

På västra sidan av *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* finnas några jämförelsevis väl bevarade murrester av ända till omkring 1 m. långa och 0,35 m. till 0,40 m. tjocka, grovt behuggna stenar av samma utseende som i den östra murresten. Det förefaller som om de utgjort den forna ortens skyddsmur mot väster, men de synas egendomligt nog icke utgöra en enda linje. Längst åt norr och alltså lägst på sluttningen ned emot *Kṭēʿ el-Ḥanāine* ligger ett 28 m. långt och i norra ändan inemot 2 m. högt murstycke och söder därom men ett par meter längre åt väster en annan 15 m. lång murrest, vars höjd är inemot 1,5 m. Sammanlagda längden av dessa murrester på västra sidan är alltså något över 40 m. På södra sidan av boplatsen och alltså längst uppåt mot liden *ʿAḳabet en-Nafāḳ* synas ett par ganska goda, några meter långa murrester i västlig—östlig riktning, som numer tjänstgöra som terrassmurar. Mindre och obetydligare murrester synas för övrigt på ytterligare några ställen. Tydligen fanns en god mur som skydd för den gamla orten också på dess norra sida.

Med full säkerhet är det svårt att bestämma dessa murresters ålder. Det torde dock vara sannolikt, att de icke äro minnen från äldsta tider. Stenåldersgravar såsom vid *Ḳubūr beni ʾIsrāʿin* kan det här icke vara fråga om, utan murarna äro tydligen uppförda i samband med den forna orten på stället. Av stenarnas råa behuggning och avlånga form kan ej heller bestämt slutas till synnerlig ålder. På Oljebergets sluttning strax norr om nordliga oljebergsvägen och ett litet stycke ovanför latinska Getsemane ligger ett litet murstycke av ungefär likadana och lika stora stenar, som enligt Dalman torde vara en bättre hörnbit av en terrassmur från romersk eller bysantinsk tid. Stenarna i murresterna vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* giva överhuvud intryck av långa och tämligen tunna byggstenar, dock utan god behuggning. Måhända kan ett försämrat senare arbete från romersk eller bysantisk tid förmodas i sådana murrester som vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt.* Även kan en jämförelse måhända göras med det sätt, varpå förmodligen under romerska kejsartiden, då vägnätet ordnades och tryggades, smärre vägborgar och vakttorn byggdes av dylika avlånga och grovt behuggna stenar. Ett ännu senare ursprung än senromerskt eller bysantinskt vore kanske också möjligt. Det förefaller därför som om dessa murresters ålder måste bedömas med större försiktighet än Hagemeyer ZDPV 1909: 6 gör, när han finner att de “das Gepräge hohen Alters an sich trugen“. Stenarnas delvis starka förvittring torde ej heller säkert kunna anföras som bevis för murens ålder, enär den kan bero på bergartens beskaffenhet. I hela denna trakt, varifrån byggnadsstenarna till den forna orten vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* säkerligen tagits, synes till och med den hårda bergarten *mizzī i̯ahūdī* vara insprängd med lösare ställen, vilkas förvittring gör stenen full av hål och ojämnheter.

Ännu ett minnesmärke av mänsklig bebyggelse på denna plats äro flera cisterner, som enligt mina arabiska sagesmäns försäkringar finnas vid och i närheten av *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt*, i synnerhet på dess västra sida, ehuru nu dolda under de omgivande åkrarnas mylla. En dylik igenstenad regnbrunn är förmodligen att söka i en liten stengrop på boplatsens västra sida. Ingen källa finnes i närheten, och det var alltså nödvändigt för befolkningen att skaffa sig sitt vattenförråd genom att samla regnvatten.

Att här vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* legat en ort, är alltså tydligt. Men redan vid första blicken ser den med det forna Palestinas boplatser och orter förtrogne, att på den från alla sidor lättillgängliga lilla sluttningen ingen fast och därigenom betydande ort kunnat ligga i gamla tider. Sluttningen vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* stiger nämligen sakta mot *Tell el-Fūl*’s fot i söder och sydöst och mot en liten myllrik ås, *eḍ-Ḍahra*, i väster, samt sänker sig i norr och nordöst mot den bördiga lilla slätten *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine,* i sig själv blott en sydlig utvidgning av *U̯ādi ed-Damm* i dess övre, breda och jämna lopp. Inga dälder eller stup finnas, som skulle kunnat giva orten någon trygghet. Och de murrester som finnas kvar, tyda icke på särskilt starka befästningsarbeten.

Även den allmänna beskaffenheten av fornlämningarna vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* gör det föga troligt, att en mera betydande ort legat här. Boplatsen är visserligen inemot 80 m. lång och 50 m. bred, men vad som nu synes ger icke intrycket av att en tätt befolkad ort under många århundraden legat här. Det för en gammal viktig boplats säregna och vanligen djupa kulturlagret saknas eller är mycket tunt, och det finnes därför ingen anledning förmoda att äldre kulturskikt skulle kunna framgrävas under den torftiga ytan. Enär vidare den här belägna ortens område delvis torde upptagits av byggnader som ej voro ämnade till boningar samt alltså dess bebyggelse även att döma härav varit gles och föredragit ett bekvämt och rymligt läge framför ett trängre och tryggare, har den lilla orten tydligen haft sin blomstringstid under ett senare skede, då allmän trygghet rådde i landet, och orterna ej längre behövde uppsöka så svårtillgängliga höjder som möjligt för att tränga sig samman på deras toppar. Ett dylikt skede kom egentligen först med romarväldet. Även av dessa skäl torde alltså *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* böra anses härstamma från jämförelsevis sen tid.

Dess arabiska namn pekar i samma riktning. *Ḥau̯ānīt* är nämligen pluralis av *ḥānūt:* bod, salubod, och namnet betyder alltså "Salubodarnas ruinställe". Innebörden kan ej gärna vara annan än den att här funnos salubodar, där vägfarande kunde vila och inköpa under resan behövliga förnödenheter, och i samband med detta väghärberge torde en liten ort uppstått. För en dylik liten ort var läget väl valt vid nordsydvägen strax söder om dess vägskäl med Bet-Horonvägen vid *Bāb el-Muʿallaḳa.* I det arabiska namnet torde därför en riktig erinran ligga om den betydelse orten en gång haft, och en slutsats härav måste vara, att tiden från vilken denna erinran stammar ej ligger alltför långt tillbaka.

Egendomligt är att Hagemeyer i sin för övrigt på denna punkt något oklara beskrivning av *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* ZDPV 1909: 7 synes låta denna boplats sträcka sig uppåt den vattendelande åsen norr om *Tell el-Fūl* och upp emot denna kulles fot. Härigenom skulle den gamla orten fått en för en forntida israelitisk ort mycket stor utsträckning. Likaså synes Hagemeyer anse att från *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* ett sammanhängande bälte av bebyggelse sträckt sig österut över den vattendelande åsen norr om *Tell el-Fūl* ända till *Ḫirbet el-ʿAdase.* En noggrann undersökning, som med kännedom om palestinska boplatser göres av *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* och området närmast i sydöst och öster, visar emellertid klart, att *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* icke sträcker sig över den gamla nordsydvägen som utgör dess östra gräns, samt att ingen ort legat vid nordvästra och norra foten av *Tell el-Fūl.*

Sin förmodan att Gibea är att söka vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* stöder Hagemeyer även på det förhållandet, att denna boplats ligger i omedelbar närhet av nordsydvägens och Bet-Horonvägens förgrening samt alltså hade ett fördelaktigt läge och behärskade dessa båda vägar. Men boplatsens läge är som nämnt efter forntida förhållanden icke alls fast, och även om en ort då legat här, hade den på grund av sitt svaga läge icke kunnat behärska vägarna. För övrigt antyder stridsskildringen Dom. 20: 30 f. att Gibea i Benjamin ej låg alldeles invid vägskälet utan på litet avstånd från detta, jfr Möller ZDPV 1915: 52. I förbigående må rörande Hagemeyers uppgift om vägarna här anmärkas, att det visserligen är riktigt att såsom Hagemeyer påpekar Bet-Horonvägen — liksom för övrigt även stora nordsydvägen — är romarväg, men denna slutsats kan enligt Dalmans iakttagelse icke dragas av större vid vägkanten uppresta stenar eller i allmänhet vägens utseende, utan måste dragas enbart av förekomsten av romerska milstenar utmed vägen ifråga, jfr Dalman PJB 1916: 39.

Vad själva läget av *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* beträffar, torde ett Gibea icke hava legat här, jfr ovan sid. 29. Om man på en större slätt i forna tiders Palestina sökt vinna en fast ort genom starka befästningsarbeten, vore detta väl förklarligt, men så vitt möjligt förlade slätternas befolkning sina orter till lämpliga kullar vid slättens rand. Här vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt,* där för trygg bebyggelse utmärkta höjder ligga alldeles inpå, är det otänkbart, att man såsom Hagemeyer ZDPV 1909: 13 menar skulle på en otrygg sluttning utfört starka befästningsarbeten för att vinna den fasta ort, som man långt bättre och med långt ringare möda kunde vinna på en fast kulles topp därbredvid. Det framgår av Palestinas gamla boplatser, att bebyggelsen i äldre tider med förkärlek uppsökte svårtillgängliga höjder. Hagemeyer söker genom en hänvisning till den närbelägna fasta höjden *Tell el-Fūl* för *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* vinna den ökade trygghet, som dess eget läge ej kan skänka, men förbiser att i det forntida kriget orten måste ligga på själva den fasta höjden för att äga det trygga läget. När Hagemeyer på *Tell el-Fūl* söker det gamla Gibeas offerhöjd, har detta alltså ej heller någon ökad trygghet att skänka den föreslagna orten vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt.* Och vidare var det alls icke nödvändigt för en forntida palestinsk ort att ligga alldeles omedelbart invid vägkanten för att behärska en väg, utan denna kunde mycket väl på ett avstånd av 1 km. eller därutöver behärskas av en ort, förutsatt att denna verkligen ägde ett behärskande läge.

Att Hagemeyer ej klart insett det fasta läget vara en viktig förutsättning för en äldre palestinsk ort framgår även därav, att han på sin kartskiss ZDPV 1909: 5 tydligen genom missförstånd av Féderlins kartskiss RB 1906: 267 angiver *Ḫirbet es-Sikke*, vilket Féderlin avser att låta beteckna det gamla Gibea, såsom en boplats i dälden mellan *Tell el-Fūl* och *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle. Här finnas för det första inga spår av en ort över huvud taget, och för det andra vore det fullkomligt otänkbart att i denna däld en gammal israelitisk ort skulle uppstått, när såväl strax i norr som i söder för trygg bebyggelse utmärkta höjder finnas, jfr nedan sid. 153.

Beskaffenheten av de fornlämningar, som finnas vid *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt*, samt de slutsatser som kunna dragas av platsens läge, namn och förhållanden i övrigt göra det alltså troligt, att här i bysantinsk och måhända in i arabisk tid legat en liten ort med salubodar för vägfarande. Lantliga sysselsättningar såsom prässning av vin och olja upptogo jämte köpenskapen den lilla ortens invånare. Förmodligen ägde orten det bördiga fältet *Ḳṭēʿ el-Hanāine* och de andra smärre odlingsbara sluttningarna och dälderna i dess närmaste omgivning. Äldre än från den bysantinska eller möjligen romerska tiden kan orten svårligen vara, och större politisk eller ekonomisk betydelse har den icke kunnat äga. Det benjaminitiska Gibea kan alltså icke sökas här, men väl kan den lilla boplatsen betraktas som en senare, förmodligen bysantinsk dotter av det gamla Gibea, för en tid arvtagarinna till en del av dess område.

3.

er-Rās.

För det gamla Gibea i Benjamin skulle också ett läge på åsen ungefär halvannan kilometer nordväst om Spejarehöjden kunna komma ifråga. Denna breda ås sänker sig i söder mot *U̯ādi ʼUmm el-ʻAmad,* den dal som begränsar *Rās el-Mašārif* på dennas norra sida, samt i väster mot *U̯ādi Bēt Ḥanīna* och dess förgreningar, som även begränsa åsen på dess norra och nordöstra sida genom den lilla dälden *Ḫallet Mišʻal,* även kallad *Šeʻᵉb Mišʻal* eller *Šeʻᵉb Šēḫ ʻAbdallāh.* På denna jämförelsevis breda och jämna ås ligga några boplatser, som för frågan om det gamla Gibeas läge böra undersökas, nämligen *er-Rās* och *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ,* samt på dess östra sluttning den arabiska byn *Šaʻfāṭ.*

Första föremålet för vår undersökning här på den låga åsen är *er-Rās.* Denna boplats ligger på åsens lilla höjning ungefär en halv kilometer väster om byn *Šaʻfāṭ,* dock utan egentliga sluttningar åt någondera sidan och alltså utan det fasta läge, som var den viktigaste förutsättningen för en gammalisraelitisk ort. Sina förbindelser torde orten, som en gång legat här, haft åt stora nordsydvägen, som löper förbi ett litet stycke i öster.

Boplatsen är täckt av tydliga och avsevärda stenmassor, mellan vilka i våra dagar några glesa oljeträd växa. Stenarna äro mestadels enkla utan spår av finare behuggning. Boplatsens utsträckning är ej särdeles stor, ungefär 60 m. i väster—öster samt något mera i söder—norr. Lämningar av stadsmurar saknas, och stenhoparna giva icke intryck av att någon större ort legat här samt inbjuda knappast till några närmare slutsatser rörande boplatsens ålder. Bättre behuggna murstenar liksom kragstenar, pelarskaft och andra antydningar om bättre byggnader saknas. Anmärkningsvärda äro dock vid *er-Rās* ett par stenar, som genom sin form kunna lämna en närmare antydan om tiden för ortens bebyggelse. En av dessa stenar ligger nu vid södra ändan av *er-Rās* som brunnskar över en cistern, benämnd *Bīr er-Rās*. Denna sten, som är mycket väl bevarad, är ungefär 1 m. bred, 0,35 m. tjock och 1,5 m. lång samt jämnt och väl behuggen. I dess mitt finnes ett avlångt, fyrkantigt hål, som går rätt igenom stenen med en längd av 0,58 m. och en bredd av 0,37 m. Vid ena ändan har detta hål gjorts trängre därigenom att på vardera långsidan en framskjutande stenkant lämnats, 0,06 m. bred samt invid hålets långsida 0,17 m. lång och inåt hålet 0,12 m. lång. Denna stenkants fria ända är alltså icke vinkelrät mot hålets sida utan sned, och stenkanten skjuter fram 0,02 m. under stenens översida. På ett avstånd av 0,09 m. från ena hörnet av hålet vid dettas trängre ända finnes i stenen en skålformig fördjupning med en genomskärning av 0,12 m. och något mindre djup. Formen av detta hål i den här beskrivna stenens mitt visade tydligt, att stenen tillhört något slags präss, förmodligen en vinpräss, samt tjänat till fäste för en upprättstående kortare bjälke, vari sedan själva prässbjälken med sin ena ända fästs. De flata och sega flätkorgarna med de krossade frukterna som skulle prässas uppstaplades under prässbjälken tämligen nära dennas fäste, medan dess fria ända på något sätt nedtyngdes medelst en vikt, så att de uppstaplade korgarna sammantrycktes och fruktsaften urprässades. Prässbjälkens i den upprättstående bjälken fästa ända måste härvid sträva att lyfta denna bjälke, som därför måste vara så fäst i sitt underlag, att den icke kunde lyftas. För detta syfte hade bjälken i sin nedre ända en urtagning, som motsvarade de framskjutande stenkanterna i den här beskrivna stenens hål. Bjälkens nedre ända var alltså liksom nockad, och bjälken fästes i stenen som utgjorde dess underlag på det sätt, att dess nockade ända först sattes ned i den bredare delen av stenens hål samt sedan sköts in i hålets smalare del, så att bjälkändans urtagningar fylldes av hålets framskjutande stenkanter. Med en sten eller träbit hindrades sedan bjälken att glida ut i hålets vidare del igen, och prässningen kunde börja.

Jämte denna väl bevarade sten finnas även andra lämningar som säkerligen härstamma från en här befintlig präss. I åkermyllan strax på norra sidan om *Bīr er-Rās* intill randen av boplatsens stenrösen finnas talrika enkla och stora mosaikbitar av det slag, som under bysantinska tiden användes för att vinna en tät och fast prässyta, där en sådan icke kunde erhållas genom att uthuggas i klippa. Här finnes också i den gamla boplatsens rand 15 m. norr om *Bīr er-Rās* alldeles i markbrynet en liten nisch som visserligen är rätt förstörd, men vars form och storlek dock ännu tydligt kunna urskiljas. Nischen är välvd och har en genomskärning nedtill av 0,90 m. samt ett djup av 0,60 m. Dess höjd kunde icke mätas utan att skaffa bort jord och sten, som fyllde hela dess undre del, men torde vara omkring 0,70 m. Nischen består av en undre och något smalare del samt en övre och något bredare, övervälvd del och har tydliga spår av cementering på väggarna. Med sin öppna sida vetter nischen mot den jämna med de grova mosaikbitarna glest strödda lilla åkerremsan mellan boplatsens södra rand och *Bīr er-Rās*. Någon mer nisch finnes icke vare sig här vid boplatsens södra rand eller i närheten av *Bīr er-Rās*.

Denna nisch förekommer jämte grov mosaik och en sten liknande den vid *Bīr er-Rās* förefintliga vid en typ av förmodligen bysantinska vinprässar, varav den så gott som enda hittills kända och i varje fall den bäst bevarade finnes vid Syriska Barnhemmet i Jerusalem. En närmare beskrivning av den därstädes funna anläggningen, som enligt Dalman varit en vinpräss, torde här försvara sin plats, i synnerhet som den är av stor vikt för jämförelsen med en vid *Ḫirbet el-ʿAdase* befintlig, delvis med mosaikbotten försedd, fyrkantig liten plats, vilken ej gärna kan vara annat än en vinpräss av denna bysantinska typ.

Den vid Syriska barnhemmet funna vinprässen ligger i barnhemmets trädgård på östra sidan om huvudbyggningen och skyddas av en särskild inhägnad. Vinprässen är i det närmaste rektangulär med en sidlängd av i väster 9,90 m., i öster 9,60 m., i norr 5,80 samt i söder 5,90 m. Nästan hela denna fyrkant är uthuggen i klippan till ett djup av ungefär 0,75 m. vid nordvästra ändan samt för övrigt omkring 0,50 m. Mot prässens södra ända äro klippkanterna lägre och försvinna alldeles i det förstörda sydvästra hörnet samt delvis på södra sidan. Här har en låg, upptill rundad, ungefär 0,30 m. bred och 0,10 m. hög klippkant uthuggits. I sydvästra hörnet har denna kant anlagts. Klippkanterna äro mycket förvittrade och visa att bergarten här varit ganska lös. Detta är säkerligen också skälet därtill att man sökt genom mosaik erhålla en fastare och tätare botten. Tydliga rester av enkel mosaikbeläggning, som synas överallt inom fyrkanten, kunna nämligen icke gärna haft annat syfte än att ersätta den naturliga klippbottnens brist på fasthet och täthet, tvenne nödvändiga egenskaper för bottnen i en vinpräss, som icke fick suga åt sig den dyrbara druvsaften utan måste låta så mycket som möjligt av denna rinna ned i samlingskaret. Detta är anbragt i anläggningens södra del och är ganska stort, i det närmaste kvadratiskt med en längd och bredd av omkring 2,35 m. och ett djup av 1,30 m. Hörnen äro mycket avrundade och väggarna, som utom den södra och sydöstra synas huggna i klippan, visa tydliga spår av tjock cementering, allt för att vinna minsta möjliga avgång av druvsaften. Bottnen är av enkel och tät mosaik. På nordöstra sidan av denna samlingsgrop, vari det grövsta grumset avsatte sig, finnes i dess vägg ett hål, ungefär 0,08 m. i genomskärning, genom vilket druvsaften rann ned i en mindre och djupare behållare för att där klarna och sedan därur ösas på läglar och krus. Denna mindre behållare är emellertid numer alldeles övertäckt med bräder och jord, och dess storlek kunde därför ej utan vidare mätas. Förmodligen är den ungefär 0,70 m. eller 0,80 m. i genomskärning samt något djupare än den stora samlingsgropen. Även denna var vid mitt besök på platsen täckt med bräder och jord, men genom att lyfta ett par av bräderna kunde gropen nödtorfteligen mätas. Förmodligen hade under krigets senare skede på detta sätt vinprässens båda druvsaftbehållare övertäckts i samband med deras användning som slaskbrunnar för en avloppsledning, vars grova järnrör från nordöstra hörnet nedlagts i den gamla vinprässens botten. Härvid hava dess bevarade mosaikrester betydligt skadats.

Mellan samlingsgroparna för druvsaften och vinprässens norra ända ligger en säreget behuggen sten, som till formen påminner om den vid *Bīr er-Rās* förefintliga och som tjänat som fäste för en upprättstående kortare bjälke, vari prässbjälken med sin ena ända varit fäst. Stenen är nästan kvadratisk med en sidlängd av 1,25 m. i väster—öster samt 1,10 m. i norr—söder. På dess södra sida finnes en uthuggning, som med en bredd av 0,62 m. fortsätter 0,50 m. djupt in i stenen samt sedan med ett tvärt hack på vardera sidan smalnar till 0,30 m. och med denna halva bredd fortsätter ytterligare 0,30 m. djupare in i stenen. Urtagningens smalare del synes vidga sig något nedtill. I denna sten har på samma sätt som i stenen vid *Bīr er-Rās* en upprättstående bjälke fästs, vari sedan själva prässbjälkens ena ända fastsatts.

Det egendomliga med denna vinpräss vid Syriska barnhemmet är rader av nischer, som kanta dess sidor. På norra sidan finnas tre dylika, och på östra sidans norra hälft två. På västra sidan äro blott tre sidonischer bevarade, men förmodligen har där ännu en funnits att döma av en liten fördjupning i den förstörda södra delen av västra kanten. På södra sidan, där klippvägg alldeles saknas, finnas inga som hälst spår av dylika sidonischer. Nischerna är varandra tämligen lika i storlek och utseende. De äro genom en ungefär 0,15 m. tjock och 0,40 m. hög mellanvägg skilda från själva vinprässens botten samt upptill täckta med ett halvkupolformigt valv, som är öppet åt vinprässen och har en valvhöjd av ungefär 0,30 m. Hela sidonischens höjd blir alltså från bottnen till valvets mitt 0,70 m. samt på sidorna och inåt något mindre. Vidden är nedtill ungefär 0,60 m. till

0,70 m. samt vid valvfoten, som är något indragen från nedre rummets kant, ungefär från 0,70 m. till 0,80 m. Nischens nedre del är ungefär halvcirkelformig. I mellanväggen, som skiljer denna från själva vinprässen, finnes ett hål, ungefär 0,08 m. i genomskärning, som tydligen var ämnat till något slags avlopp från nischen till vinprässen. Ett egenartat utseende har tredje gropen norrifrån på västra sidan, i det denna ej är upptill välvd och rundad som de andra utan fyrkantig.

Underlig förfaller anordningen med dessa sidonischer, vilkas syfte är svårt att förstå. Anläggningen har tolkats så att den varit avsedd för garvning av hudar, och att dessa sidonischer skulle tjänat som beredningsgropar eller förvaringsställen för hudarna. Men enligt Dalman är det föga troligt att anläggningen i sin helhet är en garvares verkstad, och de små sidorummen äro alldeles för små för att där hudar skulle få plats. Sannolikare är, att det hela är en vinpräss. Så tolkas anläggningen också av Horning i hans Verzeichnis von Mosaiken aus Mesopotamien, Syrien, Palästina und dem Sinai, ZDPV 1909: 129 f. Horning säger här med hänvisning till Syriska Barnhemmet: "In einer Kelter liegt ein weisser Mosaikboden ohne Muster". Det måste vara mosaikgolvet i denna vinpräss, som åsyftas. Sidonischerna tjänade förmodligen till förvaring av urprässade druvor, som måhända lagts kvar för att ytterligare avrinna eller jäsa och sedan om igen urprässas, möjligen under en liten tyngd i själva nischen, eller för att senare användas som foder. Enär liknande sidofördjupningar förekomma också vid andra typer av vinprässar och dessutom även vid oljeprässar samt vid de senare väl använts för att däri låta oliverna före prässningen ligga och mörna, torde nischerna alltså med stor sannolikhet tyda på att anläggningen är en präss. Sättet varpå prässbjälken tydligen varit anordnad samt ännu mera de båda rymliga samlingsgroparna låta förmoda, att det hela varit en vinpräss. Vad dess ålder beträffar, tyder mosaikbeläggningen av prässgolvet på bysantinsk tid.

Förmodligen härstammar alltså den vid södra randen av *er-Rās* strax norr om *Bīr er-Rās* förekommande nischen från en vinpräss. Mellanväggen, som skilde nischen från det på dess södra sida belägna prässkaret, är nu förstörd, men har dock otvivelaktigt funnits. Förekomsten av såväl denna nisch i södra randen av boplatsen som de grova mosakbitarna på den jämna lilla åkerremsan därintill och dessutom den här ovan beskrivna stenen för den upprättstående bjälken i en vinpräss, låter alltså med stor sannolikhet den slutsatsen dragas, att på den jämna remsan mellan boplatsen och *Bīr er-Rās* funnits en vinpräss under bysantinsk tid. Denna bysantinska vinpräss tyder alltså därpå, att *er-Rās* haft bysantinsk bebyggelse.

Ännu ett fornminne på *er-Rās* torde hänvisa på samma tid, nämligen ett väl arbetat och bevarat brunnskar, *ḫaraze*, som ligger över en stor, rund cistern ungefär mitt på boplatsen. Denna sten är ungefär 1,40 m. i genomskärning och 0,70 m. tjock samt har i mitten en kvadratisk fördjupning med 0,50 m. sida. Inuti denna fördjupning ligger som en inskriven cirkel själva brunnshålet, vari mitt emot varandra ett par utskjutande stentappar kvarlämnats, förmodligen för någon anordning till upphämtning av vattnet. På ena sidan om hålet finnes i brunnskaret en uthuggning, som förmodligen tjänat som ett slags vattenho. Den är anordnad som ett stycke av en koncentrisk ring med en yttre långsida av 0,72 m., en inre långsida av 0,52 m. samt kortsidor av 0,37 m. Vid ena ändan leder från hons botten till brunnskarets yttre kant ett litet hål, genom vilket hon kunde tömmas. Såväl vattenhons sidor som botten äro jämnt och gott uthuggna. Det väl utförda arbetet torde tyda på tiden före den arabiska erövringen, och brunnskarets väl bevarade skick återigen på ej alltför hög ålder. Möjligen kan det därför bestämmas som bysantinskt arbete.

Även flera gravar i utkanterna av *er-Rās* torde kunna betecknas som jämförelsevis sena. En dylik grav ligger ungefär 15 m. norr om cisternen med det här beskrivna brunnskaret. Graven, som är uthuggen i en klippavsats, har en enkel förhall, i vars vägg den trånga ingången befinner sig. Till Jerusalems nekropol, dit de betydande gravanläggningarna på norra sluttningen av *U̯ādi ʿUmm el-ʿAmad* måste räknas, har denna grav säkerligen ej hört, utan måste vara anlagd för befolkningen på *er-Rās* själv. Anmärkningsvärda äro ett par skålfördjupningar i klipptaket till denna gravanläggnings förhall, 0,23 m. vida och djupa, som förmodligen avsett dryckesgåvor till den döde eller till fåglarna för hans räkning, jfr Dalman PJB 1908: 39 f. samt nedan sid. 166 f., 198.

En annan gravanläggning är den *ᵘmṛāra,* grotta, som finnes ett stycke ännu längre mot norr och som utgör en stor, nu mycket förfallen gravkammare med tydliga spår av båggravar. Den gamla ingången är numer förstörd och ersatt med en lång, av större kullerstenar grovt lagd gång. I denna grotta sökte, som ett par ynglingar från *Šaʿfāṭ* berättade, hela byns befolkning skydd under striderna, som föregingo engelsmännens erövring av trakten. Engelsmännen stodo länge vid *en-Nebi Samu̯īl* i nordväst, medan turkarna höllo sig kvar i *Šaʿfāṭ* och nejden närmast öster om byn, som led svårt av engelsmännens beskjutning. Ytterligare några klippgravar ligga längre åt nordväst på samma sluttning och synas, så vitt de ej äro förstörda, vara av ungefär samma utseende. De båda ynglingarna från *Šaʿfāṭ,* som visade mig omkring, berättade att flera gamla gravar, *ḳubūr ʿuṭuḳ,* funnos här men numera voro gömda av myllan. Dessa gravanläggningar, som tydligen utgjorde nekropolen för den på *er-Rās* belägna orten, torde allesammans förskriva sig från en jämförelsevis sen tid, närmast förkristen eller kristen.

Så gott som inga lerskärvor påträffas vid *er-Rās,* och därjämte saknas det kulturlager, som brukar vittna om långvarig bebyggelse av en ort. Enär *er-Rās* icke heller äger något som helst fast läge och alldeles saknar det för en gammal palestinsk stadskulle säregna utseendet, torde det vara omöjligt att här söka en gammalisraelitisk ort, åtminstone ingen som varit av någon betydelse. Undersökningen av *er-Rās* och dess fornminnen synes alltså giva vid handen, att här legat en mindre ort med tydliga spår av bysantinsk bebyggelse, och för det gamla Gibea i Benjamin kan *er-Rās* därför icke komma i fråga.

4.

Ḫirbet ed-Duḥdāḥ.

En knapp kilometer västerut från *Šaʿfāṭ* och högre upp på åsen ligger ännu en boplats, som enligt sagesmän från *Šaʿfāṭ* kallas *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ.* En av sagesmännen berättade, att boplatsen tillhörde hans fader, och hans kännedom om stället borde därför vara tillförlitlig. Även andra av byfolket i *Šaʿfāṭ* kände väl till namnet *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ.* Förmodligen är det denna boplats, som också kallas *Ḫirbet el-Merāṛīb,* men trots upprepade förfrågningar visade det sig omöjligt att av byfolket i *Šaʿfāṭ* vinna klarhet på denna punkt. Boplatsen, som ligger på krönet av en liten höjning och alltså i öppet och ofast läge, hade ytterligt obetydliga ruiner, blott några glesa stenhögar och några enkla murrester med mycket obetydligt eller intet kulturlager. Glesa lerskärvor syntes tyda på sen bebyggelse, troligen blott under arabisk tid. En damm eller möjligen gammal cistern finnes på södra sluttningen, övervälvd medelst ett tunnvalv av obehuggna och något så när jämna, platta stenar med rikligt murbruk emellan. Detta valv torde vara arabiskt arbete och ganska sent. Söder om denna damm ligger en klippgrav, som väl snarast tillhör nekropolen i *U̯ādi ʾUmm el-ʿAmad.*

Ḫirbet ed-Duḥdāḥ kan alltså ej tänkas komma i fråga för en ort av det gamla Gibeas betydelse och med dess långvariga bebyggelse.

Sydväst om *Ḫirbet ed-Duḥdāḥ* samt rätt långt nere på sluttningen mot *U̯ādi ʾUmm el-ʿAmad* ligger ännu en boplats, av byfolket i *Šaʿfāṭ* kallad *Ḫirbet el-Mesāne.* Men såväl boplatsens obetydliga stenrösen som dess otrygga läge djupt nere på dalsluttningen göra det omöjligt att här söka det gamla Gibea.

5.

Šaʿfāṭ.

Byn *Šaʿfāṭ* ligger strax öster om och nedanför den ovannämnda lilla åsen eller höjden, på vilken *er-Rās* och *Ḫirbet* *ed-Duḥdāḥ* äro belägna. Närmast öster och sydöst om byn utbreder sig ett jämförelsevis stort och bördigt fält, *Sahᵉl Šaʿfāṭ*, med god rödmylla, *samake*, vars skördar förmodligen äro orsaken till att en ort uppstått här. *Šaʿfāṭ*'s läge är ingalunda fast, och någon trygg boplats eller säkert spärrfäste kan på den nutida byns plats icke hava funnits i forna tider. Byns förbindelser äro bekväma över den jämna *Sahᵉl Šaʿfāṭ* till stora nordsydvägen. Ingen källa finnes i närheten, utan byfolket är liksom i gamla tider uteslutande hänvisat till regnbrunnar och dammar för sitt vattenbehov. Sydöst om *Šaʿfāṭ* ligger en dylik, förmodligen gammal cistern, kallad *Bīr ʾIḫu̯ēre* och nordöst om byn nära *Zētūn Mišʿal* ligger en annan, likaledes ännu begagnad cistern kallad *ʿEn eǧ-Ǧᵉdīde*, som trots sitt namn "Nykällan" är en gammal regnbrunn, jfr nedan sid. 153. Så som *Šaʿfāṭ* nu ter sig, är det en vanlig arabisk bergsby med täta hus, byggda av kalksten och med flata yttertak ovanpå kryssvalvet, som täcker det enda rummet därinne. Emellertid finnes dock somt i *Šaʿfāṭ* som tyder på ortens förarabiska ursprung.

Vad först själva byns namn beträffar, är detta enligt Dalman troligen av judiskt ursprung. *Šaʿfāṭ* torde nämligen komma av namnet *Šāfāṭ*, 1 Krön. 3: 22, jfr PJB 1916: 54, och det har i det övliga uttalet hos nejdens befolkning så starkt bevarat det emfatiska uttalet av *ṭ*, att a-sonanten i namnets första stavelse erhållit en tydlig mörkare färgning och ordet alltså uttalas som *Šoʿfāṭ*. Detta uttal av namnet har även Clermont-Ganneau iakttagit, när han transkriberar det Chofat, QS 1874: 108. Hagemeyer skriver oriktigt *Schaʿfāt* ZDPV 1909: 2. Dalman förmodar, att en liten ort här legat, som för rikedom på regnbrunnar kallats *hag-Gᵉḇīm*, "Cisternerna", och vars fulla namn kunde varit *Gᵉḇē Šāfāṭ*, "*Šāfāṭ*'s cisterner" efter invånarnes förmente eller verklige stamfader, PJB 1916: 54. Detta Gebim skulle varit det Jes. 10: 31 åsyftade.

Att ett ʿ förekommer i byns arabiska namn utan någon som helst motsvarighet i det judiska, behöver icke vålla någon större svårighet, enär den folkliga arabiskan har en benägenhet att stundom inskjuta ett ʿ utan någon som helst etymologisk anledning. Med säkerhet kan förhållandet påvisas i flera palestinsk-arabiska ortnamn. En dylik arabisk inskjutning av ett ʿ har nämligen tydligen ägt rum i ortnamnet *Bēt ʿŪr,* som kommer av det gamla *Bēṯ Ḥōrōn,* samt i *ʿAmu̯ās*, som bildats av det gamla *Ḥammā* genom förmedling av det greciserade Ἀμμαοῦς eller Ἐμμαοῦς, jfr ovan sid. 72. Om det nutida *el-ʿĪsāu̯ī̯e* motsvarar det forna *Lai̯šā* Jes. 10: 30, jfr Dalman ZDPV 1905: 172, finnes här ännu ett dylikt av arabiskan inskjutet ʿ att anteckna. Detsamma gäller om det nutida *Ḫirbet Merʿeš* vid *Bēt Ǧibrīn,* som, måhända genom förmedling av det greciserade Μαρησά, förmodligen återgiver det gamla *Mārēšā,* jfr Macalister, A History of Civilization in Palestine 25. Även om det gamla Maresa ej kan sökas vid det nutida *Ḫirbet Merʿeš,* jfr Dalman PJB 1908: 11, torde det nämligen dock vara sannolikt, att det gamla ortnamnet här bevarats av den oansenliga *Ḫirbet Merʿeš* och alltså, om det bibliska Maresa är att söka vid *Tell Sandaḥanna,* något förflyttats från sin ursprungliga ort. Ännu ett prov på en dylik arabisk inskjutning av ett ʿ lämnar den förmodan, som Clermont-Ganneau, Archaeological Researches II: 76, uttalar, att *ʿAdase* i flera arabiska ortnamn vore att härleda från ett hebräiskt *Ḥ^{a}ḏāšā:* “den Nya“. Här skulle som i *Bēṯ Ḥōrōn* möjligen *ḥ,* som redan självt är gutturalt, vid namnets övergång till arabiskan förorsakat det ännu starkare gutturala ʿ, som arabiskan synes med förkärlek använda.

Egendomligt är därför, att Clermont-Ganneau, samtidigt som han tänker sig en dylik namnövergång, och ehuru han omnämner en i nejden förefintlig sägen, att en konung “*Yâchâfât*“ en gång härskat i *Šaʿfāṭ,* avvisar möjligheten att härleda byns namn från det tydligen hebräiska namnet *I̯āšāfāṭ,* QS 1874: 108. “According to another legend of the district, evidently of Christian origin, there was once upon a time at Sha'fât a king named *Yâchâfât*, who is mentioned in the Tora: it was he who gave his name to the country. I need not remark that this tradition has not even the advantage of being founded on etymological analogy, for the Hebrew name Josaphat does not contain the *'ain* which we find in *Sha'fât*. Perhaps the existence close by of what is known as the valley of Josaphat, may have had something to do with the origin of this entirely artificial tradition", Archaeological Researches I: 473. Den av Clermont-Ganneau här anförda sägnen om, att en konung med namnet Josafat en gång skulle härskat i *Ša'fāṭ*, förefaller att vara ett starkt stöd för att byns arabiska namn verkligen är av hebräiskt ursprung. Härmed är givetvis intet sagt om sägnens historiska värde.

En egendomlig uppgift förekommer hos Clermont-Ganneau, Archaeological Researches I: 472, att *Ša'fāṭ* förr hetat *Alaikon*. Sagesmannen för denna uppgift fann Clermont-Ganneau i övrigt vara tillförlitlig, men uppgiften torde dock sakna värde. Även namnet "*Deîr Mahrûk*", "Det brända klostret", hörde Clermont-Ganneau för *Ša'fāṭ*, men detta namn torde snarare åsyfta lämningarna av en liten kristen kyrka väster om byn, jfr Guérin, Judée I: 395, Féderlin RB 1906: 268. I alla händelser kan det ej leda längre tillbaka än till kristen tid och kan därför lämnas ur räkningen. Guérin försöker härleda namnet *Ša'fāṭ* från *šāfā*, "se", liksom *Miṣpā* är en bildning av *ṣāfā*, men detta försök strandar på svårigheten att förklara tillkomsten av den emfatiska *ṭ*-konsonanten, jfr Alt PJB 1910: 58. Enär ortens namn alltså ej ger någon egentlig ledning vid frågan om dess ålder, torde svaret på denna fråga få sökas genom en undersökning av de fornminnen, som finnas där.

Vad själva den nutida arabiska byn *Ša'fāṭ* beträffar, synes denna först sent nått sin utveckling till en verklig by. "Il y a cinquante ans Ch'âfat était un hameau de cinq à six maisons; aujourd'hui il y en a cinq fois plus, c'est un village grâce au développement extraordinaire de la famille *Abou Khḍer*", Féderlin RB 1906: 271. Att den nutida byn först mycket sent utvecklats till sin nuvarande storlek, behöver dock icke utesluta, att en gammal ort verkligen legat här, för så vitt spår av äldre bebyggelse finnas.

Trots byns äkta arabiska utseende döljer sig dock en större, säkerligen förarabisk byggnad bland dess bondehus. Denna byggnad ligger i byns nordöstra kant och är, trots att den i århundraden av byns befolkning använts som bostad och förrådsrum, så bevarad, att dess ursprungliga stil ännu rätt tydligt kan urskiljas. Det är en större, avlång byggnad med väggar av omsorgsfullt behuggna stenar samt med två väl utförda, smala fönster på den östra, bäst bevarade sidan. Taket utgöres av ett mäktigt tunnvalv, som dock förefaller vara mindre omsorgsfullt byggt. En byggnad av liknande utseende finnes i *eǧ-Ǧīb*, det forna Gibeon, också omgiven av de arabiska bondehusen. Enligt Dalman torde båda dessa byggnader i *Šaʿfāṭ* och *eǧ-Ǧīb* vara kristna kyrkor från den bysantinska tiden och alltså minnesmärken från det tidsskede i landets historia, då även i jämförelsevis obetydliga orter fromheten reste sig en ofta betydande minnesvård, kyrkan. För den i *Šaʿfāṭ* bevarade byggnadens art av kyrka talar också, att den av byns befolkning benämnes *el-Kenīse*, "Kyrkan". Det torde knappast vara troligt, att en kyrka byggts här av befolkningen i den bysantinska orten på *er-Rās* så långt utanför denna orts gränser, och kyrkobyggnaden i *Šaʿfāṭ* torde därför vara ett vittnesbörd om bebyggelse i dess omedelbara närhet. Även Clermont-Ganneau omnämner denna byggnad, som av bybefolkningen kallas *el-Kenīse*, QS 1874: 107 f., Archaeological Researches 1: 471, och han finner, att stenarnas behuggning icke särskilt påminner om korsfarararbete. Sannolikt är byggnaden äldre.

Šaʿfāṭ's gamla kyrka finnes som redan nämnts i nordösta hörnet av den nutida arabiska byn, som ligger på södra sidan om den lilla dälden *Hallet Mišʿal* ungefär 70 till 80 m. från däldens sluttning. Mellan byn och dälden ligga nu små grönsakstäppor och stenrösen ända fram till den låga klippavsatsen i södra dalkrönet. Förmodligen ägde den första bebyggelsen i *Šaʿfāṭ* rum här att döma av stenrösena, den gråare myllan och det något fastare läget strax ovanför däldens södra krön. Byn skulle allså så småningom flyttats från sin ursprungliga plats något åt söder.

I den nyss nämnda låga klippavsatsen på södra krönet av dälden *Ḫallet Mišʿal* finnas flera gravanläggningar, som delvis äro rätt väl bevarade och som visa typen av en i klippsluttningen nedhuggen förplats samt i dennas vägg ingången till en gravkammare. Clermont-Ganneau beskriver utförligt fyndet och utgrävningen av en dylik gravanläggning, QS 1874: 108. Denna hade en gravkammare med nio skjutgravar, fördelade med tre på varje vägg. Gravanläggningen hade tydligen haft ett äldre och ett yngre skede, att döma av förändringar vid den ursprungliga ingången och stängselstenens ändrade läge. Flera benkistor, ossuaria, påträffades inne i gravkammaren och ansågos av Clermont-Ganneau höra till gravens äldre skede. Tyvärr är den uppgift som Clermont-Ganneau lämnar om denna gravs läge något obestämd. Även beskrivningen av gravanläggningen är ej så noggrann som önskligt hade varit, men fullt tydligt synes vara, att gravanläggningen, som var försedd med skjutgravar och benkistor, ej kan gå längre tillbaka än till senare judisk tid och att den måhända icke ens är förkristlig. Flera gravanläggningar sades av bybefolkningen ytterligare finnas här men numera vara gömda under grönsakstäpporna. Under arbetet på att efter kriget åter sätta dessa i skick fylldes nämligen eller gömdes under myllan flera av de gamla gravanläggningarna på sluttningens krön, och det är att hoppas att de härigenom äro skyddade för den arabiske stenbrytaren, som gärna begagnar en nära till hands liggande klippvägg såsom stenbrott, obekymrad om alla fornminnen. Förmodligen hava dessa strax norr om och nedanför *Šaʿfāṭ* befintliga klippgravar anlagts redan innan byn *Šaʿfāṭ* uppstod. Det är nämligen föga troligt, att dessa gravar skulle anlagts här, om platsen omedelbart ovanför dem redan varit bebyggd, och härav låter sig också den slutsatsen dragas, att dessa klippgravar strax norr om *Šaʿfāṭ* i dess äldsta utkant icke gärna kunna vara anlagda av byns egen befolkning. Närmast till hands synes ligga att i dessa gravar förmoda en östlig utgrening av nekropolen till den ort, som legat på *er-Rās*. Gravarna likna nämligen de på norra sluttningen av *er-Rās* befintliga gravarna och ligga dessutom ej så synnerligen långt från dessa.

Ännu en fornlämning finnes i *Šaʿfāṭ*, som förmodligen är av förarabiskt ursprung, nämligen en nära byns södra utkant befintlig, ganska väl bevarad dammanläggning, som sannolikt legat utanför byn innan denna försköt sig åt söder. Dammens långsida är omkring 10,5 m., dess kortsida 4,5 m. och djupet 2,15 m. Västra sidan av dammen, som till sin längdriktning ligger i söder och norr, är huggen i klippan, medan östra sidan är murad. Förmodligen har dammen därför ursprungligen legat på en sluttning, som senare utjämnats. I dammens sydöstra hörn leder en smal trappa med små trappsteg ned till bottnen, och här kunde alltså vatten hämtas. Tydliga spår av cementering finnas. Ett par ganska stora stenhoar finnas på dammens västra sida, och strax nordväst om dammen finnes en i klippan huggen cistern. Vid en husvägg ett litet stycke därifrån står en oljeprässvikt, nu begagnad som vattenho. Dess genomskärning är 1 m., tjockleken 0,80 m. och det som ho begagnade mitthålet ungefär 0,30 m. vitt samt 0,45 djupt. Dammanläggningen är ganska väl bevarad och användes enligt byfolkets uppgifter ännu alltjämt för boskapens behov. Enär den har stor likhet med dylika anläggningar vid bysantinska boplatser, torde den härstamma från bysantinska tiden och alltså från samma tid som kyrkobyggnaden i *Šaʿfāṭ*.

En undersökning av byn *Šaʿfāṭ* och dess närmaste omgivningar synes alltså giva vid handen, att under bysantinsk tid en mindre ort funnits på *er-Rās* och alltså på sluttningen mot det bördiga fältet i sydöst, det nutida *Sah*^{e}*l Šaʿfāṭ*, som givit den lilla orten det mesta av dess brödsäd och övriga nödtorft. Snart nog torde dock från *er-Rās* bebyggelsen dragit sig något åt öster och ned på randen av fältet, där detta brytes genom *Ḫallet Mišʿal*’s sluttning, och hit torde hela den lilla orten på *er-Rās* så småningom flyttats över, medan *er-Rās* självt övergavs. Möjligen var denna överflyttning fullständig, när med den arabiska erövringen nejdens bysantinska skede nådde sitt slut och den arabiska tidens dvala inträdde. Förmodligen skedde under den arabiska tiden förskjutningen från platsen strax söder om *Ḫallet Miš'al*'s sluttning något åt söder till den nutida byns läge. Detta är den sannolika utvecklingen av den senare bebyggelsen vid *Šaʿfāṭ* och i dess närmaste omnejd. Emellertid torde även uråldrig bebyggelse funnits på detta ställe, åtminstone att sluta av den härstädes påvisade förekomsten av paleolitiska flintredskap, Karge, Rephaim 71. På grund av de ringa förutsättningarna för uppkomsten vid *Šaʿfāṭ* av en efter forntida förhållanden fast ort torde det dock med säkerhet kunna slutas att, om här från äldre tider och alltså även under det äldre israelitiska skedet legat en ort, denna varit mycket obetydlig. Samma uppfattning har Dalman vid ett samtal uttalat. Har Gebim Jes. 10: 31 legat här, var denna ort mycket liten, jfr PJB 1916: 54. *Ḫirbet ed-Duhdāḥ* och *Ḫirbet el-Mesāne* längre åt väster och sydväst från *Šaʿfāṭ* torde vara lämningar endast av smärre och arabiska bebyggelser. Härav följer alltså, att för det gamla Gibea i Benjamin ingen av dessa platser kan komma i fråga, men väl torde först *er-Rās* och sedan *Šaʿfāṭ* kunna betecknas som det gamla Gibeas dotter och dotterdotter samt arvtagerskorna till södra delen av dess fält och fruktgårdar.

Det torde förtjänas påpekas, att en slutsats av denna undersökning av *Šaʿfāṭ* och dess omnejd vidare är, att här ej gärna det jesajanska Nob kan sökas. *Šaʿfāṭ* torde nämligen, frånsett de slutsatser som kunna dragas av dess fornlämningar, ligga något för långt åt väster för att rätt lämpa sig för Nob i den jesajanska skildringen av den assyriske erövrarens tåg mot Jerusalem, Jes. 10: 28 f. Från *Šaʿfāṭ* eller *er-Rās* synes nämligen icke det gamla Jerusalem, något som dock torde ligga i den åskådliga skildringen av huru erövraren, när han i sträcktåg nått Nob, "lyfter sin hand mot dottern Sions berg, mot Jerusalems höjd", Jes. 10: 32. Icke heller det benjaminitiska Mispa kan gärna sökas vid *Šaʿfāṭ* eller någon av de små boplatserna i dess omgivning, jfr ovan sid. 56.

Det torde i samband med undersökningen av *Šaʿfāṭ* förtjäna nämnas, att på den lilla sluttningen på byns nordöstra sida finnes en *u̯elī*, helig plats, benämnd *Šēḫ ʿAbdallāh*, med ett gammalt skröpligt oljeträd, i vars hägn byns kvinnor anförtro sitt mödosamt hopsamlade och hemburna risbränsle. Det är efter denna lilla vid dess början belägna helgedom som dälden *Ḫallet Mišʿal* även kallas *Ḫallet Šēḫ ʿAbdallāh*. Risknipporna läggas kring trädet i dettas närhet, och några buskar hade också slängts upp i olivens stympade krona, för att så genom platsens helighet skyddas mot tjuvar. Ingen vågar nämligen röra det i byhelgonets skydd anförtrodda bränslet av fruktan för det vaksamma helgonets straff. Också plogar, handkvarnar och andra redskap och husgeråd kunna fredas genom att nedläggas invid eller inunder det heliga trädet. Även ett ungt träd, Celtis australis, av araberna känt under namnet *mēs* och vars kvistar anses skydda mot trolldom, står här i närheten, och detta träd, som redan nu är delaktigt av platsens helighet, kommer väl framdeles att ensamt bliva dennas bärare efter den skröpliga gamla oliven. Det heliga trädet är välbekant för och vördat ej blott av *Šaʿfāṭ*'s befolkning utan även av grannbyarnas, och det torde vara den nutida motsvarigheten till sådana allmänt bekanta och förmodligen såsom heliga vördade träd som "granatträdet i Migron" 1 Sam. 14: 2 och "tamarisken på höjden" vid Gibea 1 Sam. 22: 6. Vid det nutida *er-Rām* finnes på samma sätt vid *en-Nebi Ṣāliḥ* i byns västra utkant ett heligt mullbärsträd. Båda dessa träd och i synnerhet det senare kunna alltså sägas påminna om Taborträdet, som enligt 1 Sam. 10: 3 förmodligen varit ett bekant, enstaka, heligt träd ett stycke söder om det nutida *er-Rām*, jfr ovan sid. 32 f. Överhuvud taget torde dessa mer eller mindre heliga träd, som återfinnas vid byarna i våra dagars Palestina och deras helgedomar, påminna om den gamla, lätt förklarliga vördnaden för trädet i ett land, där en lummig kronas skugga är en högt skattad gåva och ett vittnesbörd om jordens rika alstringskraft.

6.

Zētūn Mišʿal.

Ännu några smärre fornlämningar i *Šaʿfāṭ*s nejd torde här böra nämnas, enär de ifrågasatts för det gamla Gibea. Mellan *Šaʿfāṭ* och *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* på nordöstra sluttningen av *Ḫallet Mišʿal* och strax på västra sidan om den äldre vägen ligga några murrester, bland vilka en grupp oliver stod före senaste kriget. Den lilla lunden höggs ned under striderna i nejden, men nysatta oliver växa upp i stället. Platsen är av *Šaʿfāṭ*s befolkning känd under namnet *Ḥakūrat Mišʿal*: “*Mišʿal*’s fruktgård“ eller “*Zētūn Mišʿal*“: “*Mišʿal*’s oliver“. En liten cistern, kallad *ʿĒn eǧ-Ǧᵉdīde*: “Nykällan“, finnes strax väster om platsen, vars vatten alltjämt hämtas av *Šaʿfāṭ*’s kvinnor. Sagesmän från *Šaʿfāṭ* berättade, att här ett kloster, *dēr*, legat, och så till vida torde deras uppgift vara riktig som platsens murrester säkerligen äro av jämförelsevis sent ursprung. Så långt som till judisk tid gå de förvisso ej tillbaka, men för övrigt torde frågan om vad som här funnits få lämnas öppen. Måhända ett litet väghärberge, en from stiftelse eller dylikt? Féderlin söker egendomligt nog vid *Zētūn Mišʿal* det gamla Gibea i Benjamin. Enligt hans uppgift skulle fornlämningarna sträcka sig ända upp emot västra sluttningen av *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*. Visserligen har mycket sten här tagits för bygget av den engelska fältbanan, som under kriget drogs fram utmed västra sidan av landsvägen och som ungefär vid norra ändan av *Zētūn Mišʿal* korsar landsvägen och sedan följer dennas östra sida, samt för lagning av landsvägen, men det är dock icke troligt, att en större ort i gammal tid legat här. Läget är icke alls fast, och dessutom saknas den för gamla boplatser säregna myllan och lerskärvorna. Féderlin lämnar den uppgiften, att *Zētūn Mišʿal* också skulle kallas *Ḫirbet es-Sikke*. Enär jag trots talrika förfrågningar på själva stället aldrig hört detta namn uppgivas av byfolk från

Šaʿfāṭ, som för övrigt hade mycket väl reda på alla ortsbenämningar i närheten, torde namnet *Ḫirbet es-Sikke* av Féderlin erhållits genom någon uppgift för tillfället eller genom missförstånd. Säkert är, att det icke är någon vanlig benämning.

För övrigt har det sitt intresse att iakttaga, att Hagemeyer på sin kartskiss ZDPV 1909: 5 synes missförstått Féderlins kartskiss RB 1906: 267. Féderlin betecknar nämligen *Zētūn Mišʿal* även med benämningen *Ḫirbet es-Sikke*, och på hans kartskiss står detta senare namn tryckt ovanför det förra, så att *Sikke* kommit att tryckas mellan *Tell el-Fūl* och *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*. Hagemeyer tror tydligen därför, att *Ḫirbet es-Sikke* verkligen ligger i dälden mellan *Tell el-Fūl* och *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*. Missförståndet röjer bristande ortskännedom, jfr ovan sid. 135.

7.

Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl.

En liten *ḫirbe*, boplats, visas av traktens arabiska befolkning även på den 814 m. höga och fritt belägna kullen *Rās eṭ-Ṭau̯īl* vid södra randen av *U̯ādi el-Ḥāfi*, som från den vattendelande åsen ett litet stycke norr om *Tell el-Fūl* skär sig allt djupare ned i östlig riktning. *Rās eṭ-Ṭau̯īl* utgör en förpost mot denna dal från den ås, som mellan *U̯ādi el-Ḥāfi* i norr och *U̯ādi Zimri* i söder sänker sig österut från landets vattendelare. Enär vägen österut från den nordsydliga huvudvägen följer denna ås från trakten norr om *Tell el-Fūl* över *Ḫirbet el-ʿAdase*, kommer den alltså att löpa alldeles nedanför södra foten av *Rās eṭ-Ṭau̯īl*, och en ort som legat på toppen av denna kulle hade alltså de goda förbindelsemöjligheter, som denna väg erbjöd såväl västerut till stora nordsydvägen och dess förgrening i Bet-Horonvägen som österut över *Ǧebaʿ* och söderut över östra sluttningen av *Tell el-Fūl*. Även ur försvarssynpunkt var läget gott. *Rās eṭ-Ṭau̯īl* är nämligen, trots att dess namn tyder på en mera långsträckt ås, en tämligen rundad kulle med åt alla håll starka sluttningar. I synnerhet från norr, väster och öster, där kullen stupar ned emot *U̯ādi el-Ḥāfi* och dess förgreningar, är den mycket svårtillgänglig, och även södra sluttningen ned emot den från vattendelaren österut löpande åsen torde med lätthet kunnat befästas. Här går i våra dagar vägen upp till kullens topp. Om försvarsmöjligheterna för en på denna kulle belägen ort alltså måste betecknas som mycket goda, kunna även livsmöjligheterna betecknas som gynnsamma på grund av de bördiga, myllrika sluttningarna nedåt *U̯ādi Zimri.*

En undersökning av *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl* visar emellertid, att dess fornlämningar icke äro betydande. Mem. III: 124 lämnar för *Rās eṭ-Ṭau̯īl* blott den knappa beskrivningen: “Heaps of stones. A rock-cut wine-press, several rock-cut cisterns, and a cave“. En något utförligare beskrivning torde de dock förtjäna. Ungefär mitt på toppen ligger en ganska stor klipphåla, som säkerligen är ett verk av människohand och ursprungligen varit en cistern. En dylik var nödvändig, enär trakten saknar källa. På norra sidan har taket instörtat, och här leder en trappa ned till hålans botten. Den ursprungliga lilla runda brunnsöppningen, varigenom vattnet hämtades, är nu igenstoppad med några stenar. Nere i grottan finnas några av bergets massa kvarlämnade pelare, som stödja det ganska tunna klipptaket. Talrik spillning av får och getter bildar en djup gyttja på hålans botten och vittnar om, att hon begagnas som stall.

På södra sidan om denna grotta synas 17,5 m. långa lämningar efter en mur, som gick i östvästlig riktning på ett avstånd av 5 m. från den gamla cisternöppningen. Från murens västra ända utgick vinkelrätt åt norr en 6 m. lång tvärmur, och från denna tvärmur återigen vinkelrätt ett litet murstycke åt öster, 1,5 m. långt. Hela denna mur synes aldrig hava varit synnerligen hög, enär murresterna bestå av blott ett enda lager stenar, och någon egentlig byggnad har förmodligen aldrig stått här. Talrika bitar av grov mosaik, som ligga kringströdda överallt söder om de långa murresterna, kunna möjligen visa på ett konstrikare golv i en byggnad, men de kunna också mycket väl härstamma blott från en vinpräss, i vilken en jämn botten ej så sällan anskaffades genom att små gropar i klippan utfylldes med mosaik. Dessa mosaikbitar visa i alla händelser ej längre tillbaka än till bysantinsk tid. Alla större stenrösen saknas på kullen, och blott söder om den här skildrade muren synas några små obetydliga murrester och stenhögar. Möjligen har det hela blott varit en anordning för att underlätta samlingen av regnvatten i cisternen.

Ett tydligt spår av mänskligt arbete i forna tider är vidare en i klippan uthuggen vinpräss på kullens nordvästra sida. Denna vinpräss är ovanligt stor och ganska väl bibehållen. Själva prässkaret är nästan kvadratiskt med en sidlängd av 5,90 m. och 5,70 m. Höjden av dess klippkant eller med andra ord dess djup är 0,04 m. till 0,05 m. I prässkarets mitt ungefär är anbragt en rund fördjupning av 1,15 meters genomskärning samt 0,07 meters djup. Hela prässkaret lutar svagt mot väster, där ett samlingskar för druvsaften anbragts, en fyrkantig grop med sidor om 1,95 m. och 1,55 m. samt ett djup av 1 m. Genom en liten ränna i den 0,60 m. breda mellanväggen mot prässkaret leddes de krossade druvornas saft ned i samlingskaret. Möjligen finnes i dettas botten en mindre fördjupning för hopsamling av den sista druvsaften, men enär samlingskarets botten nu är belamrad med sten och jord, kan ingen sådan fördjupning urskiljas. På norra sidan om prässkaret finnes alldeles intill detta en fördjupning i klippan, som också förmodligen varit en vinpräss men nu är höljd av stenmassor. Hela denna vinpräss är ovanligt väl bibehållen och är sannolikt ett vittnesbörd om att de nu försummade sluttningarna kring *Rās eṭ-Ṭaṷīl* fordom varit väl odlade. Hela vinprässens anordning och utseende torde dock ej tyda på gammalisraelitiskt ursprung.

Spår av mänsklig verksamhet finnas här alltså vid *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭaṷīl*, men dock inga lämningar av verklig bebyggelse. Några lerskärvor ligga visserligen kringströdda här uppe, men tämligen fåtaliga och sena. Blott den enda cisternen finnes på kullens topp och i dess närhet de enkla murresterna, som verka sena. De talrika grova mosaikbitarna häntyda förmodligen på en vinpräss från bysantinska tiden. Gravanläggningar tyckas saknas. I fårfållorna på kullens sydöstra sluttning torde blott några vanliga små berggrottor vara inbyggda, och stenarna i deras enkla inhägnader torde vara blott hopplockade kullerstenar, som icke kunna antagas vara lämningar av några hus. För övrigt saknas här uppe på *Rās eṭ-Ṭau̯īl* den för gamla boplatser utmärkande gråvita myllan, som uppkommer genom århundradens bebyggelse, och här torde därför aldrig någon egentlig ort legat. Från någon ort i närheten kunde cisternen och vinprässen byggts här samt kanske någon enklare byggnad, som tjänat som vakttorn, och här vistades måhända vid tiden för fruktskörden ägarna av de kringliggande vinbergen. Måhända kunde på detta sätt en ständig bebyggelse uppkomma, men denna var i så fall helt visst av mycket obetydlig omfattning. Det forna Gibea i Benjamin med dess flerhundraåriga bebyggelse, Sauls Gibea, har säkerligen aldrig legat här.

Det är därför överraskande att finna, att *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl* dock verkligen sammanställts med Gibea. Men de skäl, som Moore, Judges 414, anför till stöd för denna sin uppfattning, vittna om bristande förtrogenhet med de nödvändiga kännetecknen på en gammal palestinsk boplats. Med rätta påvisar Hagemeyer, ZDPV 1909: 31, att *Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl* ligger för långt åt öster från den nordsydliga huvudvägen. Ännu viktigare är, att ingen forntida ort med sekellång bebyggelse kan hava legat här.

8.

Ḫirbet el-ʿAdase.

Sauls Gibea skulle också kunna sökas vid boplatsen *Ḫirbet el-ʿAdase* eller som den understundom kallas *Ḫirbet Bēt Liǧǧe,* nordöst om *Tell el-Fūl.* Den vanliga namnformen är enligt uttalet hos nejdens befolkning *Ḫirbet el-ʿAdase.* Så lyder också ställets namn på den av Pestalozzi-Pfyffer, Becker och Dalman utgivna Exkursionskarte von Jerusalem und Mittel-Judäa. Engelska kartan däremot och förmodligen efter denna flera engelska författare skriva namnet utan artikel. Härigenom vållas emellertid lätt en förväxling av de båda av ortsbefolkningen åtskilda namnen *Ḫirbet el-ʿAdase* och *Ḫirbet ʿAdāse.*

Ḫirbet el-ʿAdase ligger nordöst om *Tell el-Fūl* på den breda ås, som från vattendelaren sänker sig österut mellan *U̯ādi el-Ḥāfi* i norr och *U̯ādi Zimri* i söder. *Ḫirbet el-ʿAdase* kommer alltså att ligga ungefär mitt emellan *Tell el-Fūl* och *Rās eṭ-Ṭau̯īl.* Såväl Féderlin RB 1906: 267 som efter honom Hagemeyer ZDPV 1909: 5 utmärka *Ḫirbet el-ʿAdase* alltför långt åt öster, så att boplatsen skulle komma att ligga nästan rakt söder om *Rās eṭ-Ṭau̯īl.* Läget av denna boplats är knappast sådant, att här en gammal ort skulle förmodats, om icke de förefintliga ruinerna oförtydbart vittnade om bebyggelse. Ur försvarssynpunkt är läget nämligen icke särdeles gynnsamt. Av det nutida ruinfältet att döma låg den gamla orten ungefär mitt på den ovannämnda breda åsen utan att för sitt försvar begagna dess redan i och för sig svaga sluttningar åt norr mot *U̯ādi el-Ḥāfi* samt åt öster och söder mot *U̯ādi Zimri.* I väster erbjöd den gamla stadens långsamt och oavbrutet sluttande ås så gott som ingen naturlig försvarsmöjlighet, och detsamma gäller om åsens fortsättning åt nordöst bortöver södra foten av *Rās eṭ-Ṭau̯īl.* En ort, belägen där *Ḫirbet el-ʿAdase*'s ruinfält nu ligger, hade alltså åt alla sidor inga andra försvarsmöjligheter än sådana som kunde åstadkommas med människohand, och närmast till hands ligger då efter forntida palestinska förhållanden att tänka på murar.

Om alltså läget ur försvarssynpunkt ej var särdeles gynnsamt, uppvägdes dock denna nackdel av andra fördelar. Överallt omkring utbredde sig svaga, breda sluttningar, med den hårdare stenarten *mizzī i̯ahūdī* och den genom dennas förvittring bildade fruktbara, rödaktiga kalkmyllan, *samake.*

Här kunde brödsäd odlas i tillräcklig mängd för en ej alltför stor ort, och de mera steniga eller branta sluttningarna lämpade sig förträffligt för odling av vin, fikon och oliver. Även var det bekvämare att bo i en ort, som ej låg så högt och dit man kunde komma utan att ständigt gå uppför eller utför en brant stadskulle. På vägen, som leder alldeles förbi *Ḫirbet el-ʿAdase* på dess norra sida, kunde dess befolkning lätt komma såväl västerut till stora nordsydvägen och dennas förgrening Bet-Horonvägen som österut över *Ǧebaʿ*, och även söderut över *Tell el-Fūl's* sluttning samt härifrån till stora nordsydvägen eller åt sydöst till *ʿAnāta*, jfr ovan sid. 12 f.

En undersökning av ruinfältet vid *Ḫirbet el-ʿAdase* visar, att här ganska betydliga stenmassor finnas, som tyda på en efter bergsbygdens förhållanden ej alltför obetydlig ort. Visserligen äro stenmassorna mestadels hopplockade i större och mindre stenrösen, *ruǧūm*, sg. *ruǧᵉm*, mellan vilka på detta sätt små fläckar av odlingsbar jord vunnits, men här och var torde dock några gamla murrester ännu kunna urskiljas. Själva boplatsen bildar i sin helhet ett tämligen avrundat område utmed södra sidan av den österut över *Rās eṭ-Ṭau̯īl's* fot ledande vägen. Dess genomskärning i öster—väster är ungefär 75 m. och i söder—norr ungefär 70 m. Såväl i väster som norr tyckes boplatsens utsträckning tämligen noga utmärkas av de här befintliga långa murarna av hopplockade stenar, som måhända angiva de äldre murarnas sträckning och dölja deras rester. Åtminstone i sydvästra hörnet av boplatsen är med säkerhet ett gammalt murstycke bevarat. I nordvästra hörnet av boplatsen utmed den ovannämnda vägen sträcka sig stenrösen och murrester betydligt längre mot nordöst, så att denna sida av boplatsen får en längd av omkring 125 m. Medräknas till ruinfältet även en väster om boplatsen uthuggen damm samt ett par cisterner med tvättgropar, som tydligen legat strax utanför den västra muren, skulle den sammanlagda längden här bliva omkring 160 m.

Mestadels utgöras som nämnt ruinerna vid *Ḫirbet el-ʿAdase* av större och mindre stenrösen, som av bönderna hopplockats för att mellan dem vinna så många öppnar fläckar som möjligt. Mycket ofta äro dessa stenrösen hopplockade i form av kortare eller längre stenrevlar, och en noggrannare undersökning skulle förmodligen mångenstädes under dessa stenrösen och stenrevlar blotta äldre murrester. Så som ruinfältet nu ter sig, torde det knappast löna sig att av de olika stenrevlarnas läge söka sluta till byggnader och gator i den forna staden, utan man får nöja sig med att i allmänhet söka bilda sig en föreställning om dennas ungefärliga utsträckning. För bedömandet av boplatsens ålder torde dock jämte dess allmänna utseende också vissa enskilda bättre bevarade fornlämningar kunna giva god vägledning.

En dylik bättre bevarad rest är det ovannämnda murstycket i boplatsens sydvästra ända. Det är ungefär 10 m. långt och 1,10 m. högt samt består av tämligen regelbundet fyrkantiga stenar med i genomsnitt en sidlängd av 0,30 m. Detta murstycke påminner om andra liknande murlämningar med stenar av ungefär samma storlek och utseende, som finnas vid *Ḫirbet Teḳūʿ*, det gamla Tekoa, som enligt sina ganska vidsträckta fornlämningar tydligen haft ett bysantinskt blomstringsskede. Till bysantinsk tid hänvisar också förmodligen ett stycke av ett pelarskaft, som ligger mitt bland stenhoparna något väster om ruinfältets mitt och på dess högsta punkt. Pelarstycket består av den hårda kalkstensarten *mizzī i̯ahūdī* och är därför troligen hugget i närheten av boplatsen. Det är 1,90 m. långt samt mäter i genomskärning 0,74 m. Tydligen är detta blott ett brottstycke av en pelare, som ingått i en byggnad med flera pelare av samma slag. Även ett mindre stycke av en halvpelare ligger bland stenhoparna. Ett obetydligt brottstycke av en korintisk kragsten med akantusmönster påträffades av mig bland åkermyllan ungefär 35 m. sydväst om pelarstycket, och fastän nu illa medfaret vittnade detta brottstycke dock om ett enkelt men ganska vackert utfört arbete. Det synes hava tillhört överkanten av en kragsten av medelmåttig storlek, som kunnat passa till en pelare av det ovannämnda pelarstyckets tjocklek.

Av Dalman fästes min uppmärksamhet därpå, att en mera fullständigt bevarad kragsten från *Ḫirbet el-ʿAdase* jämte ett stycke av ett pelarskaft finnes i Jerusalem på Engelska Biskopkyrkans gård, där den lilla vackra pelaren med kragstenen reser sig mitt på gården, omgiven av en liten blomstergrupp och några oliver. Kragstenen och pelarskaftet skulle hava ditförts samtidigt med att Engelska Biskopskyrkan byggdes. Beredvilligt skaffade mig Hanauer närmare upplysningar härom genom förre engelske biskopen Blites kavass, som var tillsyningsman vid kyrkans bygge under biskop Barcley. Stenen till kyrkan hämtades från nejden norr om Jerusalem, där god och hård kalksten finnes, och såväl kragstenen som pelarskaftet hämtades med en vagn “från en *ḫirbe* bortom *Tell el-Fūl*“. Pelarskaftet togs från samma ställe som kragstenen, och båda hämtades om natten för att undgå de turkiska myndigheternas uppmärksamhet. Kavassen berättade vidare, att flera kapitäler och pelarstycken funnos på samma plats, delvis begravna i jorden. Även Masterman uppgiver, QS 1913:136, att pelaren och kragstenen på Engelska Biskopskyrkans gård härstamma från *Ḫirbet el-ʿAdase*, och huru de kommo dit låter han sina sagesmän från *Bēt Ḥanīna* berätta på följande sätt: “ . . . . some of us *Beit Ḥanīneh* men excavated the church and found some columns, one of which (with the capital and base) we sold to the English Bishop . . . . and it now stands in front of the Bishop's Church“. Hagemeyer lämnar ZDPV 1909: 8 samma uppgift, att pelaren i fråga härstammar från *Ḫirbet el-ʿAdase*.

Kragstenen och pelarskaftet, som nu pryda Engelska Biskopskyrkans gård i Jerusalem, äro alltså från *Ḫirbet el-ʿAdase*, och härmed är ett viktigt tillskott vunnet till dennas fornlämningar. En senare framkastad tanke, att kragstenen, som nu står på Biskopskyrkans gård, funnits på platsen, när kyrkan byggdes, förlorar sin sannolikhet även därigenom, att enligt Hanauers uppgift blott några gamla klippgravar funnits här. Även några mosaiker skulle påträffats på engelska biskopsgårdens område och i Georgsskolan, Horning, ZDPV 1909: 129 f. Men av en byggnad med pelare och kragstenar hava här inga lämningar funnits.

Det här omnämnda pelarskaftet från *Ḫirbet el-ʿAdase* är 2,30 m. högt samt 0,35 m. i genomskärning. I sin övre ända som nu uppbär kapitälen, är pelarskaftet försett med en i samma stycke huggen rundstav. Nedtill vilar det på en med ett enkelt listverk av rundstavar och en hålkäl smyckad fot, ungefär 0,20 m. hög samt i sin undre ända 0,57 m. i genomskärning. Foten är något skadad på södra sidan. Pelarskaftet och foten tyckas, ehuru de ej äro huggna i ett stycke, liksom kragstenen höra samman, enär de till sin storlek passa för varandra samt äro av samma stenart. Kragstenens höjd är 0,42 m. Att noggrant mäta dess storlek i övrigt var svårt i brist på stege, men dess undre sida synes hava samma genomskärning som pelarskaftets övre ända och dess genomskärning upptill torde kunna skattas till ungefär 0,50 m. Kragstenen torde äga samma storlek och typ som antydes av det vid *Ḫirbet el-ʿAdase* funna kapitälstycket. Stilen är korintisk, och det vackra bladverket i akantusmönster visar omsorgsfull behandling. Ovanpå kragstenen har en rund stenkula fästs, ungefär 0,27 m. i genomskärning. Denna kula har givetvis intet som helst ursprungligt samband med kragstenen.

Enligt uppgift av äldre sagesmän från de närbelägna byarna *Šaʿfāṭ* och *Ḥezme* funnos förr vid *Ḫirbet el-ʿAdase* flera *šuḳaf ʿamūd,* “stycken av pelarskaft“, samt överhuvud *ᵉḥǧār ʿuṭuḳ:* “antika stenar.“ Härmed åsyftas säkerligen också kapitäler. Tydligt är alltså, att i enlighet med den gamle kavassens och Mastermans här ovan anförda uppgifter, utom de nu i den engelska biskopskyrkan bevarade fornminnena från *Ḫir-el-ʿAdase* flera dylika funnits. Och alltså har i den gamla orten härstädes en byggnad stått med pelare och korintiska kragstenar. Byggnaden kan icke hava varit en större praktbyggnad av samma slag som i de senromerska städerna i Palestina, ty därtill äro dess lämningar alltför obetydliga. Även om det, enär byggnadsresterna såsom av här meddelade uppgifter framgår i jämförelsevis sen tid bortförts, är svårt att numera bilda sig en noggrann uppfattning om beskaffenheten av dessa, torde det dock vara tämligen tydligt, att de varit av mera blygsam art. Närmast till hands ligger därför att tänka på en kristen kyrka, varmed under bysantinska tiden även smärre orter i from iver gärna smyckade sig. Kyrkan har givetvis i så fall varit en mindre byggnad, men dock förmodligen den lilla ortens förnämsta. Det torde alltså vara fullkomligt riktigt, när dessa byggnadsrester av traktens befolkning kallas *Kenīset el-ʿAdase,* jfr Masterman QS 1913: 136. Redan vid Mastermans besök på platsen hade traktens bönder borttagit de bästa stenarna i grundmurarna, och vid mina undersökningar där hösten 1921 voro de flesta stenarna borta eller åter gömda av myllan.

Även andra fornlämningar finnas vid *Ḫirbet el-ʿAdase*, som synas tyda på den bysantinska tiden före den arabiska erövringen. Ett minne från denna tid finnes förmodligen i en anläggning, som uthuggits i klippan i boplatsens nordöstligaste hörn, 118 m. från nordvästra hörnet av dess yttersta stenmurar. Här har i klippan en fyrkant uthuggits, som är 6,5 m. lång och 5,5 m. bred. Djupet är obetydligt, på västra sidan endast omkring 0,20 m. samt på östra omkring 0,10 m. På norra sidan finnes ingen klippkant alls. Södra sidan är höljd av en tunn rand av jord och mindre stenar. Över hela fyrkantens yta har klippan omsorgsfullt uthuggits så, att ett jämnt klippgolv erhållits. Ungefär i mitten av fyrkanten med en svag dragning åt söder är en mindre kvadratisk fördjupning uthuggen med en sidlängd av 0,50 m. och ett djup av åtminstone 0,75 m. Fördjupningen vidgar sig något nedåt, men enär den var fylld av jord och mindre stenar, som ej utan drygt arbete hade kunnat avlägsnas, kunde fördjupningens form och djup ej närmare undersökas. I sydvästra delen av fyrkanten finnes en enkel mosaik av smärre, tämligen regelbundet men grovt huggna stenar. Denna anläggning kan icke gärna vara resterna av ett boningshus eller någon annan byggnad, ty alls inga lämningar av murar synas på sidorna om uthuggningen, och klippan vid dennas kanter visar ej heller några som helst spår av bearbetning. En jämförelse med liknande fynd på andra platser gör det troligt, att det hela är en vinpräss. Så förklaras bäst det omsorgsfullt jämnade golvet i uthuggningen samt mosaikinläggningen i dess sydvästra del, som helt visst hade till syfte att på bästa sätt fylla ut en här befintlig, genom att klippan skadats uppkommen fördjupning eller ojämnhet. Vinprässen av samma slag, som påträffats inom Syriska barnhemmets område i Jerusalem, jfr ovan sid. 139 f., har hela sin botten lagd med mosaik, förmodligen beroende därpå att tillräckligt hård klippa saknades på platsen för att göra det möjligt att uthugga ett jämnt prässgolv. I synnerhet på ställen, där berggrunden utgöres av den lösa och mjuka *nārī*-stenen, kunde som nämnt en hård, jämn yta enklast åstadkommas medelst en mosaik av hårdare stenart. Mosaikarbetet tillhör såsom nämnt i synnerhet den bysantinska tiden, varför dylika vinprässar torde vara att hänföra till detta tidsskede. Att den här beskrivna anläggningen vid *Ḫirbet el-ʿAdase* varit en vinpräss, styrkes också av den kvadratiska fördjupningen i dess mitt. Denna fördjupning tjänstgjorde måhända som fäste för en upprättstående bjälke, vari sedan på lämpligt sätt en prässbjälke kunde med sin ena ända fästas, jfr ovan sid. 137 f. Möjligt är också, att fördjupningen är att fatta som samlingskar för druvsaften, men den borde i så fall varit större samt framför allt visat spår av cementering. Måhända fanns ett dylikt samlingskar i sydöstra hörnet, där den ursprungliga bottnen synes förstörd och fylld eller höljd av mylla.

Det torde alltså få betraktas som säkert, att den här beskrivna fornlämningen vid *Ḫirbet el-ʿAdase* är en vinpräss av den typ, som förekommer under den bysantinska tiden, och härmed föreligger ännu en antydan om att boplatsens blomstring infallit under denna tid. Möjligen är det denna mosaik som Horning ZDPV 1909: 130 efter Vincent uppgiver finnas vid "*Chirbet ʿadase*", varmed dock även *Ḫirbet ʿAdāse* kan menas, jfr ovan sid. 122. Geometriskt mönster har den här beskrivna lilla mosaiken icke. På vilken av de båda boplatserna den av Horning åsyftade mosaiken än ligger, är den ännu ett kraftigt bevis för bysantinsk bebyggelse.

För vattenbehovet var vid *Ḫirbet el-ʿAdase,* som saknar varje källa i sin närhet, sörjt genom en dammanläggning och cisterner. Dammen är bland traktens befolkning känd under namnet *Birket el-ʿAdase* och är belägen i ruinfältets västra utkant, ungefär 13,5 m. från den långa mur av hopplockade stenar, som tyckes utmärka den gamla ortens västra gräns. Denna damm ligger i norr och söder samt är 11 m. lång och 5,5 m. bred. Dess djup synes varit 3,20 m. I sydvästra hörnet av dammen finnes en undertill tydligast, rund utbuktning, som ser ut att vara återstoden av en här förut befintlig cistern. Denna skulle då förstörts vid dammens anläggning. I dammens sydöstra hörn finnes en delvis bevarad, i klippan huggen trappa, som ledde ned till bottnen. Trappstegen äro 0,40 m. långa, 0,30 m. breda samt 0,20 m. höga. Endast fem trappsteg äro bevarade i trappans övre del. Den undre delen av trappan förstördes, när mellersta delen av östra väggen rasade in. Denna vägg synes liksom den norra varit delvis murad, medan de övriga väggarna äro helt uthuggna i klippan. Dammens norra vägg är avrundad och kan möjligen tyda på att även här en cistern legat, som vid dammens anläggning delvis begagnats för den nya byggnaden. Alla väggarna visa spår av omsorgsfull cementering. Inga valvrester synas, och dammen torde därför varit öppen. Det omsorgsfulla sätt varpå dammen anlagts genom att delvis uthuggas i klippan samt cementerats torde tyda på att den tillhör ortens blomstringstid. Om vid dammens anläggning cisternen förstörts, torde dammen vara senare än cisternerna. Måhända torde dammen säkrast tillskrivas ungefär samma tidsskede som den lilla kyrkobyggnaden, alltså ortens kristna, bysantinska, bebyggelse.

Utom denna damm finnes inom eller strax utom *Ḫirbet el-ʿAdase*'s område flera “brunnar“, *bii̯ār,* d. v. s. cisterner för samling av regnvatten. Någon *bīr neb*^{eʿ}, “källbrunn“, brunn med källådervatten, finnes icke och som nämnt ej heller någon källa, *ʿēn.* Befolkningen i det forna *Ḫirbet el-ʿAdase* var därför uteslutande för sig själv och sina husdjur anvisad att samla regnvatten, och enär berggrunden här överallt utgöres av den hårda och täta kalkstensarten *mizzī i̯ahūdī*, kunde utan svårighet cisterner uthuggas. Denna utväg att skaffa vatten torde också varit den på platsen tidigast anlitade, och först senare har dammen anlagts.

Tvenne cisterner ligga tätt intill varandra ungefär 27 m. väster om *Birket el-ʿAdase*. Den östligaste har något rektangulärt brunnskar med 0,70 m. och 0,90 m. långa sidor. Kring brunnskaret finnes ett slags låg, också i klippan huggen, fyrkantig inramning med 1,55 m. sida. Själva cisternen är fylld med jord och sten nästan ända upp till mynningen. Ungefär 5 m. härifrån åt väster ligger den kanske mest i ögonen fallande av boplatsens cisterner, känd under namnet *Bīr el-ʿAdase*. Mynningen var rund men har delvis förstörts därigenom att klipptaket här liksom på två andra ställen instörtat. Cisternens vidd är omkring 6 m. och djupet omkring 3,50 m., alltså den vanliga storleken av dylika regnbrunnar. Väggarna voro tätade med cement.

Strax på södra sidan om dessa båda cisterner finnes ett slags också i klippan uthuggen låg bänk eller vall, vari flera skålformiga fördjupningar anbragts. Denna låga klippbänk börjar rakt söder om *Bīr el-ʿAdase* och sträcker sig ungefär 6 m. i östlig riktning. Den är i allmänhet 0,20 m. hög och 0,60 m. bred. Mellan de båda cisternerna är den försedd med fyra skålformiga fördjupningar, tre anbragta närmare varandra och snett över stenbänken samt en något öster om dessa tre och ensam för sig. Dessa skålformiga fördjupningar äro från 0,10 m. till 0,20 m. breda, med ungefär hälften så stor bottenvidd och ett djup av 0,08 m. till 0,13 m. Strax nordöst om den östra av dessa båda cisterner finnas ett par större skålar, den ena 0,35 m. vid upptill och 0,20 m. djup samt den andra 0,50 m. vid upptill och helt fylld av jord. Även i närheten av *Birket el-ʿAdase* finnas på nordvästra sidan om dammen tvenne dylika skålfördjupningar anbragta i klippan, den ena och mindre alldeles intill dammens nordvästra hörn och den andra, som har en vidd upptill av 0,55 m., 4 m. norr därom. Förmodligen äro inga av dessa skålformiga fördjupningar offerskålar. De hava alltså ingen sakral betydelse, ehuru klippskålar för sakrala ändamål med säkerhet kunna påvisas i Palestina, jfr Dalman PJB 1908: 23 f. Att klippskålarna vid *Ḫirbet el-ʿAdase* sakna sakral art torde framgå framför allt av den omständigheten, att de ej äro anbragta på översidan av ett klippblock eller en större sten utan helt lågt och i omedelbar närhet av dammen och cisternerna. En jämförelse med de nordiska älvkvarnarna är alltså för klippskålarna vid *Ḫirbet el-ʿAdase* icke på sin plats. Förmodligen äro de större och djupare av dessa skålformiga fördjupningar tvätthoar, som medelst läderämbaret fylldes ur dammen eller cisternen, varefter klädesplagget, som emellanåt doppades i själva klippskålen, på dennas kant eller på den jämnade klippbänken därintill tvättades medelst klappträt. Troligen begagnades dessa större klippskålar också, liksom de mindre, vid boskapens vattning, varvid varje skål särskilt fylldes medelst läderämbaret. Huru hjordar på detta sätt vattnas, kan man få se även i våra dagars Palestina. Flera getter eller får sticka huvudena ned i den lilla klipphon, som knappt hinner fyllas med läderämbaret, *delu*, innan hon åter tömmes av de törstiga djuren. Så måste hon ideligen fyllas. Oftast förekomma dock invid brunnsöppningen en eller ett par stenhoar för hjordarnas vattning. En dylik stenho kallas i våra dagar *ḥōḍ*. Enligt Dalman PJB 1908: 27 förekommer detta namn blott i södra Palestina, medan den motsvarande nordpalestinska benämningen är *rān*. Såväl dessa stenhoar som för hjordarnas vattning avsedda klippskålar torde betecknats med det hebräiska *rahaṭ* Gen. 30: 38, 41. Även *šōkäṯ* Gen. 24: 20, 30: 38 torde betecknat en ho eller ett tråg i en sten eller klippa. Översättningen "rännorna" Gen. 30: 38 torde därför vara mindre noggrann, jfr Dalman PJB 1908: 27. Vad de mindre skålarna beträffar kunde de måhända under den regnlösa sommaren fyllts med vatten, för att fåglarna skulle komma och dricka därav samt därigenom den välsignelse skulle bringas som i det vattenfattiga Palestina är förenad med att giva den törstande att dricka. Tama duvor kunde möjligen höra till de fåglar, som där skulle få dricka. Även kunde klippskålarna, ehuru de vid *Ḫirbet el-ʿAdase* såsom ofta eljest i Palestina samtliga äro anlagda i omedelbar närhet av damm och cisterner, haft till syfte att under regntiden fyllas av regnskurarna samt därigenom utan att behöva fyllas med läderämbaret kunna giva hjordar och herdar att dricka, jfr Dalman PJB 1908: 27. Däremot synas dessa klippskålar icke stått i samband med några i klippan huggna smärre vattenrännor eller ledningar, som skulle haft till syfte att uppsamla regnvatten och leda det till dammen eller cisternerna. Klippskålarna kunde även tjäna att däri sätta krusen vid vattenhämtningen.

Även vore det tänkbart att någon av dessa klippskålar använts för krossning av oliver, alltså som en liten oljekross, i våra dagar kallad *badėda,* diminutivum av *badd.* Oljepressningen tillgår så, att de nyskördade oliverna uppvärmas och sedan med händerna krossas och urprässas i klippskålen, varefter draven tages upp ur oljan, som samlats i skålens botten, och ännu en gång urprässas mot klippskålens kant, jfr Dalman PJB 1908: 31. Det är givetvis blott smärre mängder av de nyskördade oliverna som omedelbart på detta sätt användas för beredning av olja. Det är emellertid icke ovanligt att under och strax efter oljeskörden på hösten finna en skålformig fördjupning i en klipphäll, där färska bitar av olivskal och spår av olja vittna om att den på detta sätt använts för oljeberedning. Enligt Dalman PJB 1908: 31 är *miḳr* den sydpalestinska beteckningen för varje mindre skålformig fördjupning i klippan och kallas den för oljeberedning använda klippskålen *miḳr el-bedūdie.*

Enär samtliga dessa klippskålar vid *Ḫirbet el-ʿAdase* äro att förklara som avsedda för ett eller annat praktiskt syfte samt icke torde vara av någon som hälst sakral art, behöver deras ålder sannolikt icke sättas alltför hög. Och det säger sig för övrigt självt, att dessa skålformiga fördjupningar i alla händelser icke äro äldre än cisternerna, invid vilka de befinna sig. Äldre än dammen kunna de däremot vara, om denna anlagts senare än cisternerna.

Utom *Bīr el-ʿAdase* och den andra i dess närhet belägna cisternen finnas flera andra. Ungefär 12,5 m. nordväst om *Birket el-ʿAdase*'s nordvästra hörn ligger en cistern, vars mynning dock nästan döljes av den enligt en arabisk sagesman av engelsmännen under kriget här förbättrade vägen. Mynningen fylldes med sten och vägen byggdes till hälften däröver. Inne på själva boplatsens område ligger en annan cistern, belägen 9,5 m. nordväst om det enda synliga bevarade pelarstycket. Norr om boplatsen ungefär rakt norr om detta pelarstycke samt på andra sidan om vägen ligger ännu en cistern, kallad *Bīr el-Ḥabale,* som alltjämt begagnas för hjordarnas vattning. Flera sagesmän från trakten berättade mig, att denna "brunn" varje regntid fylles och sedan håller vatten hela sommaren över. Ett par gamla cisterner ligga också sydväst om boplatsen.

En rätt säregen cistern ligger tämligen långt från *Ḫirbet el-ʿAdase*, strax öster om vägen mellan denna boplats och *Tell el-Fūl.* Cisternen är uthuggen i en liten klipphäll, som höjer sig ur den omgivande åkermyllan. Själva mynningen, "brunnskaret", är kvadratisk med 0,75 m. sida, och dess tjocklek är 1,20 m. Cisternen under är rund och har en vidd av omkring 7 m. samt ett djup av omkring 3 m. Väggarna äro tätade med cement. Genom mynningen har en mängd stenar nedkastats, som bilda ett stort stenröse därnere. På toppen av detta stenröse påträffades en erinran om de tomma cisternernas fara och de sorgespel som i deras tysta, obevekliga fallgropar kunna utspelas, nämligen skelettet av en gasell, ännu igenkännlig på klövarna och några stycken av skinnet. Förgäves hade tydligen det stackars djuret, sedan det fallit ned i cisternen, försökt att komma upp igen och slutligen gått under på stenrösets topp, skild från friheten och livet av det ouppnåeliga brunnshålet. Säreget är, jämte det kvadratiska brunnshålet, en liksom detta i klipphällen på dess västra sida uthuggen ho, skild från brunnshålet av en mellanvägg om 0,55 meters bredd. Hon är nästan kvadratisk med en sidlängd av i öster 1 m., i norr 1,10 m., i söder 1,20 m. samt i väster 0,95 m. Bottnen har något mindre vidd. Djupet är till följd av klippans lutning olika, i sydöst 0,13 m. och i nordöst 0,50 m. Genom ett litet hål i mellanväggen är hon förbunden med brunnshålet. Det måste vara en vattenho som anbragts här, och genom det lilla hålet till cisternmynningen kunde det kvarblivna vattnet, som ej urdruckits, tappas ned i cisternen igen. Det hela påminner om det vid *er-Rās* strax väster om *Šaʿfāṭ* befintliga brunnskaret av en stor sten, i vilken även en dylik ho anbragts intill själva brunnsöppningen. Måhända föreligger här en typ av brunnskar, vars ålder torde bestämmas av den tydligt bysantinska prägeln av de på *er-Rās* synliga fornlämningarna.

Utom dessa ännu synliga cisterner lära, enligt arabiska sagesmän från byarna i närheten, flera "brunnar", finnas, som nu äro fyllda och dolda under myllan. För vattentillgången var det alltså väl sörjt i den forna orten på denna plats.

Något gravfält synes ej kunna upptäckas i närheten av *Ḫirbet el-ʿAdase* på de omgivande sluttningarna. Araberna här veta ej att berätta om några *kubūr*, gravar. Detta är så mycket egendomligare som stadens blomstring synes hava infallit under den bysantinska tiden, då en ort ännu var angelägen att skaffa sig i klippan huggna gravar. Enär de döda under detta tidsskede knappast begravts blott i klippskrevor eller i myllan, torde väl gravar förmodligen vara att finna i närheten, ehuru deras ingångar nu ligga dolda under myllan, så att de ej kunna upptäckas, eller också något längre bort, jfr nedan sid. 219.

Av den palestinska bebyggelsens oskiljaktiga spår, lerskärvorna, finnes bland *Ḫirbet el-ʿAdase*'s stenrösen ett ansenligt antal. Även i åkermyllan på sluttningen ned emot *Šeʿᵉb abu Rīše* i sydväst ligga talrika lerskärvor kringströdda. Krushandtag finnes här gott om, men utan stämplar. Skärvorna äro släta eller sirade med de grova och raka refflorna, som tillhöra den senare tiden. Av äldre skärvtyper synas inga spår, och föga troligt är att sådana kunna ligga längre ned i myllan.

En liten bit av basalt, den svarta och pipiga stenen från de vulkaniska områdena österut, hittades under en vandring bland boplatsens stenrösen. Denna sten lämpar sig förträffligt till kvarnar, enär den är hård samt full av blåsor och små pipiga ihåligheter, som skava sönder sädeskornen och ersätta stenens eljest nödvändiga pickning. Allmänt i hela landet användas ännu i våra dagar handkvarnar av denna stenart, som därför kallas *ḥaǧar ṭāḥūne,* “kvarn-sten“. Från äldsta tider har basalten använts till kvarnar. Den äldsta enkla stenskivan med sin rivsten, varmed sädeskornen skavdes sönder, eller stenmorteln, vari kornen krossades med en avlång och rundad sten, till den snurrande handkvarnen och den romerska tidens trögt av dragdjur kringvridna kvarn, allesammans påträffas de tillverkade av denna förträffliga kvarnstenart. Om de äldsta kvarntyperna gäller detta oftast och om de senare alltid. Av de äldsta kvarntyperna kunna dock också sådana av hård kalksten påträffas. I de sydliga delarna av Palestina, som stodo i livligare förbindelse med Egypten, påträffas enligt Dalman även kvarnar av granit, tydligen införda från Egypten, enär detta är det närmaste land, där granit finnes. Det lilla basaltstycket från *Ḫirbet el-ʿAdase* kan alltså ej med säkerhet berätta något om tiden, då det fördes dit, men det visar med tydlighet genom sin tunnhet på sitt ursprung från en handkvarn, och där det hittades bland den rödaktiga kalkstensmyllan berättade det om kvarnens fredliga surr i den lilla orten, innan ännu dess hus störtat samman och dess område förvandlats till ett fält av stenrösen.

Såsom redan förut framhållits, finnas vid *Ḫirbet el-ʿAdase* åtskilliga fornlämningar som antyda, att orten haft sin blomstringstid under kristen, bysantinsk tid. Resterna av förmodligen en kyrka, den mosaikbelagda vinprässen, lerskärvorna och möjligen även den väl bibehållna dammen äro sådana antydningar. Också ruinfältets utseende i allmänhet med ansenliga stenmassor som hölja hela området ger intrycket av en ort, som ej varit alltför obetydlig och som haft tämligen välbyggda stenhus. *Ḫirbet el-ʿAdase*’s ruiner kunna därför ej gärna förskriva sig från äldsta tider med dess små förhållanden utan från senare tidsskeden, som ägde mera utvecklad stadskultur och med förkärlek byggde sina orter på detta sätt. Osökt går då tanken till den senromerska och kristna tiden med dess lugnare politiska förhållanden och dess även för smärre orter intresserade stadskultur. Med flera andra gamla orter från denna bysantinska tid skulle då *Ḫirbet el-ʿAdase* äga det ödet gemensamt, att dess jämförelsevis rika, kristet bysantinska blomstring vid den arabiska erövringen plötsligt avbröts samt att orten fick falla i ruiner, som emellertid tack vare de arabiska erövrarnas lägre kultur ej förstördes genom att orten återuppbyggdes utan sig tämligen lika ännu alltjämt vittna om vad som en gång varit. Att stenmassorna något omplockats och hopats i täta stenrösen av odlare, som velat tillgodogöra sig den goda myllan däremellan, stör föga intrycket av det hela. Murrester och andra lämningar finnas orubbade kvar här och var och vägleda i stenrösenas virrvarr.

En annan fråga är, om vid *Ḫirbet el-ʿAdase* jämte dessa minnen av ett bysantinskt blomstringsskede spår kunna påträffas av äldre bebyggelse. Så synes verkligen vara fallet. Féderlin omnämner RB 1906: 272, att fynd gjorts vid *Ḫirbet el-ʿAdase,* som häntyda på att bebyggelse funnits här under judisk tid. “Les monnaies et poids hébraïques que nous y avons trouvés, témoignent qu'il y avait là un village à l'époque juive. Il subsistait encore à l'époque byzantine.“ Vad de judiska mynten beträffar, kunna dessa dock icke vara äldre än från senjudisk tid, och förmodligen äro vikterna icke heller äldre. De av Féderlin omnämnda fynden kunna därför knappast berättiga honom att vid *Ḫirbet el-ʿAdase* söka det jesajanska Gallim, Jes. 10: 30, RB 1906: 272. Men möjligt är, att här en blygsam senjudisk bebyggelse kan spåras. Kanske även i själva namnet *Ḫirbet el-ʿAdase* en erinran härom bevarats. Det säger sig självt, att härledningen från *ʿadas,* lins, som är gängse bland grannbyarnas befolkning, här liksom vid *Ḫirbet ʿAdāse* icke gärna kan vara riktig. Namnet skulle uppkommit därigenom, att här odlats lins, *ʿadas,* liksom på *Tell el-Fūl* odlats bönor, *fūl.* Sannolikare är Clermont-Ganneau's förklaring av namnet Adasa, Archaeological

Researches II: 76. Om en liten ort i judisk tid uppkommit här, är det förklarligt, att den kom att kallas *Ḥ*^{a}*ḏāšā*, “den Nya“, och detta senjudiska namn skulle alltså häntyda därpå att orten verkligen uppkommit i judisk tid, men samtidigt visa att orten icke uppkommit i äldre judisk tid.

Ytterligare tvenne skäl synas tala för att den ort, som tillgodogjort sig de goda odlingsmöjligheterna på *U̯ādi Zimri*’s myllrika sluttningar samt de bördiga fälten på vattendelarens västra lutning ned emot *U̯ādi Bēt Ḥanīna,* ursprungligen ej legat här. Det ena skälet är, att *Ḫirbet el-ʿAdase* har ett ur forntida försvarssynpunkt alltför osäkert läge. Under äldsta tider skulle säkerligen ingen stad uppstått på denna låga, öppna, lättillgängliga ås med dess endast mot norr och sydöst något starkare sluttningar, såvida ej en god källa funnits här, vilket ej är fallet. Och även om en god källa funnits just här, skulle likväl i äldsta tider, då ett högt och lättförsvarat läge var av oskattbart värde, befolkningen i en här belägen ort helt visst föredragit att bo på en tryggare höjd i närheten samt dagligen vandra ned till källan efter vatten framför att bekvämt men otryggt bo invid henne. Så mycket starkare är skälet att i denna omgivning, där varje källa eller källbrunn saknas, söka den äldsta bebyggelsen på en höjd med svårtillgängligt och lättförsvarat läge. Såväl *Rās eṭ-Ṭau̯īl* i nordöst som *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle i sydväst äga ett sådant läge, men, såsom redan visats, jfr ovan sid. 154, saknar *Rās eṭ-Ṭau̯īl* spår av gammal bebyggelse. Och blicken riktas därför från *Ḫirbet el-ʿAdase* frågande mot *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle men ännu mer mot *Tell el-Fūl*’s mäktiga höjd strax i sydväst.

Det andra skälet att vid *Ḫirbet el-ʿAdase* icke söka platsen för nejdens äldsta bebyggelse är det förhållandet, att det ej så sällan hänt, att en gammal ort flyttats från sin ursprungliga, tryggare men obekvämare boplats till en i närheten belägen bekvämare men otryggare. Detta måste i allmänhet hava skett under en tid av större säkerhet i landet, då det ej längre var så nödvändigt för en stads befolkning att själv försvara sin stad utan varje ort kunde leva i trygghet i hägnet av en stark landsstyrelse. Ett sådant skede var i Palestina det senromerska och bysantinska. Vanligen följde i så fall det gamla ortnamnet med till det nya stället. Så har förhållandet varit vid Jeriko, där under den bysantinska tiden orten flyttades från *Tell es-Sulṭān* och omgivningen kring Elisakällan, *ʿĒn es-Sulṭān,* till det nutida Jerikos plats vid den bekvämare stora färdevägen, där denna går över *U̯ādi el-Kelt.* Längre tillbaka efterträddes norra Ginnesarslättens äldsta behärskarinna på *Ḫirbet el-ʿOreme*'s höga kulle på liknande sätt men utan överflyttning av namnet av det nedanför på Ginnesarslätten belägna *Ḫirbet el-Mini̯e,* jfr Dalman, Orte und Wege Jesu 128 f. Det äldsta Hebron är enligt Dalman förmodligen att söka på *er-Rumēle*'s från Hebrondalens västra sluttning utskjutande ås, medan det senare Hebron ligger nere i dalen på dennas östra sluttning. Flera liknande fall kunna framdragas, jfr ovan sid. 146. Om därför i närheten en boplats finnes med efter den äldsta tidens förhållanden gynnsamma förutsättningar för bebyggelse, är det mycket sannolikt, att det äldsta stället för bebyggelse i denna nejd måste sökas där. Och en dylik boplats finnes vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* men framför allt på *Tell el-Fūl.*

För *Ḫirbet el-ʿAdase*'s senare öden kan möjligen dess mindre ofta begagnade men dock i grannbyarna *Šaʿfāṭ, Bet Ḥanīna* och *Ḥezme* allmänt kända namn *Bēt Liǧǧe* giva en fingervisning. Detta namn *Bēt Liǧǧe* finnes även bevarat i namnet på en helgongrav, som skulle legat här och enligt en gammal sagesman från *Šaʿfāṭ,* som ägde god ortskännedom, hetat *Šēḫ* ^{i}*Lǧāu̯ī.* Såsom Masterman QS 1913: 135 f. påpekar, är *Ḫirbet el-ʿAdase* nämligen alldeles tydligt det *Beit Lijjeh* som Clermont-Ganneau, Archaeological Researches I: 471, 473 och QS 1874: 109 sammanställer med ett i dokument från korsfarartidens Palestina omnämt *Betligge* eller *Beitligge,* som jämte ett flertal andra platser av Gottfrid av Bouillon skänktes till Heliga Gravens kaniker. Om denna förmodan är riktig, skulle *Ḫirbet el-ʿAdase* alltså under korsfarartiden ägt någon, låt vara enkel, bebyggelse, som dock förmodligen blott haft till syftemål dess omnejds odling. Fornlämningarna, som här finnas, äro äldre än från denna tid och vad som förut fanns torde under korsfarartiden blivit om igen använt och därigenom förändrat.

Undersökningen av *Ḫirbet el-ʿAdase* visar alltså, att det gamla säkerligen högt belägna Gibea, som måste legat här i denna nejd, icke kan sökas vid det senare och otryggare *Ḫirbet el-ʿAdase.* Men samtidigt torde den slutsatsen med stor säkerhet kunna dragas, att orten som här uppstod måhända redan under den senjudiska tiden och som under den bysantinska tiden hade sin blomstring, var en dotter och arvtagarinna till åtminstone östra delen av det gamla Gibeas område.

9.

Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ.

Strax söder om *Tell el-Fūl* och skild från denna kulle av en mindre dalgång, *U̯ādi ibn ʿĪd*, höjer sig en kulle med tydliga lämningar av mänsklig bebyggelse på sin topp. Det är *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ.* Dess kulle, som når den betydliga höjden av 800 m., är alltså endast 40 m. lägre än *Tell el-Fūl* och har i synnerhet åt norr, nordväst och nordöst rätt branta sluttningar nedåt *U̯ādi ibn ʿĪd.* Åt söder och sydväst äro kullens sluttningar ej fullt så höga utan övergå så småningom i den vattendelande ås, på vars krön *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle är en av de högsta topparna. Strax nedanför kullens fot i väster löper den gamla nordsydvägens västra huvudgren, och på dess östra sluttning löper en stig, som på passhöjden mellan *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar* grenar av från den över *Tell el-Fūl*'s östra sluttning från nordöst till stora nordsydvägen i sydväst ledande vägen, och som över västra sluttningen av *el-Ḳuʿme* fortsätter söderut mot stora nordsydvägen och når denna strax väster om *Rās el-Meḥu̯ara,* jfr ovan sid. 12.

Ur försvarssynpunkt äger alltså *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle ett gynnsamt läge, och förmånliga förbindelser bjödos också av den omedelbara närheten till den stora nordsydliga huvudvägen. Kullen behärskar också de bördiga östra sluttningarna ned emot *Ṷādi Bēt Ḥanīna* och kunde alltså tillgodogöra sig deras livsmöjligheter. Möjligheten av att här på *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle en gammal betydande ort legat, motsäges därför på intet sätt av kullens allmänna skapnad, läge, förbindelseleder och livsmöjligheter. Frågan är alltså, om undersökningen av de på kullens topp befintliga ruinerna visar, att dessa förutsättningar för uppkomsten här av en gammal betydande ort också utnyttjats.

En dylik undersökning visar genast, att de förefintliga fornlämningarna vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* hava sin medelpunkt i de tämligen väl bevarade rästerna av en byggnad uppe på kullens högsta punkt, och den närmaste uppgiften blir alltså att undersöka dessa murrester. De bilda en avlång fyrkant, tämligen noggrant belägen i öster—väster samt med en längd av 8,50 m. och en bredd av 5,70 m. Väggarna utgöras av tjocka dubbelmurar av grovt tillhyfsade stenar, ungefär 0,50 m. i fyrkant och sammanfogade med murbruk. I mitten och i de oftast ojämna fogarna har muren utfyllts med stenskärvor. Alla stenarna tyckas vara av den hårda stenarten *mizzī i̭ahūdī*. Genom sin tjocklek av ungefär 2,10 m. bliva de grova murarna ännu klumpigare. Hela byggnaden, vars inre var odelat och utgjorde ett enda rum, har varit täckt med ett grovt tunnvalv, som slagits mellan de båda långsidorna. Murarnas höjd till valvfoten synes varit ungefär 1,50 m. Höjden av murarna i deras nuvarande skick är ungefär 3 m., och byggnadens övertäckta inre torde alltså varit betydligt över 3 m. högt. Nedersta delen av valvet, som ännu sitter kvar på norra sidan, visar att tunnvalvet var grovt cementerat på undersidan. Byggnadens ingång låg mitt på östra kortväggen, som var blott 1,65 m. tjock och alltså förmodligen, i likhet med västra kortväggen, något tunnare än de båda långväggarna. Ingången torde varit ungefär 1,50 m. bred. Några längre och större samt något bättre behuggna stenar, som ligga här, torde tjänstgjort som dörrinfattning, i synnerhet som tröskel och dörröverstycke. Golvet inuti byggnaden synes varit av enklaste slag, enär kalkklippan, som överallt jämnt sticker upp ur de små högarna av nedrasat murbruk och mylla ej nämnvärt jämnats. Endast i nordöstra hörnet av byggnaden synes kalkklippan grovt nedhuggits, enär den varit väl hög. I detta hörn synes också en låg cementerad rundad rand, som förmodligen på något sätt tjänat för samling av regnvatten. Hela golvet inuti den klumpiga lilla byggnaden gör intryck av att vara grovt tilljämnade rester av äldre byggnader, ovanpå vilka denna sista mindre byggnad uppfördes.

Massor av jord och kullersten omgiva denna ruin i söder, väster och sydöst. På södra sidan synes marken varit ungefär jämnhög med ruinens klippgolv, och stenmassorna äro därför på denna sida högre samt upptaga en markvidd av ungefär 6 m., från ruinens södra yttervägg räknat. På västra sidan om ruinen, där kullens sluttning omedelbart vidtager, äro de rasade stenmassorna till följd av sluttningen utför lägre, men hölja även här en markvidd av ungefär 6 m. från västra ytterväggen räknat. Stenmassorna hava här på västra sidan om ruinen rasat ut på de nakna berghällarna. Endast obetydligt med mylla finnes här, och det enda spåret av mänskligt arbete är ett litet stenbrott, *maḥǧara,* som förmodligen är mycket sent. Först ett gott stycke längre nedåt sluttningen börja terrasser med mylla och odling. På södra sidan däremot gå väl odlade, myllrika terrasser ända upp till de ovannämnda stenmassornas kant, som ligger ungefär 6 m. från ruinens södra yttervägg.

På sydöstra sidan om ruinen fortsätta de söder om densamma hopade stenmassorna som ett högt och ungefär 11 m. långt stenröse, förmodligen till större delen stenar som på ett eller annat sätt använts i byggnaden. På norra och nordöstra sidan finnas några enkla, låga murrester, som förefalla att hava tillhört äldre byggnader. Från den senare inbyggda, här ovan beskrivna mittbyggnadens nordöstra hörn utgår rakt åt norr en dubbelmur, som är ungefär 1,50 m. till 1,70 m. bred samt 6,70 m. lång, och från dennas norra ända utgår vinkelrätt åt väster en annan liknande mur om 8,50 meters längd, alltså lika lång som själva mittbyggnaden. Väster om denna mur vidtaga stora högar av jord och småsten, som fortsätta ytterligare ungefär 6 m. åt väster, och förmodligen gömmes av dessa jordmassor en tvärmur, som förband västra ändan av sistnämnda mur med mittbyggnadens nordvästra hörn. Till dessa murrester på norra sidan av *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ* ansluter sig i öster vinkelrätt en dubbelmur av ungefär 1,70 meters tjocklek, vars södra sida ligger på ett avstånd av 2,70 m. från den senare uppförda mittbyggnadens nordöstra hörn. Denna mur löper först 6 m. i rakt östlig riktning, gör därefter ett 4,60 m. långt vinkelknä åt söder samt fortsätter därefter ännu ett par meter rakt österut, där muren förlorar sig under stenröset, som från mittbyggnadens sydöstra hörn breder ut sig häråt. Även på nordöstra sidan synes alltså en byggnad legat. Samtliga dessa murrester på norra och nordöstra sidan äro mycket låga och bestå av ett enda skikt stenar. Troligen äro alla dessa murrester lämningar av äldre byggnader, som göra intryck av att gå betydligt längre tillbaka i tiden än den senare och bättre bevarade lilla mittbyggnaden. Möjligen har någon liknande tillbyggnad legat även på södra sidan om mittbyggnaden, fastän nu fullständigt dold av jord och stenar.

Till mittbyggnadens norra yttervägg ansluter sig ett egendomligt litet halvkretsformigt tillbygge om 3,50 meters längd och 2,50 meters bredd i yttermått. Denna halvkrets utgöres i väster och norr av två stora, kantställda stenar samt i söder av en enkel dubbelmur av smärre, obearbetade stenar. Innermåttet i halvkretsen är ungefär 1,50 m., och det rum som den bildar är alltså helt litet. Förmodligen har här aldrig funnits någon egentlig mur, och hela denna halvkrets torde vara inbyggd i mycket sen tid, långt efter det de ursprungliga byggnaderna förfallit.

Ruinerna på toppen av *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ*s kulle samt dess stenmassor omgivas på alla sidor utom den södra av endast de tämligen nakna berghällarna, bland vars ojämnheter tunna fläckar av mylla hållit sig kvar. Endast på södra sidan gå terrasser och odlad jord upp till stenröset från den grusade byggnaden på toppen, under det dessa terrasser på de övriga sidorna icke hinna krönet. Överallt uppe på toppen saknas de lerskärvor och det betecknande kulturlager, som röja de gamla boplatserna, och utom de här ovan skildrade ruinerna finnes där endast ännu ett minne av mänsklig bebyggelse, nämligen en ganska väl bibehållen dammbyggnad, *birke*. Denna ligger norr om mittbyggnaden och på ett avstånd från denna av ungefär 20 m. Dammen är 9 m. lång, 4,5 m. bred och 5,5 m. djup samt täckt med ett tunnvalv i jämnhöjd med den omgivande markytan. Hela valvet är väl bibehållet utom vid östra ändan, där ett stycke rasat ned, förmodligen kring det här befintliga brunnshålet, genom vilket vattnet hämtades. Såväl botten som väggar i dammbyggnaden äro omsorgsfullt cementerade ända upp, och denna cementering är blott obetydligt skadad. Det är därför omöjligt att här se, huruvida dammen är huggen i klippan eller icke. Tydligt är dock, att på norra sidan åtminstone övre delen av dammens vägg är murad, enär den tjocka dubbelmuren här höjer sig över den början de sluttningen. Fullt tydliga äro ännu de långa rännor, som löpa utmed nordvästra och östra krönet av den rundade toppen för att uppsamla det mot sluttningarna rinnande regnvattnet och leda detta till dammens nordvästra och nordöstra hörn, där det rann ned genom ett par små hål i valvet. Särskilt på östra krönet av toppen är denna vattensamlingsränna mycket tydlig, huggen i klippan som den är. Såväl själva dammen som samlingsrännorna göra intryck av att ännu stundom användas.

Möjligen kan en äldre dammanläggning förmodas på nordvästra sluttningen av *Ḫirbet eṣ-Ṣōma‘*s kulle, ej så långt från den nutida landsvägen. Här ligger en kalkugn, *latun*, som av befolkningen i *Ša‘fāṭ* ännu alltjämt användes. Ungefär 20 m. nordost om denna kalkugn finnes en stor och tämligen regelbunden fördjupning, delvis huggen i klippan samt med en längd av ungefär 10 m. och en bredd av 7 m. Läget är så till vida gynnsamt för en damm som regnvattnet från sluttningen av *Ḫirbet eṣ-Ṣōma‘*s kulle strax ovanför rinner häråt och under vintrarna fyller gropen. Det hela verkar emellertid mycket förstört, och gropens sydöstra hörn har begagnats som stenbrott. I sydvästra hörnet finnes möjligen en rest av en cistern. Osäkert är alltså, om här verkligen finnes en gammal dammanläggning eller icke. Och om här funnits en damm, behöver denna ej vara anlagd blott från *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*, utan kan även hava anlagts för det närbelägna *Zētūn Mišʿal*.

Sluttningarna av *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle äro fulla av hällar och block samt förete de vanliga små smala terrasserna, där säd odlas. Här finnas alltså inga som helst fornlämningar. Mem. III: 125 omnämner vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* "a few rock-cut tombs on the south-east, now closed". Själv har jag icke kunnat upptäcka någon klippgrav här. Måhända äro de allesammans förstörda genom att denna sida av kullens sluttning begagnats som stenbrott. Massor av stenavfall från tämligen färsk brytning hölja numer stora delar av denna sydöstra sluttning. Icke heller på själva sluttningen av kullen i väster finnas några fornminnen, som skulle kunna sättas i samband med en där belägen gammal ort, jfr ovan sid. 153. På norra sluttningen mot *U̯ādi ibn ʿĪd* eller i bottnen av denna däld finnas likaledes inga som helst lämningar av en ort, varför Hagemeyers förmodan att *Ḫirbet es-Sikke* skulle ligga här beror på rent misstag, jfr ovan sid. 135, 154. Sydöst om toppen ligger däremot alldeles vid kullens fot en liten ruin, som bär namnet *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ*, "Somas kvarn". Här stod "för länge sedan", enligt vad sagesmän från den närbelägna byn *Šaʿfāṭ* meddelat, *Ṭāḥūnet el hau̯ā*: "Väderkvarnen". Den lilla ruinens utseende bekräftar, att en väderkvarn verkligen stått här. Ruinen bildar en avlång, rundad kulle, belägen i sydväst—nordöst. Dess längd är ungefär 13 m. och dess bredd 6,5 m. I mitten av den lilla kullen resa sig en del halvt förvittrade murrester, som tydligen stamma från en smärre rundbyggnad, och på västra sidan ligga ett par stora murstycken av en dylik rundbyggnad nedramlade. Ännu hänga de ganska väl behuggna stenarna tillhopa, sammanhållna av murbruket, och även dessa murstyckens buktiga form visar tydligt, att här stått en jämförelsevis mindre tornlik byggnad. *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ* var enligt Dalman för omkring 15 år sedan ännu ungefär 7 m. hög, och den egendomliga ovala byggnaden var då synlig ganska vida omkring i landskapet. Förmodligen byggdes enligt Dalman denna kvarn vid samma tid som försöket med väderkvarnar gjordes i landet i början av 1800-talet, måhända på *Muḥammad ʿĀlī*'s tid. De båda väderkvarnarna vid Jerusalem byggdes i så fall antagligen ungefär samtidigt, den ena ovanför västra hörnet av den gamla Hinnomsdalen och den andra på höjden ett stycke väster om Mamilladammen. Förmodligen byggdes väderkvarnen vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* av någon man i *Šaʿfāṭ*. Att den byggdes just där förfaller egendomligt men förklaras enklast därigenom, att byggnaden som redan låg däruppe på toppen föranledde att väderkvarnen byggdes på sluttningen nedanför.

Strax nedanför *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ* ligger nu en liten steninhägnad fårfålla, *ṣīr*. Herdens sovplats, varifrån han vakar över sin hjord, utgöres av en avsats i den klippa, varpå väderkvarnen stått. I fårfållans sydöstra ända synes under dess mur av kullersten en liten klippvägg framskymta, som visar spår av behuggning. Alldeles i klippväggens överkant synas åtta små regelbundna, radvis ordnade fördjupningar, 0,14 m. höga och 0,10 m. breda samt 0,09 m. djupa, som påminna om nischerna i ett columbarium, Grävningar skulle kunna visa, om verkligen ett dylikt finnes här, måhända i en äldre gravanläggning. Troligen är dock det mesta förstört. Om ett columbarium verkligen funnits här, skulle det alltså stamma från en tid, då detta egendomliga slags i klippan huggna duvslag användes för uppfödning av duvor, som i Palestina ofta höllos, innan hönsen infördes och blevo allmänna, jfr Dalman PJB 1908: 29. Enär emellertid dessa duvgrottor ofta påträffas tämligen långt ifrån byar och gamla boplatser, kan för *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* ingen bestämd slutsats dragas av detta columbarium, som också kan hava anlagts från det gamla *Šaʿfāṭ* eller någon annan gammal ort i närheten. Klippväggen med nischerna befinner sig 9 m. från sydöstra kanten av *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ*, och avståndet från denna återigen till ingångsöppningen på ruinen uppe på toppen är ungefär 135 m.

Så som *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s ruiner nu te sig, synas de allesammans vara lämningar från ganska sen tid. Väderkvarnen, *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ*, torde vara högst omkring hundra år gammal. Och den väl bibehållna dammen på kullens norra sida torde, åtminstone i sitt nuvarande skick, med sina lodräta, släta, regelbundna väggar och sitt välbyggda tunnvalv härstamma från den arabiska tiden efter korstågen, alltså från ganska sen tid.

Ruinerna uppe på toppen synas ej stamma från en ort i vanlig bemärkelse, som bebotts av släktled efter släktled. Här tyckes egentligen funnits blott en enda byggnad, måhända med några smärre tillbyggnader eller förbyggnader. En by har näppeligen legat här, utan troligen blott något slags vägborg eller vakthus, varifrån sluttningarna och den närmaste omnejden kunde bevakas. På annat sätt torde knappast de strängt begränsade, av de nakna hällarna omgivna ruinerna med deras ansenliga stenmassor kunna förklaras. Har en vägborg legat här, förklaras också den enda och stora dammen lättast. Den anlades förmodligen ungefär samtidigt med att vägfästet byggdes och hade att tjäna endast detta. Såväl byggnaden häruppe som dammen skulle alltså tyda på ganska sen tid och kunna knappast gå utöver den arabiska tiden efter korstågen.

I denna riktning pekar också boplatsens rent arabiska namn, *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*. Ordet *ṣōmaʿ* betyder nämligen „kloster“. Men det är icke troligt, att något verkligt kloster legat här. Så snart lämningar av en mera enstaka, större byggnad synas på ett palestinskt ruinställe, *ḫirbe*, kallar den arabiske bonden gärna platsen för *dēr*, „kloster“, eller *d*^{e}*i̯ēr*, „litet kloster“, och ett dylikt arabiskt namn behöver därför ej innebära någon säker antydan om vad stället varit. Men i allmänhet är det blott tämligen sena och tydligt urskiljbara ruiner som benämnas på detta sätt. Om såsom förmodligen är fallet namnet *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* uppkommit på samma vis, skulle själva dess namn alltså innebära en antydan om, att en mera enstaka större byggnad stått här samt att dess rester varit ganska tydliga. Förmodligen har platsens nuvarande arabiska namn knutits till de murrester, över vilka den senaste byggnaden uppförts.

Från gammaltestamentlig tid torde i våra dagar inga spår av bebyggelse kunna upptäckas på *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ*. Sannolikt är dock enligt en av Dalman uttalad förmodan, att redan i äldsta tider här funnits ett vakttorn i en vingård eller något slags vakthus, varifrån den närmaste omgivningen vid behov kunde bevakas. Dylika vakttorn, av våra dagars arabiska befolkning kända under namnet *ḳaṣ*^{e}*r* pl. *ḳuṣūr,* "borg", äro ännu i dag allmänna isynnerhet i vinbergen och tjäna vid tiden för druvornas mognad ägaren eller hans väktare som vistelseort under flera veckor. Förmodligen anlades på *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ* också tidigt en cistern för uppsamling av regnvatten i denna källfattiga nejd, och denna första cistern kan senare hava utvidgats och förbättrats. Frånvaron av kulturlager kring de nutida små ruinerna och inuti dessa samt klippan, som runt omkring utom på södra sidan naket träder i dagen, visa att, trots att någon mindre byggnad troligen redan i äldsta tider legat här, dock ingen egentlig bebyggelse ägt rum, så att en verklig ort här uppstått. Och är, såsom Dalman ZDPV 1905: 172, PJB 1916: 54 föreslår, det Jes. 10: 31 nämnda Madmena att förlägga till *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ*, måste detta namn betecknat en plats med mycket obetydlig bebyggelse. Måhända ligger en dylik antydan i ortens namn, *Madmēnā:* "Gödselhög".

Med säkerhet torde alltså i varje fall av den framlagda undersökningen av *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ* kunna slutas, att ingen betydande ort här legat i gammalisraelitisk tid. Det benjaminitiska Gibea kan därför icke sökas här. Är Dalmans försök att i *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ* återfinna det jesajanska Madmena riktigt, ligger häri ännu ett bevis för omöjligheten att där söka det av Jesaja samtidigt som en ort för sig nämnda Sauls Gibea. *Ḫirbet eṣ-Sōmaʿ* är alltså att lämna ur räkningen som en plats, där Sauls Gibea kan sökas. Kullens allmänna läge vållar inga svårigheter, men frånvaron av alla spår av äldre bebyggelse jämte de tydligen jämförelsevis sena ruinerna göra det omöjligt att här söka en fornisraelitisk ort av den betydenhet som Sauls Gibea ägde.

Det förhållandet att Sauls Gibea icke kan sökas vid *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ* låter medelbart en slutsats dragas om läget av Sauls Gibea. *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle hade nämligen goda möjligheter att bjuda för bebyggelse, men dessa hava varken i äldre eller senare tid fullt utnyttjats. Detta kan icke gärna bero på annat, än att i närheten en annan för bebyggelse lämplig kulle finnes, som redan tidigt valts till boplats. Att *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle icke blivit bebyggd med en by i gammal tid, trots sitt gynnsamma läge, måste alltså styrka sannolikheten av att Sauls Gibea legat på en annan lämplig kulle i dess närhet, och blicken riktas då alltmera frågande mot den enda boplats i denna nejd som ännu återstår att undersöka, nämligen *Tell el-Fūl*.

10.

Tell el-Fūl.

Av de inom det sannolika området för det gammaltestamentliga Gibea belägna boplatser, som hittills undersökts, torde alltså ingen lämpa sig som Sauls huvudstad, och det återstår därför att undersöka, med vilken rätt *Tell el-Fūl*, såsom länge och allmänt varit fallet, förmodas vara det gamla Gibea i Benjamin, Sauls Gibea. Redan på avstånd visar sig *Tell el-Fūl* från olika håll vara en av de mest framträdande kullarna i denna trakt. *Tell el-Fūl* är den högsta av de på den vattendelande åsen norr om *Rās el-Mašārif* genom små tvärsänkor och dälder i denna ås bildade höjderna, jfr ovan sid. 9 f. Såväl från stora färdevägen söder och norr om *Tell el-Fūl* som i synnerhet från trakten av *en-Nebi Samu̯īl* i väster och från *Ḥezme*'s och *ʿAnāta*'s nejd i öster ter sig *Tell el-Fūl* som en hög och väl avgränsad kulle med rätt starka sluttningar åt alla sidor. Kullen äger ett behärskande läge och dessutom det för en gammal palestinsk stadskulle säregna utseendet. Ett här beläget Gibea skulle väl rättfärdiga innebörden i sitt namn, jfr ovan sid. 29.

En närmare undersökning styrker detta första intryck. Redan kullens arabiska namn, *Tell el-Fūl* eller mera allmänt blott *et-Tell*, visar att den av den arabiska ortsbefolkningen betraktas som en boplats. Bland den arabiska befolkningen i Palestina är *et-Tell* den vanliga benämningen på en kulle, som genom sin rundade och mjukare, av jordterrasser avtrappade form samt genom sin tjocka, vitgråa mylla och sina stenrösen, alltsammans under århundraden hopade spår av mänsklig bebyggelse, visar sig vara en gammal stadskulle. Sin närmare utformning har namnet *et-Tell* fått i *Tell el-Fūl:* "Bönkullen", eller som den också kallas *T*^{e}*lēl el-Fūl:* "Lilla Bönkullen". Med sådd av bönor, *fūl,* på kullens sluttningar, såsom namnet för mig tolkats av traktens arabiska bönder, har detta namn nog ingenting att göra, jfr ovan sid. 172, utan det innebär en enligt Dalman ursprungligare hänsyftning på den lilla upphöjning, som ej så olik en böna, *fūl,* bildas på kullens översta terrass av ett där uppfört, nu förfallet fäste. Conder finner dock, QS 1877: 104, denna härledning av namnet *Tell el-Fūl* mindre tillfredsställande och förmodar ett hebreiskt ursprung. "If it represent an ancient Hebrew name it is a former Ophel that has become transformed into the modern Arabic 'bean hill', and it is more probably the site of Ophni of Benjamin, as far as the derivation of the name is concerned", jfr QS 1881: 89.

Tell el-Fūl är, som redan förut påpekats, den nordligaste kullen i en liten kedja av höjder, som kröna höjdryggens vattendelande ås norrut från den gamla Spejarehöjden, *Rās el-Mašārif.* Kullen reser sig till en höjd av 840 m. över havet och har även i förhållande till den närmaste omgivningen ett behärskande läge samt är utom i sydöst kringgärdad av dälder och jämna fält samt alltså fristående. Närmast i söder är *Tell el-Fūl* skild från *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s rätt höga kulle genom den breda och ganska djupa *U̯ādi ibn ʿĪd,* vars jämna dalbotten med sin fruktbara rödmylla, *samake,* lämnar bördiga fält. Denna dal fortsätter österut mellan *Rās Eʿmar* i norr och *el-Ḳuʿme* i söder samt blir under namnet *U̯ādi Ḫalaf* allt större och djupare under sin fortsättning österut mot trakten norr om *ʿAnāta.* På östra sidan stupar *Tell el-Fūl* ganska brant ned emot tvenne dälder, *Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯuṛra* i sydöst och *Šeʿ^{e}b abu Rīše* eller som dälden också kallas *Karm abu Rīše* i nordöst, båda tämligen väl odlade, ehuru myllan här till stor del är den gråvita *ḥuu̯ar*-myllan, som bildas genom *nārī*-stenens förvittring. I *Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯuṛra* ha för ett par år sedan anlagts en vingård och en fikonlund, vars unga telningar och plantor dock ännu ej giva någon grönska åt den kala nejden. Ägaren av denna nysatta fruktgård förklarade, att den som det kunde tyckas magra *nārī*-myllan är "kraftig för druvor och frukträd". Denna gråvita mylla, som höljer *Tell el-Fūl's* alla sluttningar och terrasser, är alltså en god jordmån för rankan och fruktträden, i främsta rummet väl fikonträdet samt oljeträdet. Kornet odlas även gärna i denna kargare mylla, men vetet föredrager den rikare rödmyllan, *samake.*

Šeʿ^{e}b abu Rīše på *Tell el-Fūl*'s nordöstra sluttning har överst upp emot kullen samma *bai̯āḍ*-mylla och längre nedåt mot *U̯ādi ^{u}Mǧelle* rödmylla. Clermont-Ganneau skriver däldens namn *Wâd Kerem Abû Rîsheh,* Archaeological Researches I: 471. I denna däld odlas endast korn och vete, och här finnas numera inga fruktträd eller rankor. Förmodligen fanns här förr en vingård, vars ägare hette *Abu Rīše*, och härav har dälden fått sitt namn. Féderlin tecknar på sin kartskiss RB 1906: 267 *Karm abu Rīše* något oriktigt som själva den västliga fortsättningen av *U̯ādi Zimri,* här i sitt övre lopp kallad *U̯ādi ^{u}Mǧelle.* I själva verket fortsätter *U̯ādi Zimri,* visserligen allt grundare, västerut norr om *Tell el-Fūl's* fot, sedan den utsänt *Šeʿ^{e}b abu Rīše* åt sydväst mot *Tell el Fūl's* nordöstra sluttning, i vilken den slutar som en kraftig inskärning.

Mellan *Tell el-Fūl's* båda östra dälder, *Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿ^{e}b abu Rīše,* som skära sig långt in i dess sidor, bildas liksom en smal liten landtunga som förbinder *Tell el-Fūl* med den närmast i sydöst belägna höjden, *Rās Eʿmar.* Denna är en tämligen rundad kulle med jämn topp och starka sluttningar på sidorna samt betydligt lägre än *Tell el-Fūl.* Kullen är täckt av den vitgråa myllan, vari låga och glesa buskar av *Ononis Natrix* och *Thymus capitatus* finna sin näring, samt beströdd med talrika flintstenar.

På norra sidan sluttar *Tell el-Fūl* i särskilt branta och höga avsatser ned emot de rödmylliga, bördiga åkerfälten, som här breda ut sig på den jämna, vattendelande åsens sluttning såväl mot väster som mot öster. Vid kullens nordöstra fot finnes ett tämligen nyss bearbetat stenbrott, där god *kaʿkūlī* brytes, en lös men mycket användbar stenart. På västra sidan av vattendelaren kallas ned emot östra randen av *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* och *U̯ādi ed-Damm* dessa bördiga åkerfält *Merǧ el-Ḳunbar*, och på östra sidan sträcka de sig ända ned emot *Rās eṭ-Ṭau̯īl* och *U̯ādi Zimri*. I väster sänker sig *Tell el-Fūl* mot det jämna, rödmylliga och bördiga fältet, som här lik en jämförelsevis bred remsa sträcker sig från *Sah^{e}l Šaʿfāṭ* i söder till den lilla slätten *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* i nordväst. Ungefär rakt västerut från *Tell el-Fūl* sänker sig det vid dess fot belägna bördiga, rödmylliga fältet genom en likaledes myllrik däld, kallad *Ḥarāiḳ ^{u}Msellam*, ned emot de östra förgreningarna av *U̯ādi Bet Ḥanīna*, och dit leder också den längre åt sydväst belägna *Ḫallet Mišʿal*, som myllrik och bördig från *Sah^{e}l Šaʿfāṭ* väster om *Šaʿfāṭ* drager sig i nordvästlig riktning ned emot *U̯ādi Bet Ḥanīna*'s dalsystem. Mellan *Ḫallet Mišʿal* och *Ḥarāiḳ ^{u}Msellam* skjuter fältet ut som en jämn och bördig liten landtunga, och även norr om *Ḥarāiḳ ^{u}Msellam* mellan denna däld och dälden, som från *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* leder västerut till *U̯ādi Bet Ḥanīna*, bildar det steniga men myllrika fältet en bördig liten ås: *eḍ-Ḍahra*: “Ryggen“, en vanlig benämning på en liten kulle eller ås, jfr ovan sid. 132.

Sådana äro alltså *Tell el-Fūl*'s närmaste omgivningar. En undersökning av *Tell el-Fūl* visar, att dess sluttningar från den jämna toppen visserligen växla något i terrassernas höjd och branthet men dock överallt göra tillträdet till toppen ganska mödosamt. utom vid den ovannämnda lilla åsen mellan dälderna i öster. Brantast och otillgängligast äro norra samt nordöstra och västra sidorna med sina kraftiga avsatser. Mot söder, sydväst och sydöst är sluttningen något längre och långsammare samt saknar de övriga sidornas starka terrassering. Här träder också längre nedåt den mjuka *nārī*-klippan flerstädes i dagen på större fläckar, medan på kullens norra del klippan nästan överallt döljes av de myllrika terrasserna.

Hela kullen är som redan förut nämnts höljd av den gråvita *ḥuu̯ar*-myllan som uppkommit genom *nārī*-stenens förvittring. Terrasserna se på norra, östra och nordvästra sidorna, där de äro kraftiga, höga och branta, ut som rena jordterrasser, uppåt hjässan med här och var framskjutande klippa, medan på västra och sydvästra sidan längre nedåt tydliga spår synas av terrasseringsmurar, byggda av vanliga kullerstenar. I våra dagar äro de bredare terrasserna mestadels odlade liksom toppen och bära karga kornskördar. Där plogen ej river upp kullens gråvita mylla, växa sparsamt låga stånd av *Ononis Natrix* och *Thymus capitatus*.

Tydliga spår av äldre mänsklig bebyggelse falla genast i ögonen vid en vandring över *Tell el-Fūl*'s topp och sluttningar. Toppen med sin jämna terrass skiljer sig ganska tydligt från sluttningarna med deras fallande terrasser. Själva toppytan, som förmodligen motsvarar den gamla boplatsens utsträckning, har ett ganska begränsat omfång. På norra sidan är dess längd ungefär 62 m., i öster 143 m., i söder 86 m. och i väster 144 m. Dessa mått giva alltså ett avlångt område, som är något bredare på södra sidan än på norra och vars ytvidd blir något över 10 000 kvadratmeter. För en stad med det gamla Gibeas betydelse förefaller detta måhända väl litet. Det får emellertid ej glömmas, att de forntida palestinska städerna voro till ytvidden små, men dock kunde rymma en jämförelsevis talrik befolkning. Trångboddheten var nämligen stor, husen små och gatorna smala eller obefintliga.

Utom det för *Tell el-Fūl* säregna utseendet av gammal stadskulle finnas även andra tydliga spår av forntida bebyggelse. Sådana äro gravar, cisterner och lerskärvor. Och enär de på själva *Tell el-Fūl* samt i dess omedelbara närhet befintliga klippgravarna synas vara av stor vikt för kännedomen om kullens bebyggelse, torde dessa gravar i främsta rummet förtjäna att uppmärksammas. Klippgravar påträffas vid *Tell el-Fūl* huvudsakligen på kullens östra sluttning samt några även på dess södra. Märkligt är, att Mem. III: 158 f. i sin beskrivning av *Tell el-Fūl* icke omnämner några som helst klippgravar på själva kullen. Till *Tell el-Fūl*'s gravstad torde också få räknas de klippgravar, som finnas på sluttningarna av *Rās Eʿmar,* den strax öster om *Tell el-Fūl* och med denna genom den lilla åsen mellan de båda dälderna *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* förbundna kullen.

Det är på södra sluttningen av denna lilla förbindelseås och alltså på norra sidan av dälden *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* som de flesta gravarna finnas. Här träder på däldens krön klippan i dagen och bildar en liten avsats, i vilken sju gravar anlagts i en rad. Samtliga dessa klippgravar äro av äldre typ och synas bilda övergången från den äldsta enkla grottgraven till den mera konstrikt anlagda gravkammaren med i väggarna anbragta likbäddar.

Ej långt från stigen, som från *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* leder över den lilla passhöjden till *Šeʿᵉb abu Rīše* och på ett avstånd av 5 m. från den nedre och östligare av de båda cisternerna, som ligga här på näset, påträffas den östligaste av dessa klippgravar. Endast överkanterna av den nedhuggning i klippan, som anbragts framför själva graven för att bilda en liten öppen förplats och därigenom erhålla en bättre och vågrät ingång till graven, äro numer synliga, enär nedhuggningen nästan helt och hållet är fylld med mylla, som packat sig tätt och hårt tillsammans, ett vittnesbörd om att århundraden så småningom hopat denna mylla, sedan graven använts för sista gången. Denna förplats framför graven har en bredd av 1,55 m. samt en djuplek av 1,20 m. Någon närmare undersökning var icke möjlig utan att gräva, men då graven helt visst är av samma slag som de övriga i raden, torde en dylik utgrävning ej givit något väsentligt nytt till ledning för att bedöma dessa gravars ålder.

På ett avstånd av 5,50 m. väster om denna grav ligger en andra grav, vars ingång är blottad och gör det möjligt att undersöka gravens inre. Till denna grav leder en i klippavsatsen anbragt ingång om 0,55 m. höjd, 0,54 m. bredd och 0,45 m. djup. Ingången, som smalnar något litet utåt, leder omedelbart in i gravkammaren, som ligger ungefär i nordsydlig riktning och är 2,30 m. lång, 2,35 m. bred och ungefär 1 m. hög. Tämligen grova märken efter verktygen, varmed graven uthuggits, synas i tak och väggar. Dessa verktygsmärken äro varken jämnlöpande eller lika långa och breda utan av tämligen olika storlek samt inbördes sneda och korsa varandra ej sällan och oregelbundet. Arbetet förefaller alltså att vara utfört under ett tidsskede, då konsten att hugga ut klippgravar ännu icke hade nått samma höjd som under senjudendomen och den hellenistisk-romerska tiden, vars mera invecklade gravanläggningar och väl beräknade skjutgravar och liksom valvhöljda bänkgravar, *kōkīm* och loculi, visa jämntjocka och jämnlånga, flockvis ordnade och jämnlöpande, vanligen mycket regelbundna verktygsmärken.

Gravkammarens botten är höljd av mylla, som samlats under tidens lopp och som nu bildar ett ganska tjockt lager därinne. I gravkammarens östra och norra sidor finnas ett par sannolikt halvfärdiga fördjupningar med en bredd av ungefär 0,45 m. och ett djup av ungefär 0,40 m. Dessa fördjupningar, som tydligen avsetts att göras djupare, äro förmodligen ämnade att underlätta gravläggningen av de döda. Deras översida är rundad, och innerväggen visar de säregna oregelbundna märkena efter stenhuggarnes ofullbordade arbete. Gravkammarens väggar äro väl utarbetade och visa raka linjer, men hörnen äro ej fullt skarpt uthuggna. Rätt så märkligt är, att denna gravkammare tydligen äger antydningar till två skjutgravar, en rätt så långt gången utveckling mot den senare typen med skjutgravar. Till gammalisraelitisk tid gå de palestinska gravanläggningarna med skjutgravar enligt Dalman, jfr PJB 1913: 39, och Macalister, QS 1912: 82, icke tillbaka.

En övergångsform till en gravkammare med skjutgravar bildar förmodligen den tredje graven i samma rad, belägen 3,70 m. väster om den andra, närmast här ovanför beskrivna.

Ingången befinner sig i den jämnade klippan och är utvändigt 0,40 m. bred och 0,40 m. hög. Dess djup är 0,55 m. och bredden vid utmynningen i gravkammaren 0,50 m. Ingången är alltså här något smalare utåt. Dess sidor och tak äro omsorgsfullt uthuggna och jämna. Själva gravkammaren bildar en ganska regelbunden fyrkant med en längd av 2,80 m. samt en bredd av 1,70 m. Höjden är ungefär 1 m. På gravkammarens norra sida finnes en skjutgrav med en bredd av 0.55 m, en höjd av 0,80 m. och ett djup nedtill av 1,30 m. samt upptill 0,90 m. Skjutgravens tak, som är valvformigt, är vid dess inre ända mycket sluttande och förmodligen ej fullt färdighugget. Grövre och längre, oregelbundna verktygsmärken synas i gravkammarens tak. Grova verktygsmärken synas också i östra väggen, som ännu ej är fullt färdighuggen. Dessa märken äro lodräta och följa alltså den riktning, vari verktygen förts under arbetet, samt visa, att dessa verktyg varit rätt så grova och ej tillåtit samma fina arbete i olika riktningar som senare gravanläggningars regelbundet snedställda verktygsmärken låta förmoda. Varken här på östra sidan, som ännu ej är fullt färdig, eller på den färdigarbetade västra sidan synes någon antydan om skjutgravar. Gravkammarens inre var vid mina besök på platsen till hälften fyllt av jordmassor, som hopats i synnerhet utmed sidorna och där bildade liksom ett slags jordbänkar. Flera benknotor funnos även i denna grav, inbäddade i myllan.

Ungefär 4,50 m. längre åt väster ligger i samma gravrad en fjärde grav, som är rätt så märklig. Framför dess ingång synes den vanliga förplatsen, åstadkommen genom nedhuggning i klippan, 1,75 m. bred och med rätt väl utarbetade hörn. Härifrån leder in till gravkammaren en ingång, som är 0,47 m. bred, 0,70 m. hög och 0,50 m. djup och som med ungefär 0,10 m. vidgar sig inåt. Denna ingång leder omedelbart in i själva gravkammaren, som är rundat oregelbunden, utan raka väggar och tydliga hörn. Dess längd är ungefär 4 m., dess bredd ungefär 3,50 m. och höjden ungefär 1,70 till 2 m. Tak och väggar äro oregelbundna, men tydligen huggna, och klippan har i synnerhet i sydvästra hörnet väl bevarat märkena efter stenhuggarens verktyg. Dessa verktygsmärken likna här liksom i de förut beskrivna gravarna små, smala oregelbundna streck, som sällan äro jämnlöpande utan mestadels snett korsa varandra eller gå snett emot varandra. De synas vara åstadkomna med något spetsigt rundat föremål, en liten korplik hacka eller dylikt. Även dessa verktygsmärken tyda alltså på en äldre tids arbete än de senjudiska och hellenistisk-romerska gravanläggningarnas.

Denna grav företedde bestämda spår av att under de senare åren hava varit besökt. Ingången var nämligen helt blottad, och den undangrävda *bai̯āḍ*-myllan låg gråvit där framför. Inuti graven syntes dessutom spår av hackor eller andra verktyg i de ansenliga jordmassor, som samlats därinne, och en rostig, tom bleckburk, som enligt den trasiga etiketten visat sig innehålla corned beef, röjde besökarna, helt visst engelska soldater. Under de hårda striderna norr om Jerusalem under sista kriget, då engelsmännen beto sig fast i sina ställningar vid *Tell el-Fūl* och slogo de norrifrån framträngande turkarna tillbaka, var det för de engelska soldaterna säkerligen välkommet att under den häftiga beskjutningen, som översållade *Tell el-Fūl*'s södra och östra sluttningar med granatskärvor, kunna krypa in i de gamla klippgravarna, som erbjödo en utmärkt betäckning. Mindre skyddsgravar anlades av engelsmännen gärna omedelbart intill en skyddande klippavsats, och förmodligen är det under arbetet på en dylik skyddsgrav som den här beskrivna raden av gamla klippgravar blottats. Emellertid synas soldaterna ej begagnat sitt besök i gravkammaren för en avsiktlig utgrävning av densamma. Förmodligen grävde de blott undan så mycket jord, att de kunde nödtorftigt krypa in där. Så förklaras alltså, att flera benknotor och en dödskalle lågo orörda i ett hörn, nedbäddade i myllan. Benknotorna voro lårben och andra större ben av människor, och dödskallen var fullt tydlig, ehuru ansiktets ben delvis saknades. Alltsammans var så murket, att benen ej gärna kunna antagas vara från sista kriget utan säkerligen måste vara äldre. Möjligheten av mycket hög ålder torde få hållas öppen genom liknande fynd i gravgrottor vid Geser, jfr Macalister QS 1902: 352 f. Av större vikt för bedömandet av gravens ålder var ett annat fynd, som jag gjorde vid mitt första besök där. Inbäddad i myllan låg nära ingången en lerskål, vars botten blottats, när soldaterna röjde ut en del av jorden. Skålen som jag försiktigt hackade lös, visade sig vara oskadad och ett gott prov på gammal krukmakarekonst. Dess vidd upptill är i yttermått 17,5 cm., fotrundelns genomskärning 6,5 cm. och höjden från randen till fotrundelns undersida 5,5 cm. Randen upptill i skålens överkant är 1 cm. hög. Skålen är väl drejad och lergodset ej alltför tjockt. Utseendet och arbetet tyda på den äldsta israelitiska tiden eller den senare kananeiska. Möjligen torde, såsom Albright för mig påpekade, utseendet av randen i skålens överkant tyda närmast på senkananeiskt arbete. Strax utanför ingången till denna grav låg en sten, som dels genom sin form och dels genom sin bergart torde förtjäna att uppmärksammas. Stenen var, såsom dess regelbundna form lät förmoda, tydligen bearbetad. Den var 0,65 m. lång och på mitten 0,28 m. i tvärgenomskärning samt något smalare vid ena ändan. Egendomligt nog var denna sten av den hårda bergarten *miẓẓī ịahūdī*, medan för övrigt alltsammans omkring var av den mjukare *nārī*-stenen. Möjligen har stenen tjänstgjort som stängselsten för graven samt i så fall varit inpassad i gravens ingångsöppning.

Hela den ovan beskrivna raden av gravar följer norra krönet av *Šeʿb et-Tuṛra* uppåt mot *Tell el-Fūl*'s topp och är anlagd i den lilla avsats av klippan, som här går i dagen. Ännu några gravar torde funnits, fastän de numera äro till större delen förstörda. Ungefär 12 m. väster om den här ovan senast beskrivna graven ligger en liten halvt igenrasad klipphåla, som tyckes vara en liten förfallen cistern med brunnshål och troligen ursprungligen varit en liten gravgrotta. Strax väster om denna ligger ännu en klipphåla, fylld med jord, samt 15 m. längre västerut en mindre grotta, båda troligen från början grottgravar.

Ännu en grav finnes troligen vid *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra*, och närmare bestämt vid däldens nordvästra krön, alltså längre uppåt *Tell el-Fūl*. Här finnes i näst översta terrassen under kullens topp en fördjupning av ungefär 0,5 m. höjd och bredd, som troligen är ingången till en grav av ungefär samma utseende som de ovan beskrivna. En närmare undersökning var omöjlig utan att gräva bort jorden, som fyller hela ingången och förmodligen även till större delen gravkammaren. Möjligen finnes i närheten i samma avsats ännu en liknande grav, men klippan är här så förstörd, att ingenting med säkerhet kan sägas.

Några gravar torde vidare vara att finna på södra sluttningen av *Tell el-Fūl* ned emot *U̯ādi ibn ʿĪd*. På denna sluttning går den mjuka *nārī*-klippan flerstädes i dagen och bildar tydliga avsatser, i vilka gravanläggningar med fördel kunnat inhuggas. Så vitt de forna gravarnas form kan bedömas av de jämförelsevis obetydliga rester, som nu finnas kvar här, torde gravtypen varit densamma som på *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra*'s norra sluttning, med en nedhuggning i klippavsatsen för att vinna en jämn klippvägg, en trång ingångsöppning och en mer eller mindre omsorgsfullt uthuggen gravkammare därinne. Troligen äro de här anlagda gravarna förstörda i mycket sen tid därigenom att södra sluttningen av *Tell el-Fūl* begagnats såsom stenbrott, och ännu alltjämt fortgår förstöringen därigenom, att den lösa *nārī*-klippan inbjuder till brytning för byggnadsändamål. I åtminstone två dylika små stenbrott, där under sommaren och hösten *nārī*-sten tagits, trodde jag mig kunna spåra en äldre liten grotta eller annan fördjupning, som enklast torde förklaras som en gammal gravgrotta. Det vore heller icke förvånande, om på denna långsamma sluttning med dess lösa klippa en gravstad anlagts. Det är oriktigt att med Hagemeyer ZDPV 1909: 2 förmoda, att i dessa stenbrott på *Tell el-Fūl*'s södra sluttning de stenar brutits, varav den tornlika byggnaden på kullens topp uppförts. För denna byggnad har nämligen den hårda stenarten *mizzī i̯ahūdī* använts och möjligen delvis den ej fullt så hårda *malakī*-

stenen. Men i stenbrotten på *Tell el-Fūl*'s södra sluttning finnes endast den lösa *nārī*-stenen, som här liksom eljest brytes huvudsakligen till valvslagning, dels på grund av sin lätthet och dels emedan denna lösa stenart förträffligt bakar sig tillsammans med murbruket till en enda hårdnande massa. Men till murstenar begagnas aldrig *nārī*.

Längre ned på denna sydliga sluttning av *Tell el-Fūl*, alldeles vid kullens fot mot *U̯ādi ibn ʿId*, synes i våra dagar ett antal fördjupningar, som i två rader, den ena något ovanför den andra, sträcka sig från väster till öster. Delvis äro de inhuggna i *nārī*-klippan och delvis grävda i myllan. Det är stridsställningar från den senaste kampen om dessa nejder, då de engelska batterierna här sökte skydd bakom *Tell el-Fūl*'s mäktiga kulle, medan de över dess topp besköto de turkiska ställningarna längre norrut.

Ännu ett par gravar finnas på *Tell el-Fūl*. De ligga på sydöstra sidan av kullens nordöstra sluttning, där denna löper ned mellan *Šeʿᵉb abu Rīše* i söder och *U̯ādi ᵘMǧelle* i norr, alltså på *Šeʿᵉb abu Rīše*'s norra krön och ett litet stycke väster om och ovanför den stig, som vid östra foten av *Tell el-Fūl* går mot *Ḫirbet el-ʿAdase* i nordöst. Gravarna omnämnas av Masterman QS 1913: 133, som dock blott meddelar, att han fann "one well-cut tomb with six *kōḵīm* and evidences of other tombs near".

Det är två gravar som här ligga synliga, men möjligen dölja sig flera under den ganska tjocka myllan. Bäst bibehållen är den av gravarna, som visar sig vara en fullt genomförd gravanläggning med skjutgravar. Framför ingången har en förplats med ganska stor omsorg uthuggits, ungefär 3 m. bred, 2,15 m. hög och 1,70 m. djup. Själva ingången är utsirad med ett par enkla falsar. Ingången, som sluttar starkt nedåt, leder omedelbart in i gravkammaren, som är stor och rymlig, 3,60 m. lång och 4,25 m. bred samt på norra, södra och västra sidorna försedd med två stora skjutgravar vardera. Dessa skjutgravar äro jämförelsevis stora, nämligen 0,75 m. breda, 0,93 m. höga samt 1,90 m. långa, med platt tak och väl uthuggna hörn. Varje skjutgrav är vid mynningen försedd med en grund fals, som förmodligen tjänat som fäste för en stängselsten. Mitt i gravkammarens botten är en kvadratisk fördjupning uthuggen med en sidlängd av 1,35 m., och härigenom bildas rundt gravkammarens väggar en bred klippbänk, 0,40 m. hög. Från denna klippbänk, vars översida ligger i samma plan som skjutgravarnas botten, är höjden till det jämna och platta taket 1,30 m., och från bottnen av fördjupningen i gravkammarens mitt till taket är höjden 1,70. Redan denna gravkammares och dess skjutgravars utseende hänvisar på en senare tid. Den stora och rymliga gravkammaren med dess regelbundna form, väl huggna väggar med jämna verktygsmärken och mittfördjupningen i bottnen samt de rymliga och regelbundna skjutgravarna tyda på den senjudiska eller hellenistisk-romerska tiden. Även en utvidgning av gravanläggningen med en sidokammare hänvisar på jämförelsevis sen tid. Denna sidokammare ligger i sydöstra hörnet av gravkammaren och djupare än denna. En ingång nedhuggen i huvudkammarens klippbänk leder från huvudkammaren dit ned, 0,70 m. bred och 0,90 m. lång samt 0,40 m. hög. Ingången är valvformig samt prydd av en liten fals. Sidokammaren är något oregelbunden till formen samt ungefär 1,10 m. djup och 1,50 m. bred. Den är nästan helt och hållet fylld av lera. Hela denna gravanläggning är tom och har tydligen varit genomsökt av ortsbefolkningen.

Ännu en grav ligger här i närheten, ehuru mycket obetydligare. Den utgöres av blott en enda enkel gravkammare, 0,90 m. djup och 1,80 m. bred. Höjden är ungefär 1 m. Ingången är förstörd, men har troligen varit ganska liten, av den vanliga trånga typen. Anmärkningsvärt är att den lilla kammaren, som av allt att döma varit en grav, har väl utarbetade hörn och tämligen regelbundna väggar. Några steg ovanför densamma visar också klippan behuggning, som kan tyda på under myllan gömda gravar.

I närheten av dessa båda gravanläggningar finnes ännu en klipphåla, som dock synes vara en damm för uppsamling av vatten. Den är i det närmaste kvadratisk med en sidolängd av ungefär 3,70 m. samt ett brett och rundat öshål på södra sidan. Klipphålan är omsorgsfullt uthuggen med raka väggar och goda hörn, allt med spår av god cement, som vittnar om att anläggningen varit en damm för uppsamling av vatten. Ingången är också så anbragt, att vatten genom densamma kunnat från sluttningen framför rinna ned i dammen samt sedan därifrån upphämtas. Längre än till bysantinsk tid torde denna lilla dammanläggning ej gärna gå tillbaka.

Ett bevis för att under bysantinsk tid människohand här varit verksam, är förekomsten av talrika stora, fyrkantiga mosaikbitar av hårdare kalkstensarter. Redan i allmänhet är förekomsten av mosaik ett vittnesbörd om bysantinsk tid, ty mosaiken kom i Palestina egentligen först under det bysantinska skedet till användning. Från någon större byggnad kunna dessa mosaikstenar ej gärna stamma, ty dels äro stenarna för stora och för enkla för golvmosaiker, och dels saknas här varje lämning av en större byggnad. Det återstår alltså blott den möjligheten att låta dessa mosaikstenar stamma från en vinpräss. På ställen, där hårdare klippa saknades och alltså en vinpräss ej kunde erhållas genom att hugga ut den i klippan, brukade man, jfr ovan sid. 138, under bysantinsk tid skaffa sig det nödvändiga fasta prässgolvet genom att lägga en grov mosaik. En följd härav är, att dessa grova mosaikstenar rätt ofta påträffas på platser, där fastare klippa ej finnes i närheten.

I samband med gravanläggningarna på *Tell el-Fūl*'s sluttningar torde gravanläggningarna böra undersökas på *Rās Eʿmar,* kullen närmast i öster, som ur bebyggelsesynpunkt tyckes nära sammanhänga med *Tell el-Fūl.*

Ungefär rakt öster om den lilla åsen, som mellan *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* förenar *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar*, ligga på den senare kullens sluttning tre regelbundna fördjupningar i klippan, som säkerligen äro nedgångar till gravar. Två av dessa fördjupningar äro mycket regelbundna och lika stora. Längden är 1 m. och bredden 0,35 m. Tjockleken av klipptaket uppifrån till gravkammarens börjande utvidgning därnere är ungefär 0,25 m. Den avlånga gravnedgångens båda ändar äro upptill uthuggna med skarpa, rätvinkliga hörn men nedtill något avrundade. Förmodligen ligga gravkamrarna ungefär rakt eller måhända något snett under nedgångarna, men detta liksom deras storlek och typ torde endast genom en utgrävning kunna fastställas. Gravarna ligga på ett regelbundet avstånd från varandra av 2,20 m. samt till sin längdriktning parallellt och synas därför vara anlagda samtidigt.

Ännu en grav av samma typ är troligen att söka på nordvästra sluttningen av *Rās Eʿmar* ungefär 24 m. nordöst om den på näset mellan *Šeʿ^{e}b eṭ-Ṯuṛra* och *Šeʿ^{e}b abu Rīše* strax öster om stigen belägna cisternen. Spår av behuggning synas här också flerstädes i den mellan den tunna myllan uppskjutande klippan men tyda måhända endast på stenbrott. Ett par fullt tydliga sådana ligga nämligen längre upp ungefär mitt på kullens västra sluttning. En skålformig fördjupning i klippan 0,35 m. vid upptill och 0,25 m. djup finnes här också av det i Palestina vanliga slaget, på ett avstånd av 5,5 m. från graven samt ungefär 30 m. från den ovannämnda cisternen. Om den här befintliga större fördjupningen i klippan verkligen är en gravnedgång, torde klippskålen måhända böra sättas i samband med graven. I klippskålen skulle då samlats eller östs vatten för fåglarna och förtjänsten av att giva de törstande djuren att dricka skulle tillfallit den döde. En tvättgrop vid dammen kan denna klippskål emellertid också tänkas vara, enär avståndet dock ej är alltför stort, och måhända har klippskålen också använts som oljekross, jfr Dalman PJB 1908: 29 f., 41 och ovan sid. 143, 166 f. Möjligen funnos närmare dammen flera dylika klippskålar, ehuru de nu förstörts.

Ett stycke ännu längre bort åt nordöst på *Rās Eʿmar*'s sluttning finnas ytterligare ett par gravanläggningar, inhuggna i den här tämligen höga och lodräta klippavsatsen. Den västra av dessa båda gravar är så gott som förstörd, men av resterna att döma synes den varit av samma typ som den närbelägna östra graven. Denna har en tydlig gravkammare med släta, väl behuggna väggar och väl uthuggna hörn samt två små fördjupningar på östra sidan som möjligen kunnat vara ett par skjutgravar. Gravanläggningen har alltså bestått av en gravkammare samt i dennas väggar anbragta likbäddar. Säkerligen har gravkammaren ej varit så öppen som nu utan haft den vanliga trånga ingången, men dess yttre vägg jämte ingången är förstörd. Förmodligen äro dessa båda gravanläggningar att döma av deras höjd och utseende senare.

Gravar äro troligen också att söka på östra sluttningen av *Rās Eʿmar*. Visserligen finnas här talrika stenbrott i klippan, som tyckes vara av *malakī* och ställvis av *nārī*, och deras uthuggningar kunna ofta förvilla, men flerstädes torde förekomsten av gravar vara alldeles säker. Åtminstone en dylik gravnedgång är tydlig. Den består av en lodrät, avlång fördjupning i klippan, med en längd av 1,20 m. samt en bredd av 0,50 m. Klippkantens tjocklek uppifrån till den begynnande utvidgningen nedtill för gravkammaren är 0,50 m. Ena ändan av denna gravnedgång är förstörd. Till sin typ synes alltså denna grav vara en sänkgrav av samma slag som de på kullens västra sluttning anlagda. Från gammalisraelitisk tid kunna dessa gravar knappast stamma.

Som nämnt, kan måhända ännu någon gravanläggning påträffas på *Rās Eʿmar*'s sluttning, men det är föga troligt. Och med de ovan beskrivna gravanläggningarna på *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar* torde alltså här befintliga nekropoler vara uttömda.

En översikt av den antydan om bebyggelsens ålder, som lämnas av de ovan beskrivna gravarna, ger alltså vid handen, att på södra och framför allt östra sluttningarna av *Tell el-Fūl* äldre gravar ligga, som måste anses härstamma från åtminstone senare kananeisk eller gammalisraelitisk tid. På nordöstra sluttningen däremot synas tämligen sena gravanläggningar finnas och likaså på sluttningarna av den närbelägna kullen *Rās Eʿmar*. Möjligen finnas dock även på *Rās Eʿmar* gamla grottgravar, ehuru sedermera använda på annat sätt. Men denna fråga torde bäst undersökas i samband med den gamla boplatsens cisterner.

För en ort belägen på *Tell el-Fūl* synes vattenfrågan vållat rätt så stora svårigheter. Ingen källa finnes i närheten. Närmaste källan är belägen på västra sluttningen av *U̮ādi Bēt Ḥanīna* i närheten av byn *Bēt Ḥanīna,* och för sin vattenanskaffning var en på *Tell el-Fūl* belägen ort alltså helt och hållet hänvisad till uppsamling av regnvatten i cisterner eller dammar.

Närmast till hands är att för en här belägen ort på själva toppen söka cisterner, till vilka regnvattnet kunde ledas från hustaken och gårdarna. Förmodligen sökte nämligen befolkningen i en på hjässan av en höjd belägen stad skaffa vatten i cisterner, som höggos ut på själva toppen, om där nämligen fanns klippa att hugga ut i. Eljest försökte man hugga ut cisterner på sluttningarna, och i dalbottnarna nedanför kunde dammar anläggas för vattnets uppsamling. Även för boskapen måste nämligen vatten anskaffas, och då boskapens vattenbehov är tämligen stort men däremot vattnet ej behöver vara så särskilt gott, kunde dess vattenbehov fyllas medelst dammanläggningar.

Flera cisterner finnas också vid *Tell el-Fūl.* På själva hjässan kunna visserligen inga upptäckas, men omöjligt är icke att sådana finnas där, fastän fyllda och gömda av den hopade myllan. Och så många cisterner finnas dock på *Tell el-Fūl's* sluttningar, att det torde vittna om bristande noggrannhet i undersökningen, när Hagemeyer ZDPV 1909: 4 försäkrar: “.... fand ich auf dem *tell el-fūl* keinerlei Anzeichen von Zisternenanlagen, die das Vorhandensein einer ehemaligen bedeutenderen Ansiedlung .... bestätigen könnten“. Detsamma gäller Möller ZDPV 1915: 50 och Féderlin RB 1906: 271. När Féderlin vid tanken på möjligheten att i *Tell el-Fūl* återfinna en gammal betydande ort försäkrar: “Vainement voudra-t-on y trouver les citernes nécessaires“, torde Féderlins försäkran liksom Hagemeyers bero på bristande undersökning av huru många cisterner som dock verkligen finnas, samt torde komma att jävas av utgrävarens spade.

Tre cisterner ligga tämligen nära varandra på näset mellan *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše.* Längst nedåt mot stigen, som leder över näset mellan de båda dälderna, ligger nämligen en cistern med ett djup av drygt 3 m. och en vidd av drygt 5 m. samt ett brunnshål av ungefär 0,80 m:s genomskärning. Ungefär 20 m. härifrån längre uppåt sluttningen ligger en liknande cistern med ungefär samma djup samt en vidd av omkring 7 m. I denna cistern, vars tak delvis instörtat, har ett vilt fikonträd uppvuxit. Ännu en fyrkantig fördjupning, troligen ett brunnshål med 0,75 och 0,82 m. sidor, finnes här i närheten. Samtliga dessa cisterner ligga något ovanför norra krönet av *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* samt norr om och ovanför den rad av gravanläggningar som här finnes.

På näset mellan *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* finnes också en damm, möjligen från början en cistern som förstörts. Den ligger strax öster om och invid stigen, som här går över näset. Såväl denna cistern som de tre ovanför beskrivna äro så anlagda, att de med lätthet fyllas av det från sluttningen däråt rinnande regnvattnet, och deras storlek och djup torde varit tillräckliga för att bevara det uppsamlade vattnet friskt under sommaren. Cisternerna bära tydliga spår av cementering och torde alltså varit omsorgsfullt anlagda. Till formen synas de varit runda, men då det enligt Dalman är osäkert om den flaskformiga eller päronformiga typen av cisterner verkligen är uteslutande gammalisraelitisk samt den runda typen i vilket fall som hälst kan vara lika gammal och vara begagnad vid sidan av den flaskformiga eller päronformiga, torde det vara försiktigast att ej av dessa cisterners form och utseende i övrigt draga några bestämda slutsatser rörande deras ålder. Men däremot torde av cisternernas läge i förhållande till de här anlagda klippgravarna den slutsatsen kunna dragas, att de stamma från ungefär samma tid som dessa och använts av samma befolkning. När Hagemeyer ZDPV 1909: 7 talar om den höga åldern av en flaskformig cistern ett stycke nordöst om *Tell el-Fūl* och låter denna tyda på gammal bebyggelse, torde hans utgångspunkt därför vara osäker. Men om den av Hagemeyer omnämnda cisternen, såsom är mycket möjligt, verkligen är från äldsta tider, finnes å andra sidan intet hinder att antaga, att även denna cistern hört med till de kring *Tell el-Fūl*'s fot strödda cisterner, som uthuggits och begagnats av samma befolkning som de på själva sluttningarna belägna cisternerna, förmodligen till följd av ökat vattenbehov och alltså något senare än dessa.

På västra sluttningen av *Tell el-Fūl* finnes en cistern samt på sydvästra ännu en, båda mer av den päronformiga typen och med tydliga spår av cementering. Möjligen finnes här ännu någon cistern, vars mynning dolts under terrassernas mylla. För övrigt lämnade mig ett par arabiska sagesmän den uppgiften, att rätt högt upp på *Tell el-Fūl*'s sluttning skulle finnas en gammal damm, som nu ligger begraven under jordmassorna. Möjligheten är ju icke utesluten, att här verkligen finnes en gammal dammanläggning, men då de arabiska sagesmännen ej själva kunde visa platsen, där denna damm skulle finnas, samt då svårligen några spår av en dylik anläggning kunna iakttagas, torde föga vikt behöva tillmätas dessa uppgifter.

En möjlighet är också att en gammal på *Tell el-Fūl* belägen ort skaffat sig dammanläggningar nere i de omgivande dalbottnarna i synnerhet för boskapens behov av rikligare vattentillgång, men ej heller där har jag kunnat finna spår av dylika anläggningar, möjligen beroende därpå att om sådana funnits de ligga dolda under dalbottnarnas jämförelsevis rika mylla eller förstörts vid dessa dalbottnars odling. I nedre loppet av *Śeʿᵉb abu Rīše* ligger en nutida kalkugn, *latūn,* men ej heller här finnas några som hälst spår av något fornt. Det torde därför få anses föga troligt, att dammanläggningar utförts på *Tell el-Fūl*'s sluttningar och i dalbottnarna däromkring.

På själva *Tell el-Fūl* tyckas alltså anordningar verkligen hava träffats för att trygga den på dess topp belägna ortens vattenförråd. Men åtskilliga gamla cisterner finnas även på det strax öster om *Tell el-Fūl* belägna *Rās Eʿmar*'s sydvästra sluttning, och då denna är mycket lättillgänglig från *Tell el-Fūl* medelst den ovannämnda från *Tell el-Fūl* mellan *Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿ^{e}b abu Rīše* nedlöpande åsen, torde dessa vattencisterner varit avsedda för den på *Tell el-Fūl* belägna orten. Svårigheten ligger i att avgöra, om de här åsyftade grottlika bildningarna ursprungligen varit gravgrottor eller verkliga cisterner, men åtskilliga tecken tyda med bestämdhet därpå att de åtminstone senare omändrats till och använts såsom cisterner. Förekomsten av spår av cement på väggarna samt brunnshål i deras tak kan ej gärna tolkas på annat sätt. Att det ej alltid är så lätt att bestämma, om dylika grottor ursprungligen varit gravar eller cisterner, framgår av Dalmans och Sellins bestämning av grottorna i Taanak, jfr PJB 1913: 42. Äldre grottor och hålor kunde ofta senare omändras till cisterner genom att ingången förmurades och en öppning bröts i taket, jfr Thomsen, Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden 24. Nu för tiden användas dessa klipphålor på sydvästra sluttningen av *Rās Eʿmar* som herdegrottor och äro mycket förfallna och förstörda. De torde likväl förtjäna att beskrivas, i synnerhet som ett par här bearbetade stenbrott hota att måhända snart nog förstöra en stor del av klippsluttningen med dess fornlämningar. Förmodligen är det dessa klippgrottor, som Masterman QS 1913: 133 åsyftar.

Samtliga dessa grottor finnas på *Rās Eʿmar*'s sluttning mot *Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯuṛra* och *U̯ādi ibn ʿĪd*. De förtecknas här nedifrån sydöst uppåt mot nordväst.

1. Nederst på sluttningen ligger en grotta utan spår av cement på väggarna eller någon slags bearbetning av dessa. Här torde ej något annat än en möjligen av människohand okonstlat utvidgad liten klipphåla behöva förutsättas.

2. Något längre upp på sluttningen ligger en klippgrotta av ansenlig storlek, alldeles rund och med en genomskärning av 8 m. och en höjd av 2,50 m. Grottans botten är nu täckt av jord och sten. Dess väggar bära tydliga spår av cementputsning, och i klipptaket, som åt södra kanten är nedrasat, finnas tydliga rester av ett brunnshål. På denna sida

synas också tydliga rester av ett i klippan uthugget förrum samt en trappa, som lett ned till grottan.

3. Ännu längre upp på sluttningen finnes ytterligare en grotta av tämligen regelbunden bildning, 7 m. i genomskärning och 2 m. hög. Bottnen är höljd av jord och fårträck. På södra sidan finnes en ingång med spår av förrum, och här fanns förmodligen också brunnshålet. Nu är alltsammans dock alldeles förstört, enär grottan under sommaren begagnats som stenbrott.

4. Strax ovanför den föregående ligger ännu en grotta, som med all tydlighet tjänat som cistern. Grottan är vid och djup samt något oregelbunden, men tydligen cementerad. Ett brunnshål finnes i taket, och enär grottan ligger tämligen långt från sluttningens rand, så att från denna ingen trappa kunnat anordnas, är brunnshålet enda ingången till hålan.

5. Strax härintill på östra sidan ligger ännu en stor grotta av samma typ med cementerade väggar. Brunnshål saknas, och blott sidoingång finnes från söder. Klippan visar här, trots att den är mycket förstörd, tydliga spår av behuggning.

6. Ännu något längre upp åt öster finnes en större grotta, 16 m. lång, 5,5 m. bred och 1,5 m. hög. Grottans väggar äro ytterligt oregelbundna och visa endast otydliga spår av cement, men grottans art av cistern framgår dock av två brunnshål i taket. Förmodligen funnos från början två cisterner, vilkas mellanvägg senare rasat. Södra väggen av klipphålan är nu delvis förstörd, och hålan användes som herdegrotta.

Flera grottbildningar av liknande slag torde ej finnas på *Rās E'mar,* vars sluttningar dock framvisa åtskilliga gravar och andra spår av människohand. Anmärkningsvärt är, att dessa här beskrivna grottor ligga tämligen samlade i en grupp helt nära varandra på den del av *Rās E'mar*'s sluttning, som dels är lätt tillgänglig från *Tell el-Fūl* och dels lämpar sig för vattensamling. Förekomsten av cementering på flera av dessa grottors väggar samt brunnshål i deras klipptak talar vidare därför, att grottorna använts för samling av regnvatten samt alltså begagnats som cisterner. Om de måhända delvis ursprungligen voro gravgrottor, som senare omändrats till cisterner, är en fråga som torde få lämnas öppen, men det är åtminstone vad ett par av dem beträffar mycket sannolikt, och de torde i så fall varit enkla grottgravar och alltså jämförelsevis gamla. Att äldre gravhålor senare omändrats till cisterner, är såsom ovan påpekats ett flerstädes i Palestina iakttaget förhållande.

Ett viktigt hjälpmedel för bedömandet av den ålder som bebyggelsen av *Tell el-Fūl* kan äga äro de keramiska fynden på ort och ställe. Redan förut har beskrivits en lerskål av förmodligen senare kananeisk eller möjligen gammalisraelitisk typ, som förra hösten funnits in situ i en av de gamla gravarna på norra sluttningen av *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra*, jfr ovan sid. 193. Tyska evangeliska arkeologiska institutet i Jerusalem äger i sitt museum flera lerkärl från *Tell el-Fūl,* stammande från skilda tidskeden, jfr Thomsen PJB 1913: 129, och Steuernagel ZDPV 1915: 51. Varstädes på *Tell el-Fūl* de hittats är dock ej angivet. Enligt meddelande av Albright finnes vidare i dominikanernas samlingar i École biblique i Stefansklostret i Jerusalem ett lerkrus av kananeisk typ, som hittats på *Tell el-Fūl.* Ej heller dess närmare fyndort på kullen är angiven. I den samling av fornsaker, som samlats av H. Clark i Jerusalem och efter hans död äges av hans änka, finnas också några vackra israelitiska lerkärl från *Tell el-Fūl,* Masterman QS 1913: 134. Dessa keramiska fynd styrka, att i israelitisk tid en ort verkligen legat på kullen.

Härtill komma de lerskärvor, som i riklig mängd förekomma på *Tell el-Fūl's* sluttningar och framför allt dess toppterrasser. Visserligen är även själva den jämna toppytan på kullen odlad, men tack vare den arabiske bondens torftiga åkerbruk, som oftast icke känner till någon gödning, äro de på *Tell el-Fūl* förefintliga skärvorna äkta. Eljest måste i Jerusalems omnejd, där gödning påföres från staden, alltid skärvorna begagnas med försiktighet som vägledning för slutsatser om bebyggelsens ålder. Dessa skärvor, som äro mycket sönderslagna och små, visa sig här överallt härstamma från senare judisk samt hellenistisk-romersk tid. Masterman fann på *Tell el-Fūl* “the whole area covered thickly with fragments of ’Roman’ and ’Israelite’ pottery“. Mackenzie fann på toppen rikligt med lerskärvor, som voro “characteristically Jewish“, QS 1911: 98. Vid ett besök på platsen, som jag senhösten 1921 gjorde tillsammans med Albright, bestämde denne skärvorna såsom senjudiska och hellenistisk-romerska. Överallt ligga de typiska skärvorna av det tunna, släta, vackert röda godset eller det tjockare och grövre, tämligen grovt randade. Det är ej heller att vänta att här i myllan utan vidare finna skärvor från äldre tid, ty sådana måste ligga i de djupare skikten längre ned. Vid en utgrävning torde de säkerligen påträffas. Anmärkningsvärt är, att lerskärvorna förekomma talrikare på östra sidan än på de övriga, jfr Masterman QS 1913: 133. Särskilt i närheten av den från *Tell el-Fūl* mellan *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* nedlöpande lilla åsen förekomma skärvorna överallt. Detta måste tyda därpå, att den gamla orten haft sin vanligaste förbindelse häråt.

Utom klippgravar, cisterner, lerkrus och skärvor finnes vidare på *Tell el-Fūl* jämte kullens allmänna utseende av gammal stadskulle ett tydligt minne av mänskligt arbete. Redan på avstånd faller genast en säregen liten kulle i ögonen, som lik en puckel eller en sköldbuckla ligger ungefär mitt på dess hjässa. Det är denna lilla kulle som föranlett benämningen *Tell el-Fūl,* jfr ovan sid. 172. Genom en smärre utgrävning vid den uppmätning av det västjordanska Palestina, som föranstaltades av den engelska Palestinaföreningen, Palestine Exploration Fund, visade sig denna kulle innehålla lämningar av en större tornlik byggnad, vilka av Macalister betecknas som “the foundations and walls of a large watch-tower of ancient, but not necessarily very ancient, masonry“, QS 1904: 254. Genom dessa utgrävningar, som bestämt visade att kullen på *Tell el-Fūl*’s topp icke kunde vara något slags ättehög, såg sig Macalister nödgad att ställa sig betänksam inför möjligheten att tolka andra liknande högar i Jerusalems västra omnejd som gravhögar, jfr QS 1904: 254. Det är samma utgrävningar som Dalman åsyftar i sitt samtal med Mackenzie, då Dalman om *Tell el-Fūl* uttalar den uppfattningen, att "the rounded excrescence on the top of it had been found .... as the result of a small trial excavation to be a Crusading fort", QS 1911: 98.

Enär snart femtio år förflutit, sedan utgrävningen gjordes av den lilla kullen på *Tell el-Fūl*'s topp, och enär till följd av jordras eller åverkan särskilt under senaste kriget, då kullen tjänstgjorde som utkikspost, utgrävningens resultat ej längre tydligt kunna iakttagas, äger beskrivningen av dessa utgrävningsresultat Mem. III: 158 f. sitt stora värde. Vid utgrävningen fastställdes, att den lilla kullen är ett verk av människohand och innehåller en byggnad med lodräta väggar och en höjd av 9,14 m. samt en längd av på östra och västra sidan 15,24 m. och på norra och södra sidan 14 m. I toppen av byggnaden, som ej är fullt rektangulär, påträffades två rektangulära kamrar, vardera 3 m. × 1,82 m. samt 2,74 m. djupa. På både norra och södra sidan av denna byggnad fanns en lägre yttre mur ungefär 4,50 m. hög, med sluttande yttre beklädnad, vars lutning åstadkommits genom att de yttersta stenarna här snedhuggits. Om dessa båda yttre murar medräknas, blev hela nordsydliga längden av byggnaden vid marken ungefär 21,50 m. På västra och östra sidan saknades däremot dylika yttre murar, och möjligen ledde på dessa sidor trappor upp till byggnadens topp. Enligt mina mätningar äro de båda yttre murarna i norr och söder dubbelmurar med en tjocklek av ungefär 2,20 m. samt bestå av grovt eller ej alls tillhyfsade stenar, ungefär 0,40 m. till 0,50 m. i fyrkant. Ett mellanrum av ungefär 1,60 m. skiljer dessa yttre murar från själva tornbyggnaden, som tyckes bestå av något större och bättre stenar, ungefär 0,60 m. till 0,70 m. i fyrkant, samt med några bättre behuggna stenar i hörnen. Fogarna mellan de ofta ojämna stenarna i murarna äro utfyllda med smärre stenflisor. I de kring den gamla tornbyggnaden hopade massorna av jord och kullerstenar, som förmodligen härstamma från de rasade delarna av själva denna byggnad, och som nederst kring densamma på alla fyra sidorna hopplockats i grova stenhag, har vidare på dess norra sida en enkel stenkammare inbyggts, upptill öppen och med slarvigt och tydligen hastigt hopplockade murar av kullerstenar, som utan murbruk lagts på varandra. Denna lilla stenkammare är ett minne från senaste kriget, en utkikspost som väl byggdes av engelsmännen för att leda elden från deras på södra sidan av *Tell el-Fūl* stående batterier under striderna mot de norrifrån anfallande turkarna, som gjorde ett förtvivlat försök att återtaga Jerusalem. Även själva toppen av den gamla tornbyggnaden lämpade sig genom fördjupningen, som bildas av dess ej helt igenrasade toppkammare såsom utkikspost och begagnades också som sådan att sluta av ett antal däri hopade halvt förrostade engelska konservdosor.

Från särskilt gammal tid kan den tornlika byggnaden på *Tell el-Fūl*'s topp icke stamma. Hela byggnaden gör intryck av ett jämförelsevis sent bygge, med användning av stora, grovt eller ej alls bearbetade stenmassor samt dålig fogning, mestadels utan murbruk. Besynnnerligt är också att finna tjocka murar utanför varandra med obetydliga mellanrum, och enär ej gärna dessa murar uppförts samtidigt, torde väl den yttersta få anses senare tillbyggd för att förstärka den inre. Byggnadens syfte kan ej gärna hava varit något annat än att vara ett fäste till skydd för den omgivande nejden. Den är för stor för att vara ämnad blott som vakttorn för vinberg och fruktgårdar. Förmodligen är den en vägborg, avsedd att behärska vägen strax nedanför samt nejden i övrigt. Att döma av det enkla murverket samt mestadels frånvaron av murbruk torde denna vaktborg härstamma tidigast från korsfarartiden. Någon förkristen och ännu mindre någon gammalisraelitisk fornlämning kan det här alltså icke vara fråga om.

Stenen i denna tornbyggnad samt fyrkanten omkring densamma tyckes vara *mizzī i̯ahūdī* och *malakī*. Av samma stenarter bestå även några stenrösen och stenrevlar, som hopplockats på toppen av kullen, troligen i ganska sen tid och för att få marken fri till sädesodling. En sådan hopplockad och ungefär 1,5 m. till 2 m. bred stenrevel sträcker sig från nordöstra hörnet av fyrkanten kring tornbyggnaden rakt norrut med en längd av omkring 50 m. Vid sin norra ände blir denna stenrevel något bredare och bildar ytterst ett stenröse, vari även rätt mycket flintsten ingår. Också längre åt nordöstra hörnet av toppterrassen finnas stenrösen av *mizzī i̯ahūdī* och *malakī* samt spår av terrassmurar. En ganska tjock revel av hopplockade stenar sträcker sig från mitten av stenfyrkantens kring tornbyggnaden östra sida rakt österut med en längd av 33 m., och en annan liknande stenrevel från dess sydöstra hörn 18 m. i rakt sydlig riktning. Här på toppterrassens södra sida finnas likaledes några smärre stenrösen och rester av terrassmurar, allt av samma stenarter, *mizzī i̯ahūdī* och *malakī*.

Frånsett tornbyggnaden finnas alltså inga verkliga murrester synliga på *Tell el-Fūl*. Styckena av terrassmurar kunna nämligen ej räknas som sådana, och de löst på marken hopplockade stenrevlarna dölja tydligen inga murrester utan äro, som ofta är fallet, blott i sen tid så hopplockade för att bättre kunna tillvaratağa åkerjorden. Det är alltså tydligt, att vad som nu finnes på *Tell el-Fūl*'s topp icke kan omedelbart vara lämningar av den gamla ort som en gång legat här. Men förmodligen äga dessa stenrösen och även delvis den senare tornbyggnaden ett medelbart samband med den gamla orten på *Tell el-Fūl*. Hela kullen består nämligen av endast *nārī* samt på nordöstra sluttningen något *kaʿkūlī*, och såväl tornbyggnadens som stenrösenas och stenrevlarnas stenar måste alltså en gång hava hitförts, säkerligen för att användas som byggnadsämne. För något annat syfte skulle ingen släpat dem uppför *Tell el-Fūl*'s rätt så besvärliga sluttningar. Såväl *mizzī i̯ahūdī* som *malakī* finnas i *Tell el-Fūl*'s närmaste omgivningar, varifrån de alltså hämtats. Enär det icke förefaller som om den tornlika byggnaden genom sitt förfall nämnvärt bidragit till stenrösena och stenrevlarna på toppterrassen utan tvärtom själv synes vara utan alltför stor omsorg åtminstone delvis uppförd av stenar, som funnits där förut, torde med stor sannolikhet stenarna i dessa rösen och revlar samt också åtminstone delvis i tornbyggnaden och stenfyrkanten omkring denna hava förts dit upp till toppterrassen redan tidigare, och det är intet som hindrar oss att antaga, att dessa stenmurar äro lämningar av byggnader och murar i en äldre ort, som förut legat här. Om *Tell el-Fūl* skulle alltså delvis gälla detsamma som så ofta om orter i Palestina, att nämligen en äldre stad sedan den en gång förstörts ännu en gång och grundligare förstörts genom att dess ruiner använts som stenbrott. Av tornbyggnaden och stenrösena på *Tell el-Fūl*'s topp torde alltså den slutsatsen kunna dragas, att en äldre ort legat här, som när tornbyggnaden uppfördes fullkomligt låg i ruiner och vars stenhopar bekvämt utnyttjades som byggnadsämne. Härigenom skulle det förhållandet erhålla sin förklaring, att så stora stenmassor använts för tornbygget samt dettas mindre omsorgsfulla art.

Ännu en slutsats torde kunna dragas av de ruiner och stenmassor, som i våra dagar finnas på *Tell el-Fūl*'s topp. Där finnas nämligen, så vitt utan grävning synes, inga stenar med god eller finare behuggning, inga kragstenar eller pelarskaft, ingen sten med inskrift. Möjligheten att sådana ligga begravda i kulturlagret eller senare bortförts måste visserligen hållas öppen, men torde vara mycket ringa. Härav synes alltså framgå, att den ort som legat här, icke haft en hellenistisk-romersk eller bysantisk blomstring samt att dess byggnader varit av jämförelsevis enkelt slag. Har under hellenistisk-romersk eller bysantisk tid en ort legat här, har den varit mycket obetydlig och levt ett tynande liv på sitt förflutna, till dess bebyggelsen härifrån drog sig helt och hållet ned till de bekvämare boplatserna vid *Ḫirbet el-ʿAdase, Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt, er-Rās* och *Šaʿfāṭ*.

Även från en äldre bebyggelse torde emellertid på *Tell el-Fūl* byggnadsrester finnas, låt vara att de nu ligga gömda i det tydliga kulturlagret, som giver höjden dess säregna utseende av gammal stadskulle. Att inga gamla murrester och andra fornlämningar från äldre tid äro synliga, måste vara skälet till omdömet Mem. III: 160 om *Tell el-Fūl:* “There are no traces of a former town.“ Mackenzie berättar QS 1911: 98, att Dalman vid ett samtal med honom om *Tell el-Fūl* uttalat den uppfattningen, att “the tell . . . contained strong walls and other early remains“. Förmodligen finnas i de översta terrasserna, som kringgränsa själva toppytan, starka ehuru av myllan dolda rester av murar, som förvandlat den redan i sig själv fasta kullen till ett behärskande och svårintagligt fäste, och som bidragit att giva kullen dess avtrappade form. Hjässan, som tämligen väl avgränsar sig från sidoterrasserna, är, frånsett det senare ditbyggda och åter rasade vakttornets lilla kulle, så gott som alldeles jämn med skarpare begränsning i väster, norr och öster än i söder, där terrasseringen är mera osäker, förmodligen beroende därpå att den gamla ortens mur åt detta håll ej haft en naturlig avsats att följa på den här jämnare sluttningen. Enär klippan, vilken på hela *Tell el-Fūl* utgöres av den gråvita, lösa *nārī*-stenen utom vid kullens nordöstra fot där *kaʿkūlī*-sten finnes, ingenstädes på toppytan går i dagen men däremot flerstädes visar sig i de översta terrasserna, i synnerhet på östra och nordöstra sidorna, är det att förmoda att kulturlagret på toppen ligger tämligen jämnt över hela dess yta samt att alltså den ursprungliga klipphjässan varit ganska jämn och erbjudit en lämplig boplats. Härav torde också den slutsatsen kunna dragas, att kulturlagret på *Tell el-Fūl*’s topp knappast kan äga någon större mäktighet. Djupare än 2,5 m. eller 3 m. kan det ej gärna vara, och en utgrävning här skulle alltså med jämförelsevis ringa arbete kunna tränga ned till de undre och äldsta skikten. Trots boplatsens grundhet kunna dock säkerligen viktiga fynd av murrester eller andra större fornlämningar samt varjehanda husgeråd väntas i dessa skikt.

På *Rās Eʿmar*, den lägre kullen strax öster om *Tell el-Fūl* som ur bebyggelsesynpunkt förefaller att höra nära samman med denna höjd, finnas inga spår av boplats. Grottorna på sydvästra sluttningen av *Rās Eʿmar* hava troligen begagnats av orten på *Tell el-Fūl* såsom cisterner och möjligen tidigast delvis som gravhålor. Med orten på *Tell el-Fūl* torde gravarna på sydvästra och möjligen även nordvästra och östra sluttningen av *Rās Eʿmar* stå i samband samt stenbrotten på dess västra och östra sida. Det vore då att vänta, att *Rās Eʿmar*'s jämna och rymliga hjässa också på något sätt använts av den forna orten på *Tell el-Fūl*. På *Rās Eʿmar*'s hjässa finnas emellertid inga som hälst spår av att här legat en ort. Hela hjässan höljes av mycket tunn mylla, ur vilken klippan ofta går i dagen. Talrika större och mindre stycken av flinta ligga kringströdda här uppe. Möjligen finnas här även några spår av mänskligt arbete. Tydligt är åtminstone, att en viss bearbetning ägt rum av några klipphällar. Måhända är en mindre fördjupning i klippan att tolka som en mycket förstörd vinpräss. En oregelbunden, murlik vall av ytterligt lös *nārī*, tätt insprängd med små flintstycken och av ungefär samma bildning som *ᵉḤǧār Rās el-Mašārif*, de mycket skadade resterna av en i den flintrika *nārī*-klippan huggen damm på *Rās el-Mašārif* väster om dess passhöjd, kunna likaledes möjligen tolkas som minnen av mänskligt arbete. Denna klippvall är ungefär 1 m. bred och 8 m. lång samt ej fullt 1 m. hög. Platsen närmast söder om klippvallen tyckes vara något jämnare. Ungefär 14 m. söder därom höjer sig ett stycke liknande flintrik *nārī*-klippa, dock utan tydliga spår av bearbetning. Måhända har en liten dammanläggning eller något dylikt i forna tider funnits här. Markens lutning är närmast i norr sådan, att det icke varit omöjligt, men det är dock mycket osäkert.

Undersökningen av *Tell el-Fūl* har alltså givit vid handen, att denna höjd är en gammal stadskulle, i vars myllrika hjässa och terrasser säkerligen gamla murar och rester av byggnader, skärvor och lerkärl samt måhända cisterner äro gömda. På kullens sluttningar samt i dess omedelbara grannskap finnas åtskilliga gravar, som måste vara åtminstone gammalisraelitiska, samt cisterner tillräckliga för en mindre orts befolkning. Den senare tornbyggnaden på hjässan samt dennas stenrösen och stenrevlar, vilka alltigenom bestå av hårdare, från omnejden ditförda stenar, innehålla sannolikt åtminstone delvis samma stenar som förut använts här uppe på hjässan. Dessa tydliga spår av mänsklig bebyggelse giva vid handen, att med säkerhet en forntida ort legat här samt att denna ort varit så gammal, att den funnits också i fornisraelitisk tid. *Tell el-Fūl*'s fasta och behärskande läge samt de goda förbindelsemöjligheter som från denna höjd erbjödo sig i olika riktningar göra det också sannolikt, att den forntida ort som legat här varit en politiskt viktig och betydande ort. Och enär vidare *Tell el-Fūl* ligger alldeles där Sauls Gibea av de gammaltestamentliga texterna och senare forntida skriftställare förutsättes, samt enär varken topografiskt eller arkeologiskt någon annan av de närmaste boplatserna synes kunna motsvara Sauls Gibea, torde *Tell el-Fūl* med all sannolikhet vara platsen för detta gamla Gibea, den förnämsta benjaminitiska staden samt Sauls hemort och huvudstad. Troligtvis var Gibea en av de urgamla kananeiska orter, som israeliterna övertogo vid sin erövring av landet, och när Domaretiden lider mot sitt slut, var denna stad en av de mera betydande benjaminitiska städerna. Genom Sauls konungadöme lyftes Gibea till en kortvarig maktställning för att strax efteråt sjunka tillbaka i obetydlighet.

Återblick.

Enligt den här framlagda undersökningen har alltså Sauls Gibea legat på *Tell el-Fūl*. Undersökningens egentliga uppgift är härmed slutförd. Men det torde vara gagnerikt att också försöka tänka sig, huru de händelser, som enligt de i den föregående framställningen undersökta gammaltestamentliga texterna här timat, kunna närmare åskådliggöras mot den bakgrund som bildas av själva den gamla stadskullen och dess närmaste omgivningar.

Vad först levitens övernattning i Gibea Dom. 19 beträffar, hade han med sitt resfölje vid solnedgången troligen hunnit förbi vägskälet vid *Rās eṣ-Ṣalāḥ* fram emot *Tell el-Fūl*. När han undan den snara kvällningen skyndade att söka natthärbärge i Gibea, tog han förmodligen från äldsta vägen, som här löper strax väster om den nutida landsvägen, av på en mindre väg som genom *U̯ādi ibn ʿĪd* utmed södra foten av *Tell el-Fūl* löpte uppåt den lilla passhöjden mellan *Tell el-Fūl* och *Rās Eʿmar*. På den jämförelsevis smala ås, som här mellan *Šeʿᵉb eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* drager sig nedåt från *Tell el-Fūl* mot *Rās Eʿmar* och på vilken säkerligen den bästa och troligen den enda uppgången till stadskullen fanns, färdades alltså leviten upp till staden och inträdde genom den förmodligen trånga porten med sitt resfölje. Det gamla Gibea vid denna tid måste tänkas som en ganska blygsam ort med täta, låga, trånga hus, vilkas väggar voro enkelt uppmurade av så gott som obearbetade stenar och lera samt täckta med kvistade eller grovt tillyxade sparrar, ris och lera. Runt om orten gick helt visst en tjock och klumpig mur av jämförelsevis grova stenar, och denna mur följde krönet av kullens hjässa. En liten öppen plats, *r*^{e}*ḥōb* en bygård, motsvarigheten till den nutida palestinska bondebyns *ḥāra*, fanns inne i den lilla orten, Dom. 19: 17. Där höjdes glädjeropen vid bröllop och ljöd sorgesången vid dödsfall samt sutto de äldste rådplägande tillsammans och välkomnades gästvänner. Där förövades troligen också det råa illdådet, som blev orsaken till straffkriget mot staden.

Skildringen av striderna kring Gibea Dom. 20 låter sig utmärkt väl förenas med stadens läge på *Tell el-Fūl.* Norrifrån kom angriparnas huvudstyrka, och hade som stödjepunkter i sin rygg förmodligen Rama vid *er-Rām* och Mispa vid *Tell en-Naṣbe.* Över *U̯ādi ed-Damm*'s breda övre lopp samt det lilla fältet *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* ryckte huvudstyrkan fram mot *Tell el-Fūl* men låtsades vika tillbaka för det säkerligen hetsiga utfall som försvararna gynnade av kullens starka nordliga och västliga slutttningar företogo, och drogo sig tillbaka dels utmed stora nordsydvägen norrut bortåt *er-Rām* och dels på Bet-Horonvägen boråt *Ḫirbet ʿAdāse*'s kulle. Enär alla angripare syntes komma norrifrån och sedan drivas tillbaka i samma riktning, lämnades *Tell el-Fūl*'s sydöstra sluttning och omgivning obevakade, och härifrån bröt bakhållet fram, som av angriparna lagts i den på gömmande kullar och åsar, dälder och dalar rika nejden mellan *Ǧebaʿ* och *Tell el-Fūl.* Lättast kunde det i bakhåll lagda manskapet förmodligen genom *U̯ādi ibn ʿĪd* smyga sig fram mot *Tell el-Fūl,* som i så fall stormades på den vanliga vägen upp till hjässan, den lilla från *Tell el-Fūl* mellan *Šeʿ*^{e}*b eṯ-Ṯuṛra* och *Šeʿ*^{e}*b abu Rīše* nedlöpande åsen. I en handvändning var det svaga motstånd krossat som kunde bjudas vid stadsporten, invånarna nedhöggos skoningslöst och staden stacks i brand. Före kvällningen voro Gibeas försvarare till största delen nedhuggna och orten på *Tell el-Fūl*'s hjässa förvandlad till blodiga, sotiga, rykande ruiner.

Gibea synes emellertid snart hava återuppbyggts, enär det ej så långt efteråt tydligen var Benjamins huvudort och i allmänhet en betydande ort. Här bodde det härskande filisteiska folkets representant, 1 Sam. 10: 5, 13: 3, jfr ovan sid. 46 f. Och från Gibea stammar Saul, som blir Israels förste konung. Detta måste berott därpå, att orten själv liksom Benjamins stam överhuvud taget vid Domaretidens slut ej varit särskilt försvagad utan kunnat intaga en ledande ställning bland Israels stammar.

På *Tell el-Fūl's* sluttningar och i dälderna däromkring hade alltså Saul lekt som liten, och under gosseåren hade hans vandringar säkerligen gått även österut och gjort honom förtrogen med gränstrakterna mot den benjaminitiska öknen. Häråt styrde han troligen också till en början sina steg, då han gick ut för att söka efter de bortsprungna åsnorna. Från denna vandring kom han helt visst tillbaka på stora färdevägen norrifrån och nalkades över *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine* fädernestaden. Enklast torde Sauls hemkomst kunna föreställas så, att han på en liten väg utmed nordöstra foten av *Tell el-Fūl* eller kanske sydvästra vandrade till stadens uppgång på kullens östra sida för att där gå den vanliga vägen upp till stadens port. Men här mötte honom en skara profeter, som kommo ned från offerhöjden, och först sedan han en stund gripits av deras hänryckta yra, vandrade han uppåt kullen till stadsporten, jfr ovan sid. 90. Offerhöjden är i så fall enklast att tänka sig, icke på själva *Tell el-Fūl*, vars hjässa fullt torde upptagits av staden, utan på en av de båda höjderna i *Tell el-Fūl*'s omedelbara närhet, *Rās Eʿmar* eller *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle. Sannolikast torde då Gibeas offerhöjd vara att söka på *Rās Eʿmar*, enär denna kulle till själva sin bildning genom den lilla åsen mellan *Šeʿᵉb eṭ-T̠uṛra* och *Šeʿᵉb abu Rīše* är förbunden med *Tell el-Fūl*, samt enär den vanliga vägen nedåt från staden på *Tell el-Fūl*'s hjässa alltså osökt ledde alldeles fram till *Rās Eʿmar*'s låga västra sluttning. Möjligen kunna de säregna men ytterligt obestämbara klippbildningarna på *Rās Eʿmar*'s hjässa tolkas såsom rester av några anordningar på offerhöjden. Det vore att vänta, att på denna funnits ett heligt träd och i dess närhet ett offerställe, kanske ett altare. Troligen bör därför 1 Sam. 22: 6 enligt LXX ἐν τῷ βουνῷ läsas *babbāmā* i stället för *bārāmā*, och i så fall skulle trädet, varunder Saul satt, varit just offerhöjdens heliga träd. Enligt 1 Sam. 22: 6 var trädet en tamarisk, *ʾešäl,* vilket även om tamarisker äro sällsynta i bergsbygden ej är växtgeografiskt omöjligt. Skulle trädet tänkas på *Tell el-Fūl*, torde det stått i Gibeas utkant eller utanför dess mur, men detta är knappast troligt, även om i det gamla Israel en ort kunde äga sin offerplats utanför sin mur på sin egen kulle, jfr Dalman, Orter och Vägar sid. 5. *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle, som ligger något längre från *Tell el-Fūl* och skiljes från denna av den ganska djupa dälden *U̯ādi ibn ʿId*, erbjuder sig icke så osökt som *Rās Eʿmar* för det gamla Gibeas offerhöjd, och möjligt är dessutom att på *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle ett vakttorn eller en liten ort legat, i senare fallet måhända det Jes. 10: 31 omnämnda Madmena. Möjligen var det alltså på *Rās Eʿmar* som Saul satt i tamariskens skugga, omgiven av sina väpnade tjänare, och där på offerhöjden var det väl också som det blodiga sorgespelet tilldrog sig, då Nobs präster nedstöttes, 1 Sam. 22: 6 f.

Även andra drag ur Sauls liv kunna vinna i åskådlighet genom att ses mot bakgrunden av hans hembygd. När 1 Sam. 10: 8 en vandring förutsättes från Gibea nedåt Gilgal, som här måste sökas på Jerikoheden vid *en-Neṯele,* jfr Dalman PJB 1914: 12, kan en dylik vandring från *Tell el-Fūl* tänkas antingen på den mera nordliga vägen till Jeriko över Mikmas och norr om *U̯ādi el-Ḳelt* eller på en sydligare väg söder om denna djupa dalgång, jfr ovan sid. 14 f. I vilket fall som helst hade Saul att genomvandra ett ökenartat område, ägnat att väcka till allvar och begrundan, innan han nådde det dåtida Jeriko vid Elisakällan och det ett stycke längre österut belägna Gilgal. Från något av de små åkerfälten kring *Tell el-Fūl* kom Saul hemåt med sina oxar, och fick, hunnen uppåt kullen, budet om överfallet på Jabes. Norröver drog han sedan till Besek, förmodligen vid det nutida *Ḫirbet Ibzīḳ* sydväst om *Bēsān,* för att därifrån skynda det betryckta Jabes till hjälp. Segerglad och stärkt i sin ställning återvände Saul sedan till hemmet. Måhända samma väg som Saul enligt 1 Sam. 10: 8 ensam vandrade nedåt Gilgal, drog han med sin uppbådade skara för att genom offer viga sig till frihetskriget mot filisteerna, 1 Sam. 13: 4. Efter de tack vare Jonatans oförvägna tapperhet lyckosamma striderna i trakten av Mikmas vid *Tell el-Fūl*'s nordöstra synrand vände Saul segersäll tillbaka hemåt. Ännu drog han väl alltjämt från *Tell el-Fūl*'s kulle ut till segerrika strider, men snart börjar den tappre konungen dröja där, nedtyngd av den mäktige siaren Samuels stränga domsord och gripen av svårmod och misstänksamhet, som ej låta sig skingras utan tyckas stundom övergå till verklig själssjukdom. Friden i hans enkla konungaboning, som väl ej skilde sig så mycket från Gibeas övriga trånga hus, försvinner, och Saul präglas alltmer av misstänksam grymhet och blodtörst. Gibea besudlas av blodsdåd, utförda av den sjukligt grymme härskarens sämste tjänare. För att undanrödja sin hatade måg, David, som räddats av Mikal genom att släppas ned genom fönstret, förmodligen nedför Gibeas stadsmur, så att han sedan kunde fly utför kullens sluttning, företager Saul strövtåg till den villsamma Judeiska öknen, men nödgas vända tillbaka utan att vinna sitt syfte. Slutligen lämnar Saul, fylld av dystra aningar, för sista gången sitt Gibea för att draga norrut till striden mot filisteerna, och fjärran från sin fädernestad faller Saul på Gilboa berg med sin son, vars kungadöme han med sin grymhet velat betrygga. De fallnas kroppar fingo slutligen vila vid det tacksamma Jabes därborta bakom de blånande östjordanska bergen, mot vilka väl Saul ofta från *Tell el-Fūl*'s hjässa skådat ut och mot vilka han väl en gång vid det ängsliga budet därbortifrån beslutsamt riktat sin blick. Med Sauls fall var Gibeas storhet ute, och troligt är att den besegrade och dödade israelitiske konungens stad fick känna de segrande filisteernas hämnd.

Om Gibeas öden efter Sauls dagar kunna endast några ganska obestämda slutsatser dragas. Säkerligen åsyftas Gibea i Benjamin Hos. 9: 9, 10: 9, samt synes Hos. 5: 8 nämnas som en av de mera betydande benjaminitiska orterna. Även

Jes. 10: 29 omnämnes Gibea på ett sätt som antyder att det vid denna tid varit en bebyggd ort. Förmodligen har dock Gibea efter Saul alltjämt varit en obetydlig by, utan nämnvärd betydelse för Israels andliga eller politiska liv. Närheten till Jerusalem var i detta hänseende ogynnsam. Gibea synes därför ej heller fått som flera andra av de gamla orterna i Palestina uppleva ett hellenistiskt-romerskt blomstringsskede, utan har alltmer sett sin bebyggelse förminskas. Ännu Josefus omnämner dock Sauls Gibea som en by vid tiden för det stora judiska upproret. När Gibeas namn därnäst möter hos Hieronymus, omnämnes den gamla orten som till grunden förstörd. Av de på *Tell el-Fūl* förefintliga gravarna och lerskärvorna synes framgå, att bebyggelsen dröjt sig kvar uppe på den gamla stadskullen ett stycke in i det hellenistisk-romerska tidsskedet. Emellertid kunna de förmodligen senare klippgravarna på nordöstra sluttningen av *Tell el-Fūl* samt nordvästra och östra sluttningarna av *Rās E'mar* även tänkas anlagda från det närbelägna *Ḫirbet el-'Adase,* och dessa gravar kunna därför ej med full säkerket tjäna som stöd för slutsatsen rörande terminus ad quem för bebyggelsen på *Tell el-Fūl.* Så mycket torde dock kunna sägas, att denna bebyggelse räckt åtminstone ett gott stycke in i första århundradet av vår tideräkning. Kanske förstördes Gibea i samband med romarnes av Josefus skildrade framryckning mot Jerusalem, eller måhända först något senare vid det sista stora judiska upproret under Hadrianus, som av romarna kvävdes med om möjligt ännu större skoningslöshet än det första. I varje fall torde det gamla Gibea ungefär vid tiden för dessa uppror erhållit den knäck, som blev dödsstöten för dess redan länge tynande liv. Från *Tell el-Fūl*'s hjässa drog sig bebyggelsen ned till bekvämare boplatser i närheten, som togo arv efter det gamla Gibea.

Drömmande sitter en långväga främling högst uppe på *Tell el-Fūl*'s hjässa och låter tankarna gå tillbaka långt in i svunna tider, medan blicken glider ut över den av höstsolens milda flöden omgjutna nejden, som ligger där runt omkring i gråröda och gråbruna färger, här och var med ett inslag av olivernas matta grönska. Borta i öster resa sig de transjordanska bergen, i lätta, blånande färgtoner, men bakom sin skimrande slöja alltjämt som fordom döljande rov, strider, överfall och fara. Och därunder blänker i sydost en djupblå flik av Döda Havet samt ligga Anatot, Bet Asmavet och Geba i öknens närhet, den genom lidanden luttrade, innerlige, trosvisse profeten Jeremias hembygd. Mikmas döljes av höjderna vid Geba, men längre bort i nordöst på landets höjning mot väster ligga byarna *Rammūn* och *eṭ-Ṭai̯i̯be,* Rimmon och Efraim vid öknen. Till denna nejd knyter sig särskilt minnet av Jesu sista ostörda samvaro med lärjungarna i den undangömda bygden på ödemarkens gräns, Joh. 11: 54, innan han åter begav sig till Jerusalem för sista gången. Från Efraim vid öknen vandrade Jesus med sina lärjungar, om hans närmaste mål var Betania, Joh. 12: 1, förmodligen den undangömda vägen över Mikmas och Geba söderut, alltså samma väg som av Jesaja förutsättes för den hotfulla assyriska framryckningen mot Jerusalem, jfr Dalman PJB 1916: 53. Längre åt norr reser sig *el-ʿAṣūr*’s mäktiga höjd, det gamla Baal-Hasor 2 Sam. 13: 23 f., med sina heliga ekar och sitt minne av svekfullt brodermord. Därunder ligger *Dēr Diu̯ān* och det gamla Ais kulle, där Israel utkämpade sina första strider i sitt förlovade land. Rakt i norr skymta de översta husen i *Bētīn*, det forna Betel, en uråldrig kultort, dit offerpilgrimerna redan i det gamla Israel vandrade och som senare under Nordrikets dagar blev en förnämlig helgedom men enligt Amos stränga domsord skulle drabbas av fördärvet, Amos 5: 5, 7: 10 f. Längre i nordväst och väster ligga *el-Bīre* och *Rāmallāh,* samt *eǧ-Ǧīb,* det forna Gibeon, beläget i hotfull närhet av Sauls Gibea, där detta som en israelitisk förpost låg framskjutet mot gibeoniternas och jebusiternas ännu alltjämt okuvade städer. Söder därom höjer sig *en-Nebi Samu̯īl*’s mäktiga ås, till vilken senare Samuels minne knutits, och där hans grav vördas. I sydväst synes det närbelägna *Šaʿfāṭ,* men rakt i söder stänges blicken av Skopus och dess på östra sidan angränsande höjder, som dölja Jerusalem och över vilka endast översta hjässan av *Ǧebel Ferdēs* synes, Herodes grusade gravstad. Stilla frid vilar över det gamla Gibeas öde kulle. En liten herdegosse vallar sina getter nedanför på den gamla stadskullens sluttning, där de finna blott torftigt bete på den nakna marken, mestadels blott torra tistlar. Fredligt ljuda hans lockrop och hans långdragna sång, det enda som stör nejdens stillhet. Forntidens brott, strider och blodbad samt Sauls oroliga kungadöme, bilden av assyrernas hotfullt tågande skaror bland kullarna i öster, de tältande romerska trupperna på fältet ett stycke norrut, och sist det stora världskriget med sitt larm, som genljudit även kring det gamla Gibeas kulle, alla dessa blodiga, dystra minnen draga förbi i den drömmande främlingens tankar. Men ännu ett till Sauls Gibea knutet minne finnes kvar, fyllt av stilla frid och dock makt, minnet av den siste store profetens vandringar därförbi på den gamla vägen vid Gibeas fot.

Anförda bibelställen.

Första Mosebok.

3: 18 sid. 109.
24: 20 sid. 167.
30: 38 sid. 167.
35: 19 sid. 78 f., 81, 82, 87.
35: 20 sid. 87.
48: 7 sid. 78 f., 81, 82, 87.

Josua bok.

15: 59 sid. 82.
16: 1 f. sid. 57.
18: 13 sid. 57.
18: 23 sid. 104.
19: 44 sid. 112.
24: 30 sid. 69.

Domareboken.

1: 2 sid. 82.
4: 5 sid. 32.
4: 11 sid. 82.
11: 3 sid. 51.
11: 29 sid. 51.
19: 10 f. sid. 20 f., 40, 43.
19: 11 f. sid. 43, 45, 127.
19: 12 f. sid. 19.
19: 13 sid. 40, 43, 95.
19: 13 f. sid. 127 f.
19: 14 f. sid. 25.
19: 17 sid. 215.
20: 1 sid. 23.
20: 2 sid. 23.
20: 4 sid. 25.
20: 9 sid. 25.
20: 10 sid. 25, 26.
20: 13 sid. 25.
20: 18 sid. 57.
20: 19 sid. 25.
20: 26 sid. 57.
20: 29 sid. 30.
20: 29 f. sid. 24, 40.
20: 30 f. sid. 94, 134.
20: 31 sid. 26.
20: 33 sid. 25, 30 f., 33, 89, 94.
20: 36 sid. 25.
20: 42 f. sid. 35.
20: 43 sid. 26.
20: 45 sid. 108.
20: 48 sid. 39.
21: 5 sid. 23.
21: 8 sid. 23.
21: 10 sid. 23.
21: 13 sid. 23.
21: 16 sid. 23.

Första Samuelsboken.

1: 1 sid. 65 f., 69, 71, 75.
1: 19 sid. 66.
2: 11 sid. 65 f.
7: 16 sid. 63 f.
7: 17 sid. 64 f., 66 f., 74.
8: 4 sid. 64.
9: 3 f. sid. 76.
9: 4 sid. 75.
9: 5 f. sid. 61 f., 63 f., 74, 77.
9: 18 sid. 67.
9: 20 sid. 61.
9: 27 sid. 73.
10: 2 sid. 49, 62, 75, 77, 83 f., 94.
10: 3 sid. 32, 152.
10: 5 sid. 19, 47, 48, 49, 89, 216.
10: 8 sid. 63, 217 f.
10: 10 sid. 19, 48, 91.
10: 10 f. sid. 91 f.

10: 26 sid. 19, 50, 99.
11: 4 sid. 50, 99.
11: 24 sid. 19.
13: 3 sid. 46 f., 89 f., 216.
13: 4 sid. 218.
13: 15 sid. 63.
14: 2 sid. 152.
14: 4 sid. 108.
14: 13 sid. 28.
14: 16 sid. 28, 85.
15: 13 sid. 63.
15: 34 sid. 19, 50, 64, 99.
16: 4 sid. 63.
16: 13 sid. 64.
17: 12 sid. 82.
19: 10 f. sid. 43.
19: 11 sid. 43.
19: 13 sid. 43.
19: 18 f. sid. 64.
22: 6 sid. 19, 50, 99, 152, 216 f.
25: 1 sid. 64.
28: 3 sid. 64.

Andra Samuelsboken.

2: 12 f. sid. 96, 99.
2: 13 f. sid. 53, 55.
2: 24 f. sid. 99 f.
13: 23 f. sid. 220.
16: 5 sid. 34.
17: 18 sid. 34.
19: 16 sid. 34.
20: 7 f. sid. 53.

Första Konungaboken.

15: 17 sid. 41, 52, 71, 97.
15: 22 sid. 55, 71.

Andra Konungaboken.

23: 8 sid. 42.

Första Krönikeboken.

2: 24 sid. 82.
3: 22 sid. 145.
8: 2 sid. 36.

Psaltaren.

77: 58 sid. 92.

Jesaja.

10: 27 sid. 96.
10: 28 f., 43, 94, 96 f., 151.
10: 29 sid. 19, 25, 50, 84, 219.
10: 30 sid. 146.
10: 31 sid. 145, 151, 217.
10: 32 sid. 151.

Jeremia.

2: 13 sid. 104.
13: 4 sid. 82, 104.
13: 5 sid. 82.
13: 6 sid. 104.
31: 15 sid 78, 86.
41: 4 f. sid. 52 f.
41: 12 sid. 54.

Hosea.

5: 8 sid. 19, 218.
9: 9 sid. 19, 24, 218.
10: 9 sid. 19, 24, 218.

Amos.

5: 5 sid. 220.
7: 10 sid. 220.

Mika.

5: 2 sid. 82.

Första Mackabeerboken.

3: 46 sid. 58 f.
7: 40 sid. 124 f.
7: 45 sid. 124 f.
11: 34 sid. 67.

1879, uti Publications de la Société de l'orient latin, 79.
Robinson, Eduard, Palästina und die südlich angrenzenden Länder, Halle 1841—1842, 25, 60, 74, 75, 79, 87.
Schick, Conrad, 81.
Smith, George Adam, The Historical Geography of the Holy Land^{3}, London 1907, 4.
Stave, Erik, Israels land och dess historia, Uppsala 1918, Inledning till Gamla Testamentets kanoniska skrifter, Stockholm 1920, 4, 6, 14, 42, 50.
Sternberg, G., 88.
Thomsen, Peter, Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden, Leipzig 1909, 109 f., 203.
Tobler, Titus, Zwei Bücher Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen, Berlin 1853—1854, 56.
Wellhausen, Julius, Der Text der Bücher Samuelis, Göttingen 1871, 76, 92.
Vincent, Hugues, Canaan d'après l'exploration récente, Paris 1907, 73, 83, 109, 110, 164.

Geografiskt register.

ʿAbūd, 72,
Adasa, 124 f.
Adummim, 15.
Aelia Capitolina, 109, 110.
Afek, 46.
Ai, 11, 12, 17, 96, 220.
Ajalon, 3, 84, 113.
Ajat, 96.
ʿAḳabet en-Nafāḳ, 11, 129.
ʿAḳabet el-Ṛuzlān, 96.
ʿAḳabet eṣ-Ṣuu̯ān, 8.
Alemet, 87.
Amerikansk-svenska kolonien, 109.
Ammahöjden, 100, 104.
ʿAmu̯ās, 72, 146.
ʿAnāta, 5, 17, 76, 87, 98.
Anatot, 98, 103, 220.
Antipatris, 14, 72.
ʿArāḳ 'Ibrāhīm, 15.
Arimatea, 69 f., 74.
el-ʿAṣūr, 220.
Baal-Hasor, 220.
Baal-Tamar, 31.
Bāb el-ʿAmūd, 110 f.
Bāb el-Muʿallaḳa, 14, 45, 60, 105, 115, 118.
Bahurim, 34.
el-Bai̯āḍa, 40.
el-Baḳʿa, 7.
Beerseba, 42.
Beni Sālim, 76.
Bēsān, 217.
Besek, 217
Betania, 16, 220.
Bet Asmavet, 10, 86, 97, 220.
Betel, 8, 27, 35, 63, 89, 220..
Bēt Ǧabr el-Fōḳāni, 15.
Bēt Ǧibrīn, 146.
Bēt Ḥanīna, 13, 97, 118, 119, 161.
Bet-Horon, 35, 112, 113, 125, 146.
Bet-Horonpasset, 14, 125.
Bet-Horonvägen, 3, 27, 41, 44, 101, 106, 215.
Bētīn, 8, 23, 26, 73.
Betlehem, 7, 9, 45, 63, 78 f.
Bēt Nūba, 126.
Bēt Rīma, 74.

Bēt Ṣafāfā, 33.
Betsemes, 84.
Bēt Sūrīḳ, 81.
Bēt ʿŪr el-Fōḳa, 14, 77, 126.
Bēt ʿŪr eṭ-Ṭaḥta, 14, 77.
el-Bīre, 4, 32, 33, 48, 73, 111.
Bīr el-ʿAdase, 166.
Bīr el-Ḥabale, 169.
Bīr ʾIḫu̯ēre, 145.
Birket el-ʿAdase, 165, 166.
Bīr el-Mašārif, 110, 111.
Bīr Nebāla, 14,
Bīr Zēt, 73, 77.
Damaskus, 42.
Dan, 42.
Deboraträdet, 32.
Dēr Diu̯ān, 12, 41, 220.
Diospolis, 69, 74.
Döda havet, 70, 220.
Efraims bergsbygd, 75, 84.
Efraim vid öknen, 220.
Efrat, 81 f., 87.
Elisakällan, 217.
Emmaus, 108.
ʿĒn Fāra, 82, 102 f.
ʿĒn eǧ-Ǧ^{e}dīde, 145, 153.
ʿĒn el-Ḥarāmīi̯e, 8.
Engelska Biskopskyrkan, 161.
ʿĒn I̯abrūd, 8.
ʿĒn el-Ḳelt, 102.
ʿĒn en-Naṣbe, 57.
el-Fauu̯ār, 16, 102 f.
Gallim, 97.
Geba, 36 f., 41 f., 97, 101 f., 220.
Geba som beteckning för Juda rikes nordgräns, 42.
Ǧebaʿ, 5, 12, 17, 36, 42, 52, 83, 118.
Ǧebaʿ, sydväst om Betlehem, 49.
Ǧebel Ferdēs, 221.
Ǧebel ʾIzraḳ, 40.
Gebim, 98.
Geser, 193.
Gī^{a}ḥ, 102 f.
eǧ-Ǧīb, 5, 14, 70, 112 f., 220.
Gibbeton, 112.
Gibea i Benjamin, 19 f., 94 f., 113.
Gibea förväxlat med Geba, 25 f., 46 f., 89 f.
Gibeon, 27, 35, 54, 55, 85, 100, 113, 220.
Ǧībia, 49.
Ǧifna, 8, 69, 72, 106.
Gīḥōn, 103.
Gilboa berg, 218.
Gilgal, 29, 63, 217, 218.
Gofna, 8, 106.
Guds Gibea, 19, 46 f., 84, 89, 93 f.
Ǧūrat el-ʿEnnāb 110.
Ḥaǧle-vadet, 15.
Ḫallet Mišʿal, 136, 149, 187.
Ḫarāib er-Rām, 11, 34, 40, 118.
Ḥarāiḳ ^{u}Msellam, 187.
Hebron 6, 54, 174.
Ḥenu-vadet, 15.
Ḥezme, 12, 13, 34, 83, 97, 118.
Hinnomsdalen, 4, 8, 46.
Ḫirbet ʿAdāse, 31, 99, 116 f.
Ḫirbet el-ʿAdase, 13, 101, 116, 157 f., 195, 219.
Ḫirbet ʿAlmīt, 5, 87.
Ḫirbet Ballūṭ, 118, 125.
Ḫirbet Bēt Liǧǧe, 157, 174.
Ḫirbet Bīr er-Raṣāṣ, 125.
Ḫirbet ed-Duḥdāḥ, 116, 144, 151.
Ḫirbet ed-Duu̯āra, 41.
Ḫirbet Erḥa, 118.
Ḫirbet Erzīi̯e, 32, 34.
Ḫirbet el-Ḥadīṯe, 126 f.
Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt, 107, 116, 129 f.
Ḫirbet Ibzīḳ, 217.
Ḫirbet Kaʿkūl, 14, 97, 98.

Ḫirbet Merʿeš, 146.
Ḫirbet el-Mesāne, 144, 151.
Ḫirbet el-Mini̯e, 174.
Ḫirbet el-ʿOrēme, 174.
Ḫirbet Rās eṭ-Ṭau̯īl, 116, 154.
Ḫirbet es-Sikke, 135, 153 f.
Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ, 5, 12, 98, 175 f., 216 f.
Ḫirbet Teḳūʿ, 160.
I̯ālo, 113.
el-ʿĪsāu̯īi̯e, 5, 98.
Jabes, 217, 218.
Jaffaporten, 8.
Jebus, 20 f., 43.
Jeriko, 9, 17, 217.
Jerikobygden, 6, 217.
Jerusalem, 7, 9, 22, 43, 45, 71, 94, 106 f., 219.
Jordan, 6.
Jordansänkan, 7, 9, 100.
Judeiska öknen, 9, 79, 218.
Karm abu Rīše, 186.
Ḳasṭal, 75, 81.
Kenīset el-ʿAdase, 163.
Kidrondalen, 8, 103.
Konungagravarna, 113.
Ḳṭēʿ el-Ḥanāine, 11, 14, 27, 45, 94 f., 109, 113, 215, 216.
Ḳubbet ʿAbd el-ʿAzīz, 81.
Ḳubbet Rāḥīl, 78 f.
Ḳubūr beni ʾIsrāʿīn, 83 f.
Ḳubūr es-Salāṭīn, 113.
Kufr ʿAḳab, 41.
el-Ḳuʿme, 11, 97, 185.
Kustslätten, 41, 74.
Laisa, 98.
el-Latātīn, 126.
Lifta, 114, 118.
el-Lubban, 73, 77.
Lūz, 10.
Lydda, 71, 73, 74.
Maare-Geba, 30.
Madaba, 70.
Madmena, 98, 217.
Mahanaim, 15, 100.
Mamilladammen, 181.
Meǧdel I̯āba, 73.
Merǧ el-Ḳunbar, 187.
Migron, 152.
Mikmas, 16, 18, 28, 69, 96, 217 f., 220.
Mispa, 23, 51 f.
Mispa som gränsfäste 52 f.
Mispa som kultort 53.
Muḫmās, 5, 16, 26, 42, 96.
el-Munṭār, 41.
Muṛāret eǧ-Ǧāi̯e, 39.
Neapolis, 109.
en-Nebi Ṣāliḥ, 152.
en-Nebi Samu̯īl, 5, 51 f., 84 f., 119.
Negeb, 6.
en-Neṯele, 217.
Nob, 94, 151, 217.
Oljeberget, 16.
Oljebergskedjan, 3, 8, 9, 43, 110.
Ophel, 185.
Para, 104.
Pārā, 82.
Pelarporten, 110, 111.
Rakels grav, 78 f., 86.
Rama, 34, 40, 64 f., 78, 215.
er-Rām, 5, 34, 40 f., 43, 45, 52, 70, 88, 215.
Rāmallāh, 48 f., 77, 83 f., 89, 220.
Ramataim, 65, 70 f.
Ramataim-Sofim, 66.
er-Ramle, 74.
Rammūn, 38 f., 96.
Rāmōṯ, 72.
Rās Eʿmar, 185, 203, 211 f., 214, 216 f.
Rās el-ʿĒn, 14, 72.
Rās abu Ḥalāu̯e, 14.
Rās el-Ḫamīs, 11, 97.

Rās el-Ḫarrūbe, 15.
Rās el-Mašārif, 5, 45, 111.
Rās el-Meḥu̯ara, 11, 97.
Rās eṣ-Ṣalāḥ, 8, 45, 53, 60, 98, 115, 214.
Rās eṭ-Ṭau̯īl, 13, 17, 101.
Rās ez-Ziāmbe, 34.
Rās ez-Zḳīr, 11, 97.
Refaimslätten, 7, 8.
Regio Thamnitica, 69.
Remṯa, 72.
Rentii̯e, 74.
Rentīs, 71 f., 86.
Rimmon, 38, 96, 220.
Rimmons klippa, 23, 38.
Rogelkällan, 34.
er-Rumēle, 174.
Rumṯa, 72.
Saalbim, 76.
Saalim, 76.
Šaʿfāṭ, 5, 56, 98, 109, 116, 144 f., 220,
Sah^{e}l Ǧebaʿ, 15, 105.
Sah^{e}l Šaʿfāṭ, 145, 187.
Salisa, 76.
Samaria, 53.
Sauls Gibea, 19, 95.
Schefela, 9.
Šeʿ^{e}b Mišʿal, 136.
Šeʿ^{e}b abu Rīše, 12, 186 f., 214.
Šeʿ^{e}b Šēḫ ʿAbdallāh, 136.
Šeʿ^{e}b eṯ-Ṯurṛa, 12, 186 f., 214.
Šēḫ ʿAbdallāh, 152 f.
Šēḫ Ǧarāḥ, 109.
Šēḫ ^{i}Lǧāu̯i, 174.
Semaraim, 59.
Sikem, 1, 8, 53.
Silo, 53.
Sitt Bedrīi̯e, 33.
Skopus, 3, 26, 43, 94, 110.
Spejarhöjden, 3, 94, 98, 99, 185.
Ṣūba, 75, 80 f.
Sydriket, 43.
Syriska Barnhemmet, 138, 139.
eṭ-Ṭai̯i̯ibe, 220.
Taʿāmire-beduinerna, 79.
Tabors terebint, 32 f., 89.
Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ, 180 f.
Tekoa, 160.
et-Tell = Ai, 12, 96.
et-Tell = *Tell el-Fūl*, 10.
Tell Fāra, 10, 104.
Tell el-Fūl, 5, 12, 13 f., 17, 56, 59, 107, 113, 116, 135, 184 f., 214 f.
Tell Miri̯am, 12.
Tell en-Naṣbe, 5, 57 f., 215.
Tell Sandaḥanna, 146.
Tell es-Sulṭān, 174.
Tibne, 69, 73, 77.
Tīn ^{e}Ḥsēn, 11, 96.
Tyropojondalen 8, 9.
Tyska Oljebergshospitset, 16.
Törndalen, 109.
U̯ādi abu er-Reteme, 17.
U̯ādi ʿAdāse, 118.
U̯ādi ʿAi̯i̯ād, 40.
U̯ādi Bēt Ḥanīna, 10, 14, 53, 75, 94, 114, 173.
U̯ādi Bīr ed-Dēr, 53.
U̯ādi ed-Damm, 11, 14, 37, 108, 187, 215.
U̯ādi ʿĒn el-Mēsa, 38, 41, 42.
U̯ādi Fāra, 10, 101 f.
U̯ādi Ǧili̯ān, 57.
U̯ādi eǧ-Ǧōz, 8, 59.
U̯ādi el-Ḥāfi, 10, 36, 38, 76.
U̯ādi Ḫalaf, 11, 17, 97, 98, 185.
U̯ādi el-Ḥarīḳ, 15.
U̯ādi ibn ʿĪd, 10, 13, 185, 195, 215 217.
U̯ādi el-Ḳalābis, 104.
U̯ādi el-Ḳelt, 4, 16, 102 f., 217.
U̯ādi el-Medīne, 40 f., 42.

U̯ādi ᵘMğelle, 186.
U̯ādi en-Nahūs, 40.
U̯ādi en-Nāṭūf, 40.
U̯ādi er-Rām, 40.
U̯ādi el-Ṛazāl, 104.
U̮ādi Riğān, 17.
U̯ādi er-Rummān, 39.
U̯ādi Salēm, 15.
U̯ādi es-Sidr, 15.
U̯ādi eṣ-Ṣuu̯ēnīṭ, 4, 16, 96, 105, 108.
U̯ādi Tēsūn, 17.
U̯ādi U̯adāsie, 38.
U̯ādi ʾUmm el-ʿAmad, 143.
U̯ādi Zimri, 11, 98, 158.
ʾUmm eṭ-Ṭalaʿ, 8, 16.
Urusalim, 20.
Vattendelaren, 7, 9, 94, 95, 97, 115, 173.
Zētūn Mišʿal, 153 f., 180.

Grekiska ortnamn.

Ἀδασά, 125.
Ἀμμαοῦς, 108, 146.
Ἁραμαϑά, 68.
Ἀριμαϑαία, 69, 112.
Ἀριμαϑία, 69, 111.
Ἁρμαϑάιμ, 67.
Ἀρμαϑὲμ Σειφά, 69.
Βααλϑαμάρ, 31, 112.
Βηϑϑαμάρ, 31.
Βηϑλέεμ, 80, 82.
Γαβά, 31, 45, 112.
Γαβαά, 19, 70, 111
Γαβαϑά, 112.
Γαβάϑ Σαούλ, 107; 110.
Γαβαϑών, 112.
Γαίεννα, 68.
Διόσπολις, 69.
Ἐμμαούς, 146.
Ἐφράϑα, 82.
Ἰβρῶν, 54.
Ἱεροσόλυμα, 45.
Ἰερουσαλήμ, 58 f
Μασσηφά, 58 f
Μαχμάς, 69.
Ῥαμᾶ, 69.
Ῥαμαά, 70, 111.
Ῥαμαϑά, 68.
Ῥαμαϑέμ, 67.

Sakregister.

Altare, 65, 216.
Akantuskapitäl, 160, 162.
Astartekult och trädkult, 32.
Basalt, 170 f.
Bekväm boplats, 210, 219.
Ben i gravgrottor, 191, 192 f.
Benkistor, 149.
Brunnskar, 137, 142, 166, 167.
Bänkgravar, 190.
Båggravar, 143.
Cementering av cisterner, 122, 165, 197.
Cistern med ledningsrännor, 179.
Cistern och gravgrotta, 203, 212.
Cistern och källa, 104.
Cisterntyper, 201.
Cisternvatten dåligt, 104.
Columbarium, 181.
Dammar, 144, 150, 165, 179, 197, 200, 212.
Dolmen, 73.
Duvgrottor, 181.
Engelska Fältbanan, 111, 153.
Fast läge, 29, 134, 136, 158, 173, 213.
Fårfålla, 157, 181.
Förlorade husdjur, 61, 76, 88, 216.

Förskjutning av ortnamn, 146, 174.
Gammal stadskulle, 184, 185, 211, 212, 214.
Granit, 171.
Grottor som tillflyktsort, 38 f.
Gravgrottor, 199, 203, 212.
Gråvit mylla, 40, 157.
Gränsfäste, 41 f, 52 f.
Handkvarn, 171.
Helig grav, 78 f.
Heligt mullbärsträd, 152.
Heligt oljeträd, 152.
Heligt träd, 152, 216, 217, 220.
ḥuu̯ar-mylla, 119, 120.
Inskjutning av ʿ 146.
Josefus avståndsuppgifter, 45.
Judiska mynt, 172.
Judiska vikter, 172.
Klippgravar, 188 f, 219.
Klippskålar, 143, 166, 198.
Kulturlager, 133, 210, 211.
Kyrkoruiner, 148, 150, 162 f.
Källa och boplats, 173.
Källa och cistern, 104.
Lerkärl, 39, 193, 205, 212.
Lerskärvor, 121, 124, 143, 188, 205, 212, 219.
Läderämbar, 167 f.
Madabakartan, 70, 80, 112, 126.
malakī, 194, 199, 208, 209.
maṣṣēḇā, 78.
Mastabor, 83.
Megalitiska gravar, 73, 83.
Midrasch, 24.
Milstenar, 109 f.
mizzī i̯ahūdī, 120, 208, 209.
Mosaik, 130, 138, 139, 141, 161, 163, 164, 197.
Mynt 172.
nārī-sten, 120, 195, 211.
Nomadland, 100.
Offerhöjd, 48, 62, 65 f., 74, 90, 92 f., 135, 216, 217.
Offerskålar, 143, 166 f., 198.
Ogräs, 108 f.
Oljeprässning, 168.
Oljeprässvikt 130.
Oljepräss med skruv 130.
Ortnamns övergång till grekiskan och arabiskan, 48 f., 72 f.
Ortstraditioners värde, 67.
Ossuaria, 149.
Palmen som heligt träd, 31 f.
Prässbjälke, 137.
Prästboken, 23.
Romerska milstenar, 109 f.
Riktning vid bönen, 59.
Ruiner som stenbrott, 172, 210.
Rödmylla, 158, 185.
Samling av vatten, 119, 122, 145, 200.
Samuel en vandrande siare, 63.
Sauls möte med Samuel, 51, 61 f.
Skador under senaste kriget, 114, 122, 143, 207.
Skjutgravar, 190 f., 195, 199.
Skruv i oljepräss, 130.
Skärvor, 39, 121, 205 f.
Spärrfäste, 41 f., 52.
Stenarter, 193, 208, 209, 211.
Stenbrott, 177, 187, 194, 198, 199, 210, 212.
Steneken som heligt träd, 32.
Stenkrets vid orter med namnet Gilgal, 30.
Stenrösen, 159, 209.
Stenåldersgravar, 73, 83.
Stängselsten, 193, 196.
Svenska bibelöversättningen mindre noggrann, 31, 35 f., 89.
Svår dalövergång, 42 f., 96, 97.
Tamarisk, 217.
Terebinten som heligt träd, 32.
Terrassmurar, 187 f., 209.
Trygg boplats, 158, 173.
Tvätthoar, 159, 167.
Utsikten från Sauls Gibea, 220 f.
Vakttorn, 183.

Vattning av hjordar, 167.
Verktygsmärken, 190 f., 192 196.
Vikter, 172.
Vinpräss i klippan, 156, 212.
Vinpräss med mosaikbotten, 138, 141, 156 f., 163 f., 171, 197.
Väderkvarn, 180 f.
Ödemarken som tillflyktsort, 6, 35, 100 f.

Register över illustrationer.

1. Kartskiss över Benjamins mellersta bergsbygd.
2. Utsikt norrut från passhöjden vid Skopus.
3. Äldre nordsydvägen norr om Skopus med romersk milsten.
4. *Šaʿfāṭ* från nordost
5. Ett stycke av mosaikkartan i Madaba.
6. Vägskälet, där Bet-Horonvägen tager av från nordsydvägen.
7. *Ḫirbet ʿAdāse* från öster.
8. *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* från öster.
9. *Ḫirbet el-ʿAdase* från väster.
10. Pelare och akantuskapitäl från *Ḫirbet el-ʿAdase.*
11. Murstycke vid *Ḫirbet el-ʿAdase.*
12. *Ḫirbet el-ʿAdase* med klippskålar i förgrunden.
13. *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle från norr.
14. *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ.*
15. *Tell el-Fūl* från västsydväst.
16. *Tell el-Fūl* från nordväst.
17. *Tell el-Fūl* från norr.
18. Kullen på *Tell el-Fūl*'s hjässa.
19. *Tell el-Fūl*'s sydöstra sluttning med *Rās Eʿmar* i bakgrunden.
20. *Tell el-Fūl* från öster.
21. *Tell el-Fūl* från *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ.*
22. Gravingång på *Tell el-Fūl*'s östra sluttning.
23. Lerskål från *Tell el-Fūl*'s östra sluttning.
24. Gravmynning på *Rās Eʿmar*'s västra sluttning.
25. Stenbrott på *Rās Eʿmar*'s västra sluttning.

◆

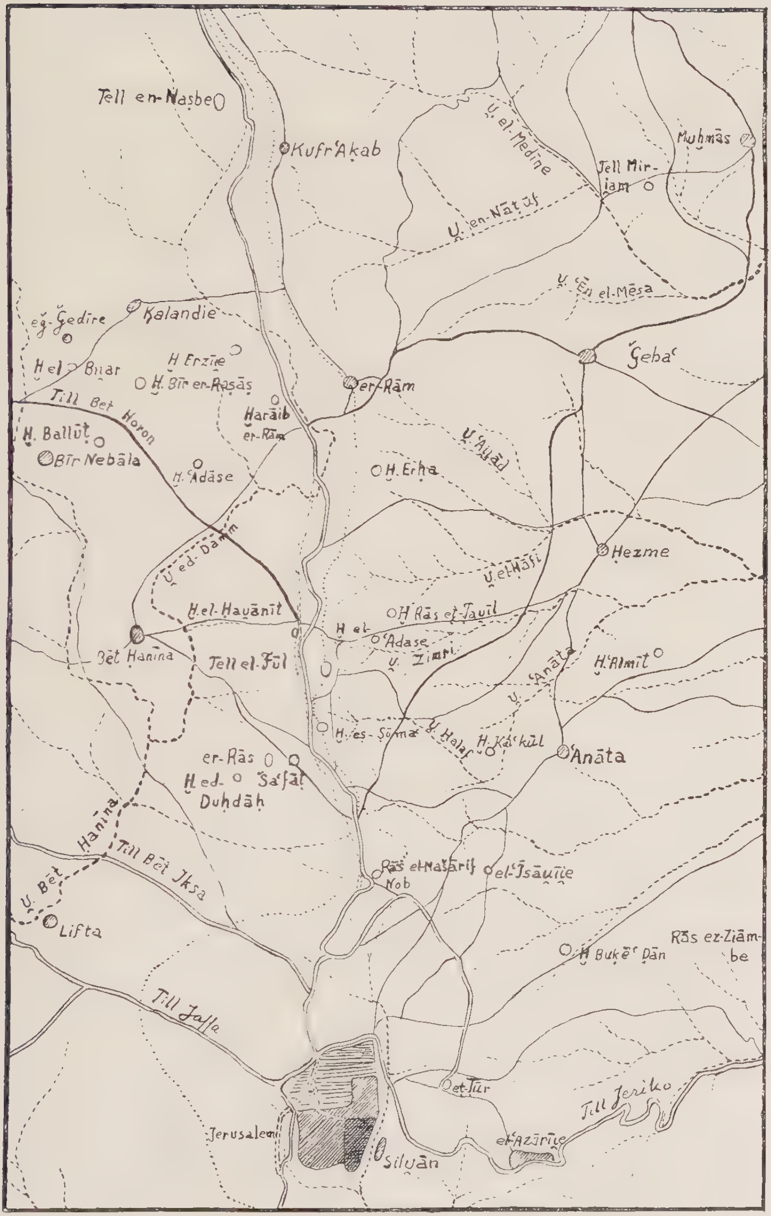
Tell en-Nasbe
Kufr 'Akab
U. el-Medine
Muhmās
Tell Mir-iam
U. en-Nātūf
U. 'Ēn el-Mēsa
eğ-Ğedire
Kalandie
H. el Bnar
H. Erzīe
H. Bīr er-Rasās
Till Bet Horon
Harāib er-Rām
er-Rām
Geba'
H. Ballūt
Bīr Nebāla
H. 'Adāse
U. 'Auād
H. Erha
U. ed-Dam
U. el-Hāsī
Hezme
H. el-Hauānīt
H. Rās et-Tauīl
H. el 'Adase
U. Zimrī
Bēt Hanīna
Tell el-Fūl
U. 'Anāta
H. 'Almīt
H. es-Sōma
U. Helar
H. Ka'kūl
'Anāta
er-Rās
H. ed-Duhdāh
Šā'fāt
U. Bēt Hanīna
Till Bēt Iksa
Rās el-Mašārif
Nob
el-'Isāuīe
Lifta
Rās ez-Ziāmbe
H. Bukē' Dān
Till Jaffa
et-Tūr
Jerusalem
Till Jeriko
el-'Azīrīe
Silwān

1. Karta över Benjamins mellersta bergsbygd, enligt tyska och engelska krigskartorna, Dalman PJB 1916: 37, Féderlin och Hagemeyer. Skala 1: 90000. —— Väg, ═══ Nutida landsväg, -·-·- Stora nordsydvägens tidigare sträckning, ------ Dalar, ········ Vattendelaren.

*

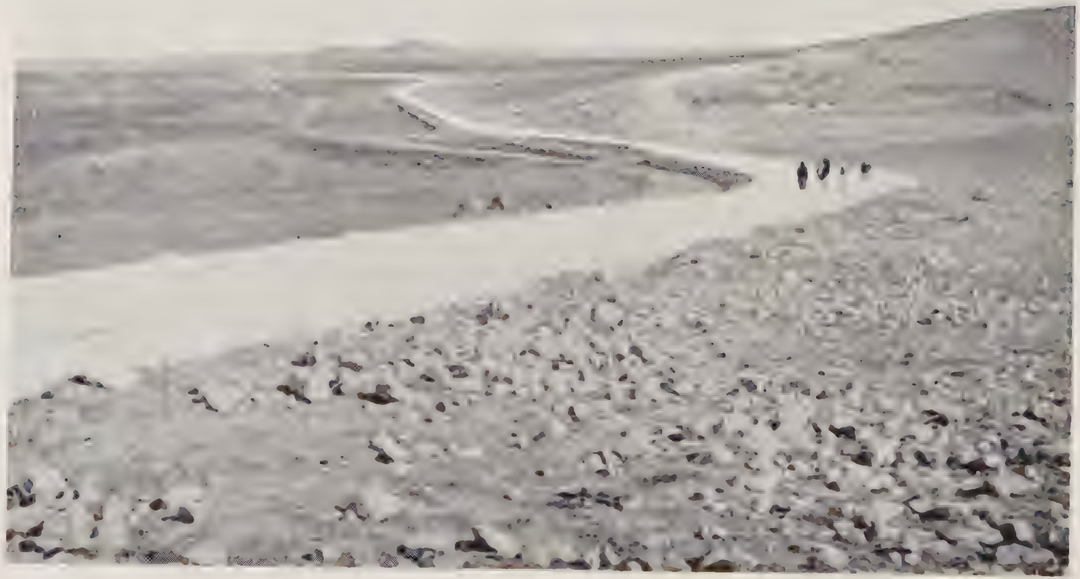

Foto Sven Linder

2. Utsikt norrut från passhöjden vid Skopus, *Rās el-Mušārif*. Från höger synes kullen *Rās eṣ-Ṣaḥb*, över vars fot assyrervägen Jes. 10, 28 f. når nya landsvägen, som på västra sidan tätt följd av engelska tältbanan från vägskälet böjer av åt nordväst. Över dess västligaste krök synas två höjder, *Tell el-Fūl* och *Ḫirbet eṣ-Ṣōma*ᶜ. Väster om landsvägen synes gamla nordsydvägen.

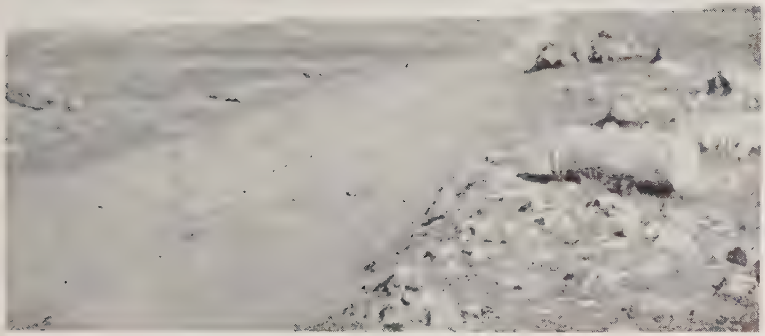

Foto Sven Linder.

3. Äldre nordsydvägen norr om Skopus, med romersk milsten på sin östra sida. Längst upp i vänstra hörnet de första husen i *Šuʿfāṭ*.

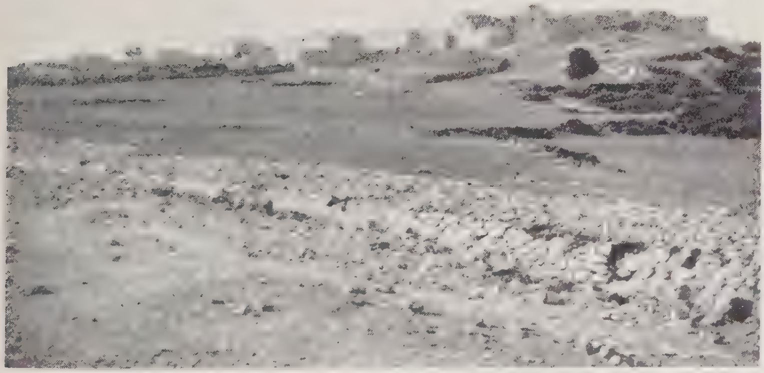

Foto Sven Linder.

4. *Šaʿfāṭ* från nordost. I förgrunden äldre nordsydvägen mellan sina stenmurar, nedanför byns norra sida *Šēḫ ʿAbdallāh*'s heliga oljeträd med risknippor, ovanför trädet *el-Kenīse*.

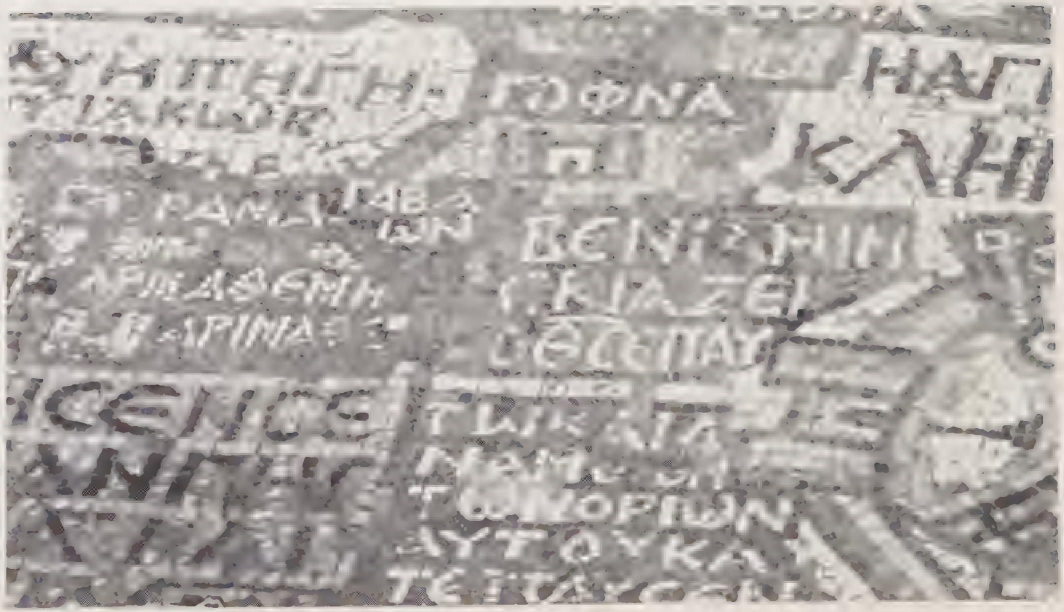
ΓΟΦΝΑ
ΡΑΜΑ
ΓΑΒΑΩΝ
ΑΡΜΑΘΕΜ
ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ

Foto Hol Lars Larsson, Jerusalem.

5. Ett stycke av mosaikkartan i Madaba. Från bildens mitt åt vänster synas ΡΑΜΑ, ΓΑΒΑΩΝ och därunder ΑΡΜΑΘΕΜΗ ΑΡΙΜΑΘΕ. Nederst till höger Jerusalems norra stadsport med pelaren innanför.

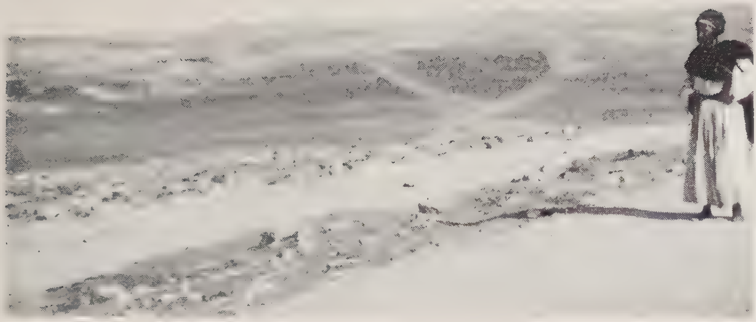

Foto Sven Linder.

6. Vägskälet på fältet *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine,* där Bet-Horonvägen tager av från nordsydvägen. I förgrunden nya och nyaste landsvägen, och därovanför de översta stenrösena av *Ḫirbet el-Ḥay̯ānīt.*

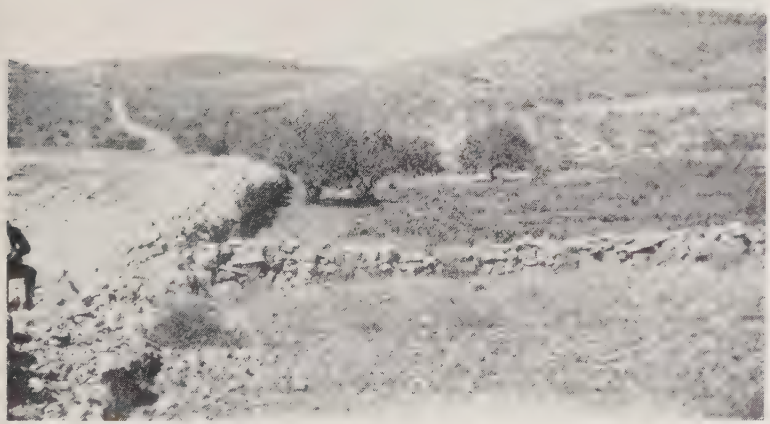

Foto Sven Linder.

7. *Ḫirbet ʿAdāse.* Boplatsens mjukt rundade kulle längst till höger med sluttningarna ända uppåt hjässan höljda av fruktgårdar. Till vänster Bet-Horonvägen, som förlorar sig bland olivlundarna på västra sluttningen av *U̯ādi ed-Damm,* i förgrunden avmejad åker och däröver lövad vingård samt fikonträd.

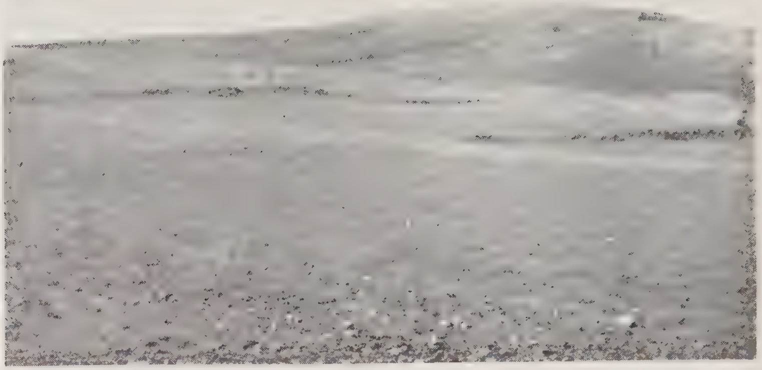

Foto Sven Linder.

8. *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt* från öster. Från höger snett uppåt synas boplatsens stenrösen till nya landsvägen i övre vänstra hörnet. Ovanför boplatsen synes den lilla höjden *eḍ-Ḍahra* och i förgrunden fältet *Ḳṭēʿ el-Ḥanāine.*

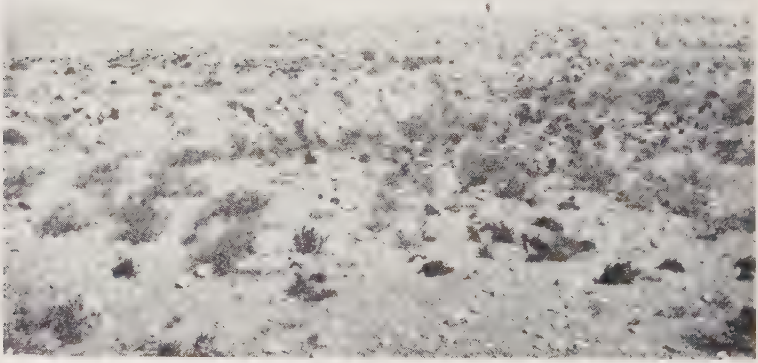

Foto Sven Linder.

9. *Ḫirbet el-ʿAdase* från väster. Helhetsbild av boplatsen med dess stenmassor. I förgrunden avmejad åker med sommarogräs. Längst till vänster södra sluttningen av *Rās eṭ-Ṭau̯īl.*

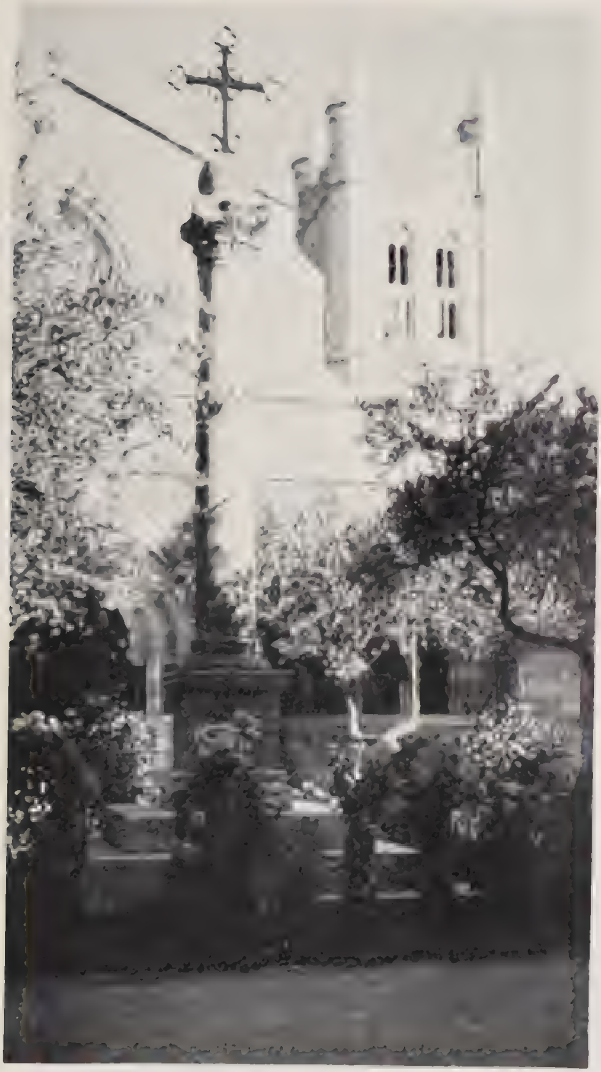

Foto Sven Linder.

10. Pelare med akantuskapitäl från *Ḫirbet el-ʿAdase* på Engelska Biskopskyrkans gård i Jerusalem, omgärdad av oliver.

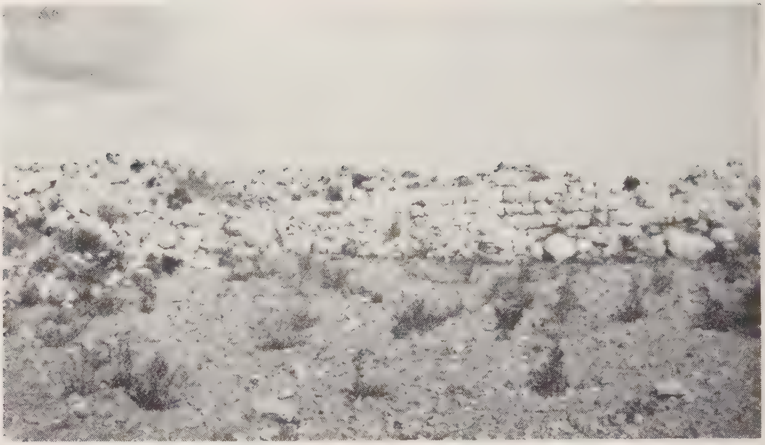

Foto Sven Linder.

11. Murstycke vid *Ḫirbet el-ʿAdase* i boplatsens sydvästra hörn. I förgrunden avbärgad åker med sommarogräset *Ononis antiquorum.*

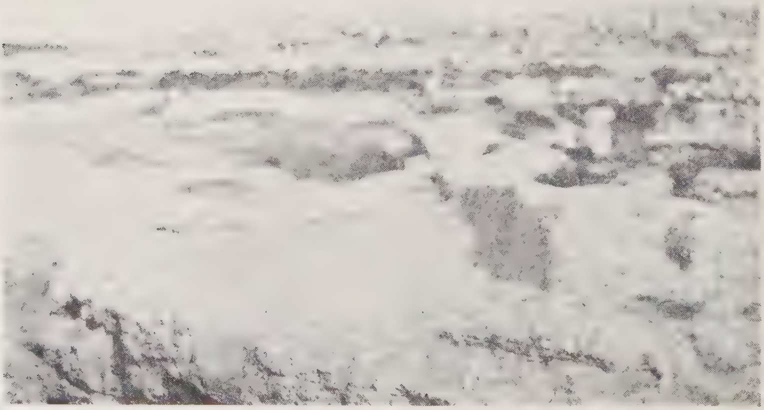

Foto Sven Linder.

12. *Ḫirbet el-ʿAdase* i bakgrunden, sedd från väster. Märk frånvaron av sluttning! I förgrunden till höger klippbänk med skålformiga fördjupningar, i mitten och i nedre vänstra hörnet cisternmynningar.

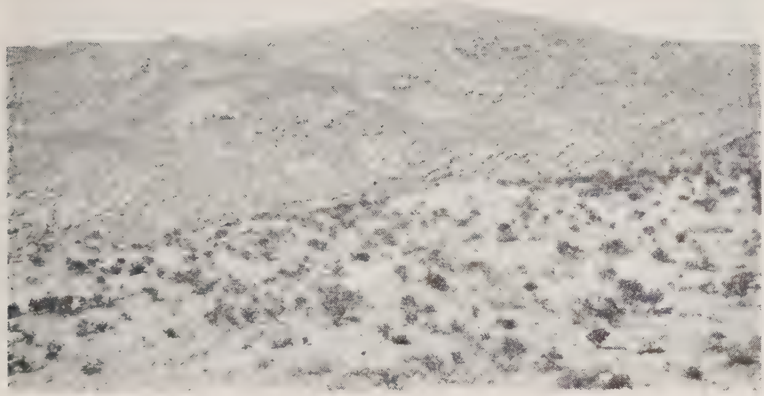

Foto Sven Linder.

13. *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaʿ*s kulle från norr. Nedanför dess sluttning till vänster *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmāʿ*. I förgrunden *Rās Eʿmar* med toviga stånd av *Thymus capitatus* och *Ononis Natrix* på sin nakna mark. Mellan de båda kullarna *U̮ādi ibn ʿĪd.*

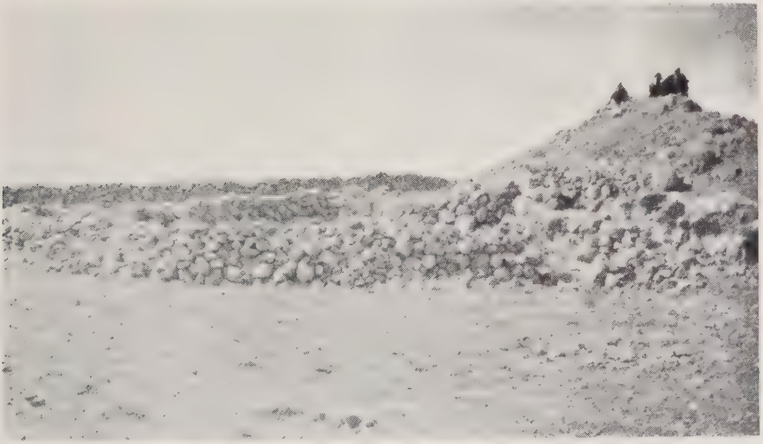

Foto Sven Linder.

14. *Ṭāḥūnet eṣ-Ṣōmaʿ*. Ruinen synes till höger med några araber på krönet. Nedanför en murinhägnad fårfålla, *ṣīr*, med »dörren», *bāb*, nära högra ändan. Inuti fårfållan på dess södra sida rester av ett columbarium.

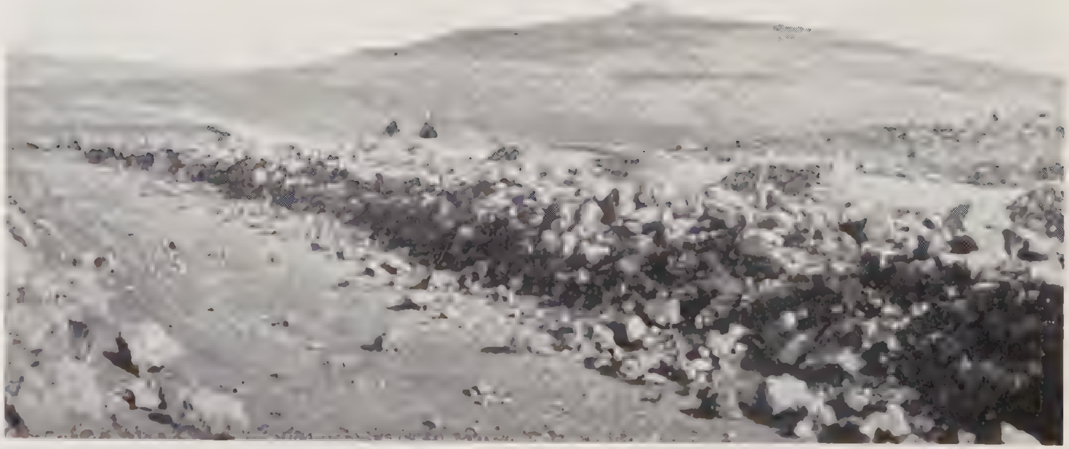

Foto Sven Linder.

15. *Tell el-Fūl* från västsydväst med den lilla kullen på sin hjässa och små stenbrott på sin södra sluttning. I förgrunden äldre vägen och strax ovanför denna landsvägen med små högar av slagen sten för vägens lagning. Till höger sluttningen av *Hirbet es-Sōma*'s kulle, i mitten strax till höger om de båda ryttarna kalkugnen och i jämnhöjd med dennas topp engelska fältbanan, som ovanför landsvägen fortsätter norrut över *Tell el-Fūl*'s sluttning.

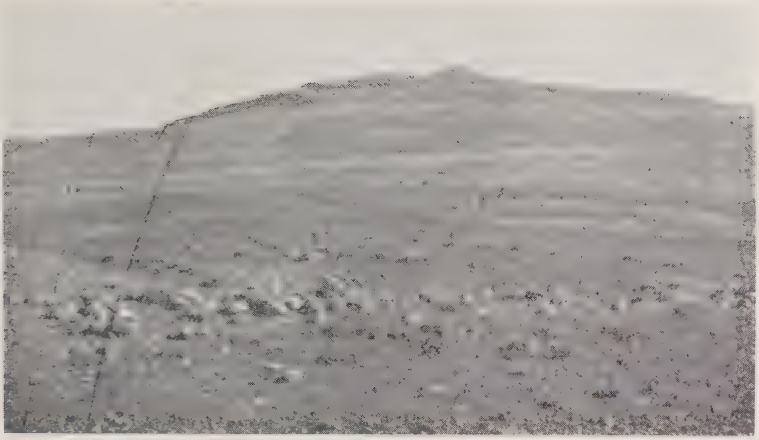

Foto Sven Linder.

16. *Tell el-Fūl* från nordväst med landsvägen nedanför. Norra sluttningens branta terrasser framträda tydligt. I förgrunden åker med tegar, skilda genom rader av råstenar.

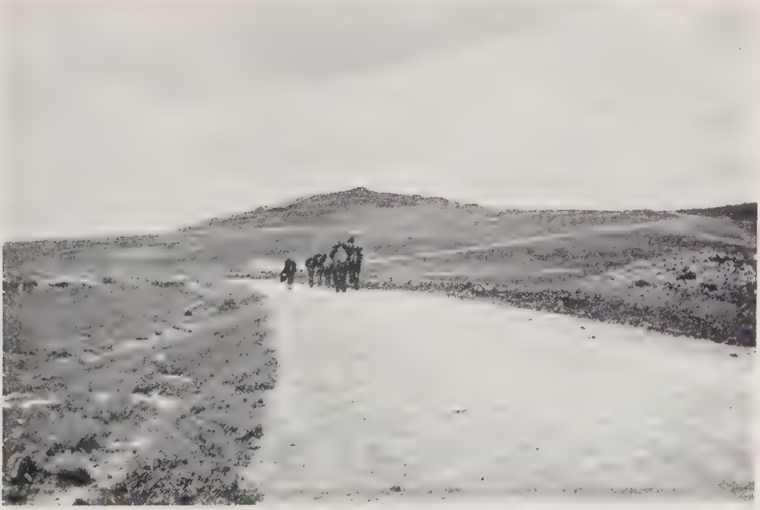

Foto Erik Aurelius 27 maj 1910.

17. *Tell el-Fūl* från norr med liden *ʿAḳabet en-Nafāḳ* längst upp till höger och under liden *Ḫirbet el-Ḥau̯ānīt.*

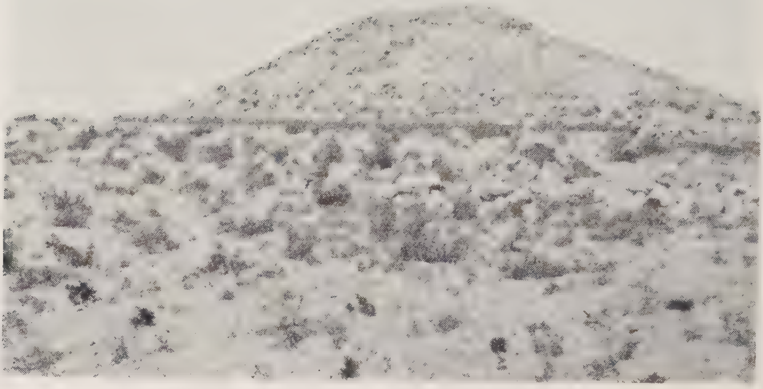

Foto Sven Linder.

18. Kullen på *Tell el-Fūl's* hjässa från söder. Nedåt till höger synes delvis den lilla engelska utgrävningen. I förgrunden översta och näst översta terrasserna med stenrevlar. Sommarogräsen äro *Ononis Natrix* och *Ononis antiquorum.*

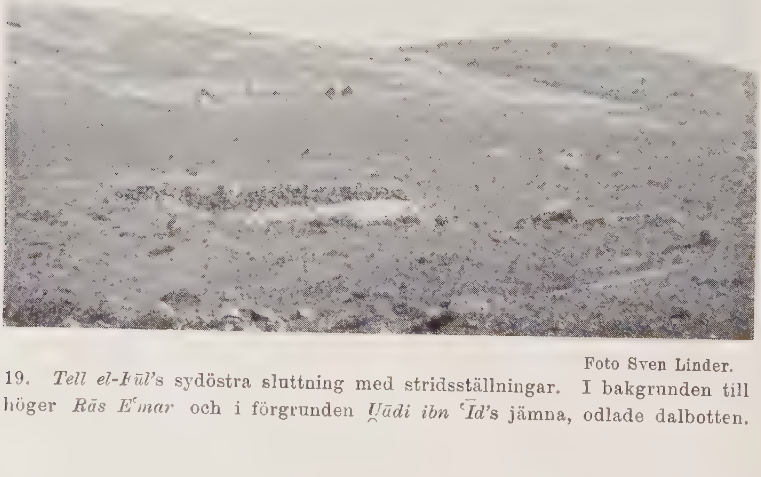

Foto Sven Linder.

19. *Tell el-Fūl's* sydöstra sluttning med stridsställningar. I bakgrunden till höger *Rās Eʿmar* och i förgrunden *U̯ādi ibn ʿĪd's* jämna, odlade dalbotten.

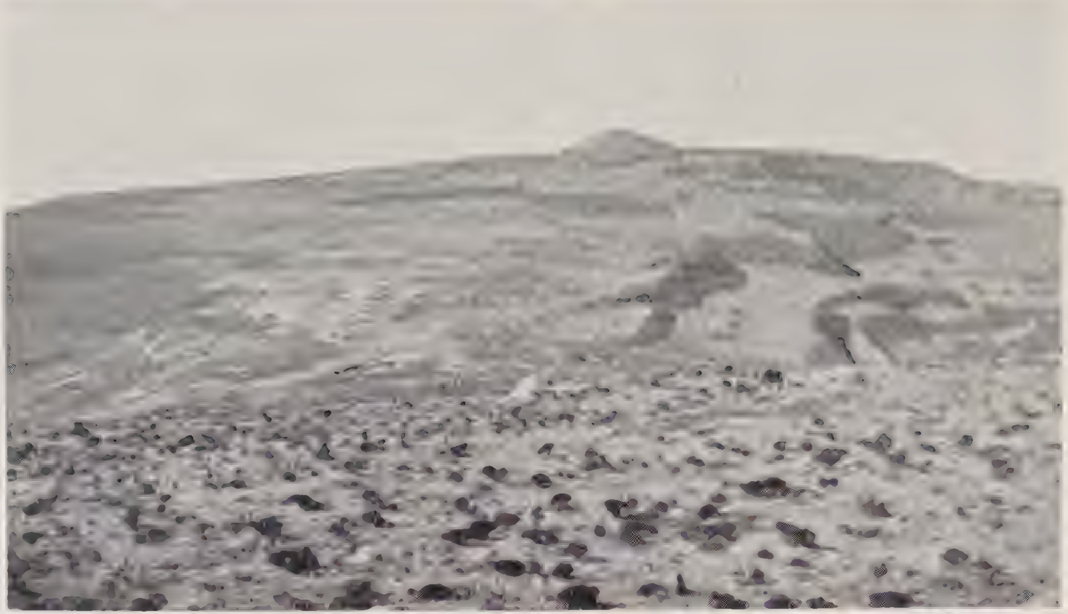

Foto Sven Linder.

20. *Tell el-Fūl* från öster med puckeln mitt på hjässan. Till vänster synes den i solljuset gråvita sluttningen mot dalen *Šaʿb* [illegible], där nu på gamla gravar finnes, och till höger de skuggade jordterrasserna ned i dalen *Šaʿb* [illegible]. På den [illegible] åsen mellan de båda dalarna gick sannolikt vägen upp till Gibea, vars port alltså låg här på östra sidan av *Tell el-Fūl's* hjässa. I förgrunden *Rās Eˈmar* med toviga stånd av *Ononis Natrix* och *Thymus capitatus.*

Foto Sven Linder.

21. *Tell el-Fūl* från söder med *U̯ādi ibn ʿId* och sluttningen av *Ḫirbet eṣ-Ṣōmaᶜ* i förgrunden.

Foto Sven Linder.

22. Gravingång på *Tell el-Fūl's* östra sluttning i klippavsatsen på norra sluttningen av *Šeᶜeb eṯ-Ṯuṛra.* Framför graven synes på ömse sidor den undangrävda jorden.

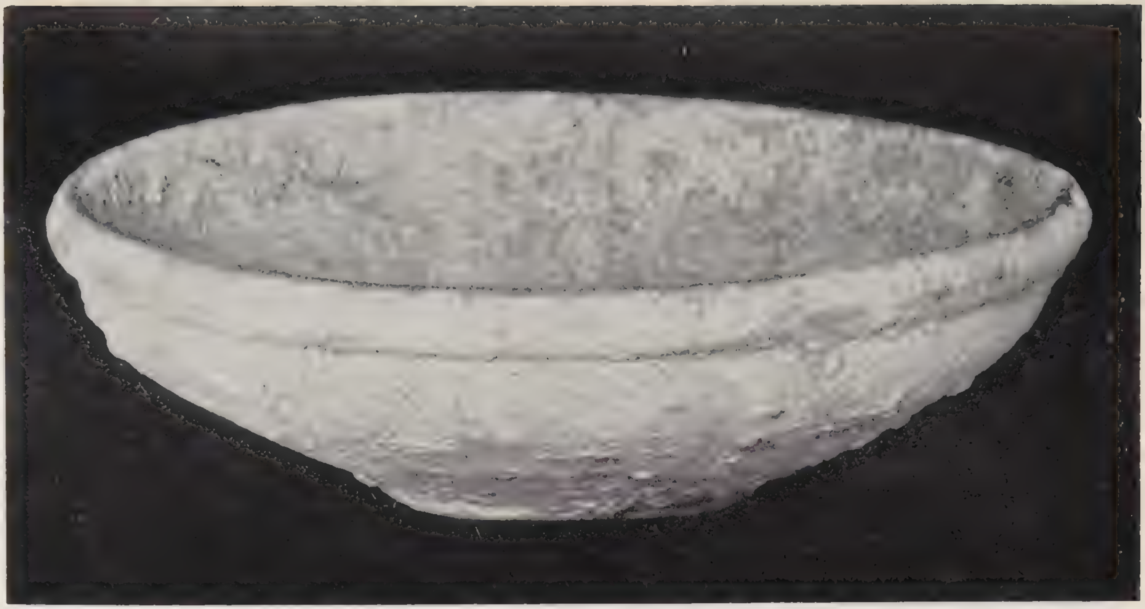

Foto Hol Lars Larsson, Jerusalem.

23. Kananeisk eller gammalisraelitisk lerskål, funnen i den å föregående plansch avbildade graven. Skålen synes ojämn och småknottrig av vid fyndet vidsittande jord.

Foto Sven Linder.

24. Gravmynning på *Rās Eʿmar*'s västra sluttning.

Foto Sven Linder.

25. Stenbrott på *Rās Eʿmar*'s västra sluttning mot *Tell el-Fūl*.

Rättelser.

Läs	*ṭalʿa*	sid. 8	rad	1	nedifrån.
»	*Rās ez-Zḳīr*	» 11	»	7	»
»	*ʿAḳabet en-Nafāḳ*	» 13	»	13	»
»	*et-Taḥta*	» 14	»	16	uppifrån.
»	Dom. 20: 29	» 25	»	10	nedifrån.
»	*hirḏīfūhū*	» 36	»	10	uppifrån.
»	*ūṯᵉšūḇāṯō*	» 64	»	8	»
»	*ššām*	» 89	»	4	»
»	*haggiḇʿāṯā*	» 93	»	8	»
»	v. 10	» 93	»	18	nedifrån.
»	v. 10	» 93	»	13	»
»	v. 10 . . . v. 13	» 93	»	3	»
»	*šāmän*	» 96	»	14	»
»	intensiv	» 102	»	1	»
»	*U̯ādi el-Raẓāl* och *U̯ādi el-Ḳalābis*, Dalman PJB 1912: 14, 1913: 10	sid. 104	rad	9	nedifrån.
»	*giḇʿā ʾäḥāṯ*	» 104	»	4	»
»	Judaico	» 106	»	2	»
»	»	» 108	»	9	uppifrån.
»	*Ğarrāḥ*	» 109	»	3	nedifrån.
»	Vincent	» 110	»	13	»
»	»	» 110	»	11	»
»	citerne	» 110	»	9	»
»	*I̯ālo*	» 113	»	11	uppifrån.
»	two	» 123	»	3	nedifrån.
»	mosaikbitarna	» 142	»	5	uppifrån.
»	*šāfa*	» 147	»	13	nedifrån.
»	förtjäna	» 151	»	12	»
»	nordöstra	» 159	»	9	»
»	Blyth's	» 161	»	10	uppifrån.
»	*lattūn*	» 179	»	9	nedifrån.
»	»	» 202	»	9	»
»	sidhänvisningarna	» 224	»	7	uppifrån.